T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAHUDİLİK TARİHİNDE KADIN STATÜSÜNÜN DEĞİŞEN GÖRÜNÜMLERİ

Mustafa DAŞKIN

Danışman
Prof. Dr. Hakkı Şah YASDIMAN

2024

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAHUDİLİK TARİHİNDE KADIN STATÜSÜNÜN DEĞİŞEN GÖRÜNÜMLERİ

Mustafa DAŞKIN

Danışman
Prof. Dr. Hakkı Şah YASDIMAN

İZMİR-2024

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Yahudilik Tarihinde Kadın Statüsünün Değişen Görünümleri’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…./…../2024

Mustafa DAŞKIN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Yahudilik Tarihinde Kadın Statüsünün Değişen Görünümleri

Mustafa DAŞKIN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu araştırmada Yahudi kadın statüsünün tarihsel süreçteki değişiminin hangi sebeplerden kaynaklandığı, Yahudi şeriatinin ve hukukun geleneksel kurallarına rağmen dönüşümün nasıl gerçekleştiği ve gelişmeler sırasında hangi engellerle karşılaşıldığı incelenmiştir. Çalışmada özellikle orta çağdan sonraki gelişmelere odaklanılmıştır. Dönemsel araştırma yapılmasının sebebi, toplumu makro düzeyde etkileyen büyük gelişmelerin aşamalı olarak kadın statüsünün nasıl değiştirdiğini ortaya koymak içindir. Bu çerçevede yaptığımız çalışma giriş üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde Yahudi kadın statüsünün oluşumu, bu oluşumu hazırlayan etkenler ve oluşan statünün muhafaza edilme çabaları incelenmiş, Yahudiliğin erken dönemindeki kadının durumu ele alınmıştır.

İkinci bölümde Yahudi kadının statüsünü zayıflatmaya ve değiştirmeye yönelik girişimler üzerinde durulmuş ve ortaçağdan itibaren yaşanmaya başlayan değişim ve dönüşüm gözden geçirilmiştir.

Üçüncü bölümde modern dönem üzerinde odaklanılmış ve statü değişimine karşı ortaya konan tepkiler, statü değişimi sonrası gelişmeler ve günümüzdeki son durum mercek altına alınmıştır.

Araştırmamız incelemelerimiz sonunda yaptığımız bir değerlendirmenin yer aldığı sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi, Kadın, Statüko, Feminizm, Modernite, Ortodoks, Muhafazakar, Reformist.

ABSTRACT

Master's Thesis

Changing Views of the Status of Women in the History of Judaism

Mustafa Daşkın

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences Program

In this research, the reasons for the change in the status of Jewish women in the historical process were examined, how the transformation took place despite the traditional rules of Jewish sharia and law, and what obstacles were encountered during the developments. The study particularly focuses on developments after the Middle Ages. The reason for conducting periodic research is to reveal how major developments affecting society at the macro level gradually change the status of women. In this context, our study consists of an introduction, three parts and a conclusion.

In the first chapter, the formation of the status of Jewish women, the factors that led to this formation and the efforts to preserve the status were examined, and the situation of women in the early period of Judaism was discussed.

In the second part, attempts to weaken and change the status of Jewish women were emphasized and the change and transformation that began to occur since the Middle Ages were reviewed.

In the third part, the focus is on the modern period and the reactions to the status change, the developments after the status change and the current situation are examined.

Our research was completed with the conclusion section, which includes an evaluation we made at the end of our investigations.

Keywords: Jew, Woman, Status Quo, Feminism, Modernity, Orthodox, Conservative, Reformist.

YAHUDİLİK TARİHİNDE KADIN STATÜSÜNÜN DEĞİŞEN GÖRÜNÜMLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
YAHUDİ KADIN STATÜSÜNÜN OLUŞUMU VE MUHAFAZASI

1.1.STATÜNÜN OLUŞUMUNU HAZIRLAYAN ETKENLER 7
1.1.1. İlk Çağ Toplumlarında Kadının Konumu 8
1.1.1.1. Avcılık-Toplayıcılık Dönemi 8
1.1.1.1.1. Anaerkil Düzen 9
1.1.1.2. Çiftçilik-Hayvancılık Dönemi 12
1.1.1.2.1. Ataerkil Düzen 14
1.1.2. Anaerkil ve Ataerkil Toplumlardan Bazı Örnekler 18
1.1.2.1. Avustralya Yerli Kadını 19
1.1.2.2. Amerika Yerli Kadını 20
1.1.2.2.1. Cherokee Kadını 21
1.1.2.2.2. Iraquois Kadını 22
1.1.2.3. Mezopotamya Kadını 23
1.1.2.4. Antik Mısır Kadını 24
1.1.3. Statüyü Oluşturan Etkenlerin Değerlendirilmesi 26
1.2. STATÜNÜN OLUŞUMU 27
1.2.1.Statüyü Oluşturma 27

1.2.2. Statü Oluşturmanın Temel Argümanları 28
1.2.2.1.Yaratılışta Eşitsizlik 28
1.2.2.2. Aden'de Yasağın Delinmesi 29
1.2.2.3. Aden'den Kovulma 30
1.3.STATÜNÜN MUHAFAZASI 32
1.3.1.Statüyü Muhafaza Çabaları 32
1.3.1.1. Evlilikte Kadın 33
1.3.1.1.1. Annenin Konumu 37
1.3.1.2. Babanın Kızı Üzerindeki Gücü 39
1.3.1.2.1. Kızını Evlendirmesi 42
1.3.1.2.2. Mohar Alması 43
1.3.1.3. Birden Fazla Evlilik 44
1.3.1.4. Karışık Evlilik 46
1.3.1.5. Kocanın Yetkisi 47
1.3.1.6. Boşanma 50
1.3.1.7. Miras 51
1.3.1.8. İbadet 52
1.3.1.9. Kamusal Alan 53

İKİNCİ BÖLÜM
YAHUDİ KADININ STATÜSÜNÜ ZAYIFLATAN VE DEĞİŞİMİ ETKİLEYEN OLAYLAR

2.1.STATÜYÜ ZAYIFLATMA VE YOK ETME ÇABALARI 58
2.1.1. Statükonun Aktarımı 58
2.1.2. Statükoyu Delme 59
2.1.3. Evlilikle İlgili Kuralları Gevşetme 60
2.1.3.1. Dinler ve Kültürlerarası Evlilik Yapma 63
2.1.3.2. Boşanmayı Kolaylaştırma 65
2.1.4. Kıyafetle İlgili Uygulamaları Esnetme 67
2.1.4.1. Dış Kıyafet 67
2.1.4.2. Eşarp ve Peruk Takma 68

2.1.5. Eğitim Alma 70
2.1.6. İbadete Katılma 71
2.1.7. Dini Lider Olma 73
2.1.8. Çalışma Hayatına Girme 74
2.2.STATÜ DEĞİŞİMİNİ ETKİLEYEN OLAYLAR 76
2.2.1. Feminist Yaklaşım ve Uygulamalar 76
2.2.2. Açılan Kadın Okulları ve Kurulan Kadın Örgütleri 78
2.2.2.1. Amerika'da Yahudi Kadın Okulu'nun Açılması 78
2.2.2.2. Kanada'da Hadassah Örgütü'nün Faaliyetleri 79
2.2.3. Yahudi Kadınlar Ulusal Konseyi 80
2.2.4. Kudüs'teki Kadınların Protestosu 80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YAHUDİ KADIN STATÜSÜNÜN DEĞİŞİMİ

3.1.STATÜNÜN DEĞİŞMEYE BAŞLAMASI VE TEPKİLER 82
3.1.1. Kadın Liderler 82
3.1.2. Kamusal Alanda, Eğitimde, Ailede Değişiklikler 83
3.1.3. Dinsel Tepkiler 85
3.1.3.1. Reformist Yahudilik'te Gelişmeler 85
3.1.3.2. Ortodoks Yahudilik'te Çalışmalar 88
3.1.3.2.1. Başörtüsü ve Kıyafet 90
3.1.3.3. Muhafazakar Yahudilik'te Denge Arayışları 91
3.1.3.3.1. Kadınların Yönetime Katılması 92
3.2.STATÜNÜN DEĞİŞİMİ SONRASI GELİŞMELER 93
3.2.1. Kadın Eşitliği Yasası 93
3.2.2. Kurumsal Görevler 94
3.2.3. Askeri Birimlere Katılma 95
3.2.4. Siyasette Yer Alma 96
3.2.4.1. İsrail'in İlk Kadın Başbakanı Golda Meir 97
3.2.5. Günümüzde Durum 99
3.2.5.1. Ortodoks Yahudilik'te Zincirlerin Kırılması 100

3.2.5.2. Reformist Yahudilik'te Yeni Roller 101
3.2.5.3. Muhafazakar Yahudilik'te Gelenek ile Modernite Buluşması 102

SONUÇ 105
KAYNAKÇA 108

GİRİŞ

Yahudilik zengin dini gelenekleri olan kadim bir inancı temsil etmektedir. Bu dinde farklı bakış açılarını yansıtan anlatılar ile kadınların çevrelendiği ve kuşatıldığı görülmektedir. Bu anlatılardaki kadına yaklaşım genelde olumsuz yöndedir. Her ne kadar zaman zaman kadınlarla ilgili olumlu şeyler söylenmiş olsa da, tarihsel süreçte bunların görmezden gelindiği ve kadınların ikincil plana itildiği bir vakıadır. Özellikle kutsal metinlerin kaleme alındığı dönemlerde bu durum açıkça görülmektedir.

Kutsal metinlerde yer alan kadın karşıtı söylemler ileride daha da genişletilerek kadına yönelik eylemlerin başlıca sebepleri arasında yer almıştır. Zamanla hem söylemlerde hem de eylemlerde aşırılıklar artmış ve kadınlar giderek evlere kapatılan varlıklara dönüştürülmüşlerdir. Her türlü imkandan ve insan haklarından mahrum bırakılan kadınların bu durumu asırlarca devam etmiştir.

Ortaçağdan sonra kadınların durumunda nispi gelişmeler olmuş, kadınlar haklarını modern çağla birlikte kazanmaya başlamışlardır. Günümüzdeki kadın artık kutsal metinlerde anlatılan kadından çok uzaktır. Gerçi kadınların günümüzde kutsal metinlerin yazıldıkları dönemlerdeki statüsünü savunan ve bunu yaşatmaya çalışan Hasidik gibi gruplar da bulunmaktadır. Ama bunlar az sayıdadır. Ortodoks ve Ultra Ortodoks Yahudiler geleneksel kadın statüsünü savunmakla birlikte uygulamada pek çok değişikliğe gitmek zorunda kalmışlardır. Reformist Yahudilikte kadınlarla ilgili yenilikler yapılmış, modern çağda kadın hakları konusunda birçok adım atılmıştır. Muhafazakar Yahudiler ise Reformist Yahudilik ile Ortodoks Yahudilik arasında orta bir çizgide konumlanmışlar, kadın hakları konusunda çalışmalar ve iyileştirmeler yapmışlardır

Yahudi tarihindeki kadınlarla ilgili bu gelişmeleri çeşitli açılardan ele alan dönemsel çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu konuda özellikle Türkçe olarak yapılmış çalışmalar henüz istenilen seviyede değildir. Erken dönem Yahudi kadını ile ilgili bir takım çalışmalar bulunmakla birlikte yeterli değildir. Orta çağ ve modern çağ kadını konusunda ise henüz kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bizim bu araştırmayı yapma sebeplerimizin başında bu eksiği görmüş olmamız gelmektedir.

1. Tezin Konusu ve Amacı

Tezimizin konusu tarihsel süreçte Yahudi kadınların yaşamında görülen değişim ve dönüşümdür. Tezimizde özellikle orta çağdan başlayarak günümüze doğru Yahudi kadınının statüsündeki gelişmelere odaklanılarak, değişim ve dönüşümün ayak izleri takip edilecektir. Orta çağdan itibaren değişimin nasıl gerçekleştiği, bu değişim ve dönüşümün sebep ve sonuçları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Yahudilik zengin bir geleneğe, derin bir tarihe ve karmaşık inançlar ile uygulamalara sahip bir kültür ve inançlar bütünüdür. Aynı zamanda Yahudilik bütün bu olgularla bütünleşmiş bir milleti de ifade etmektedir. Yahudi kültürünün özüne ve derinliklerine indikçe pek çok kültürün ve inancın izlerine rastlanılmaktadır. Bu durum bizim araştırma konumuz olan Yahudilikteki kadının rolünü ve statüsünü incelerken açıkça görülmektedir. Yahudilikteki kadın hukuk, kültür, gelenek ve din karışımıyla ortaya çıkan karmaşık bir konuma sahiptir.

Tora'daki anlatılardan çağdaş uygulamalara kadar Yahudi kadınların karşılaştıkları zorluklar kadınların tarihsel yürüyüşünün kolay olmadığını göstermektedir. Bütün bunların araştırılması yalnızca akademik bir uğraş değildir; aynı zamanda belirli bir din ve kültürel bağlam içerisinde gelenek ile modernlik, ataerkillik ve güçlendirme arasındaki dinamik etkileşimi anlama çabasıdır. Biz bu çalışmada Yahudi kadınlarını çevreleyen hikayeleri, öğretileri ve kültürel ifadeleri derinlemesine inceleyerek sadece onların tarihsel rollerini kavramaya değil, aynı zamanda bu rollerin günümüzde nasıl geliştiğini ve gelişmeye devam ettiği de anlamaya çalıştık. Çalışmalarımızda Yahudiliğin mezheplerini, kültürel farklılıklarını ve coğrafi şekillenmeleri kapsayan çeşitliliğini göz önünde bulundurduk.

Geçmiş dönemlerin izlerini taşıyan orta çağ ve modern çağdaki Yahudi kadın anlatıları, aynen erken dönemde olduğu gibi, hala çözüm bekleyen pek çok problemi içermektedir. Bu tezde, özellikle orta çağ ve modern çağ Yahudiliğindeki kadınların yaşamları, rolleri ve etkileri tespit edilmiştir. Bu çerçevede tarih kayıtları, dini metinle ve kültürel eserler taranarak, orta çağ modern dönem Yahudi topluluklarının kimliğini ve ahlakını şekillendirmede önemli rol oynayan kadın hikayeleri gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır. Orta çağ ve modern çağ geleneğin, dini coşkunun ve sosyo-kültürel karışıklıkların bir mozaiğidir. Kutsal ve seküler arasındaki sınırların karmaşık

bir şekilde iç içe geçtiği bu çağlarda, kadınlar kendilerini dini doktrin ile toplumsal beklentilerin kavşağında bulmuştur

Orta çağ Yahudi toplumunun incelikleri araştırıldıkça, kadınların seslerinin ve topluma katkılarının çoğu zaman gizlendiği görülmektedir. Ancak tarihin sislerinin arasından baktığımızda, basit anlatılara meydan okuyan dirençlilik, eylemlilik ve entelektüel cesaretin izleri de tespit edilebilmektedir. Orta çağ Yahudiliğinde kadınların incelenmesi yalnızca tarihsel bir yeniden yapılanma alıştırması değildir; bu, hikayeleri hem marjinalleştirilmiş hem de Yahudi tarihinin gidişatını şekillendirmede etkili olan nüfusun yarısının failliğinin bir kanıtı olarak değerlendirmek mümkündür.

Biz bu çalışmada metinsel kaynakların, yasal belgelerin ve kültürel eserlerin incelenmesi yoluyla orta çağ Yahudiliğindeki kadınların karmaşık ve çok yönlü yaşamlarının ortaya konulmasını ve daha sonra da özellikle yoğunlaşacağımız Modern dönemdeki hızla değişen kadının statüsünü çeşitli açılardan sorgulamayı amaçladık. Bunu yaparken, yalnızca bu dönemlerin tarihsel anlayışına değil, aynı zamanda Yahudi medeniyet dokusu içindeki cinsiyet, din ve toplumsal yapıların kesişimine katkı sağlayan söylem ve eylemlere ilişkin incelemelere de ağırlık vermeyi hedefledik. Böylece kadınların ev içi alanın dar sınırlarından kültürel, dinsel, bilimsel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkileri gibi daha pek çok alanda üstlendikleri çok yönlü yeni rollerine ışık tutmayı istedik.

2. Tezin Önemi

Çalışmamızda kadınların deneyimlerini, rollerini ve katkılarını şekillendiren çok yönlü meseleler incelenmekte, böylece Yahudi kadınların çağdaş statüsüne giden serüveni gözden geçirilmektedir. Modern Yahudiliğin karmaşık yapısı içindeki geleneklerin, kutsal metinlerin ve sosyal dinamiklerin kesişme noktalarının ortaya çıkarılması, Yahudi kadınların yaşamlarını tanımlayıp belirleyen zorluklara rağmen ulaştıkları sonucu görmek bakımından önemlidir.

Bu araştırmada, kadınların dini uygulamalardaki, toplumsal liderlikteki ve daha geniş sosyo-kültürel bağlamdaki rolleri incelenerek, orta çağ ve özelikle de modern dönem Yahudi kadınların kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunulmaktadır. Böylece kimlik, eşitlik ve gelenek ile ilerleme arasında devam eden sorunlar ele alınmaktadır. Yahudi kadınların belirli deneyimleri değil, aynı zamanda dini gelenekler içinde cinsiyetle ilgili problemleri de irdelenmektedir.

Bütün bu yönleri ile tezimizin tarihsel süreçteki Yahudi kadın eksenindeki tartışmaları, Yahudi kadın statüsündeki değişim ve dönüşümün başlaması ve arkasından gelen gelişmeleri, günümüzdeki nihai durum gibi konuları ele alıyor olması, özellikle de bu tür çalışmaların Türkçedeki azlığı dikkate alındığında önemlidir. Ayrıca bu çalışma Yahudilikten izler taşıyan diğer din ve kültürlerdeki kadın statüsünün değişimine Yahudiliğin etkisinin anlaşılmasına katkı sağlayacak olması yönüyle de değerlidir.

Çalışmamızda Yahudi kadınlarının tarihsel süreçte, toplumsal ve siyasi statülerinin değişimleri temel kaynaklardan yararlanılarak ortaya konulmuştur. Elde edilen verilere kronolojik olarak yer verilmiştir. Bu yönüyle çalışmamızın Türkçe literatürdeki Yahudilikte kadın statüsünün değişimi alanındaki boşluğu doldurması ve ileride bu konuda yapılacak çalışmalara kaynaklık yapmayı hedeflemesi önemini artırmaktadır.

3. Tezin Kapsam ve Sınırları

Yahudilik geniş bir zaman ve coğrafi yayılım sonucunda şekillenmiştir. Özellikle diaspora dönemi Yahudilik tarihi ve kültürel dönüşüm bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Yahudilikte bir konu çalışılırken bu durum mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bizde çalışmalarımıza başladığımızda bu durumu fark ederek çalışmamızın kapsam ve sınırlarını ona göre belirledik. Bu tez Yahudi diasporasındaki her alt topluluğun veya tarihsel nüansın kapsamlı bir açıklamasını sunmayı amaçlamamaktadır. Bunun yerine Yahudi kadınların deneyimlerini ve statü değişimlerini ortaya koyan önemli tarihsel anlardan, etkili şahsiyetlerden ve kapsayıcı eğilimlerden yararlanarak derinlik ve genişliği dengeleyen odaklanmış bir alan çalışmasını hedeflemektedir.

Bu çalışmada Yahudi kadınların değişen rollerine ilişkin bir inceleme yapılmıştır. Yahudi kadınların kendi kimliklerini tartışan, toplumsal beklentilere yön verebilmek için çabalayan ve Yahudi tarihinin dokusunda silinmez izler bırakan tecrübeleri mercek altına alınmıştır. Bu çerçevede hazırladığımız çalışmamızda orta çağdan başlayarak özellikle de modern dönemdeki diaspora Yahudi topluluklarının önemli gelişmelerine odaklanılmıştır. Orta çağ döneminde dini bağlılığın, toplumsal beklentilerin ve kültürel kimliklerin ortaya çıkışının karşılıklı etkileşimine tanık olunmuştur. Modern çağ, aydınlanma ideallerinin, siyasi özgürleşmenin ve kadın

hakları için ısrarlı mücadelenin ortaya çıkışıyla önemli değişikliklere öncülük etmiştir. Bu çalışmada hususiyle modern çağ Yahudi kadınlarının ev içindeki, dini kurumlardaki, entelektüel uğraşılardaki ve daha geniş sosyo-politik hareketlerdeki rolleri incelenmiştir. Konunun genişliği göz önünde bulundurularak erken dönem Yahudi kadınlarının üzerinde sınırlı şekilde durulmuştur.

4. Tezin Kaynakları

Çalışmamızda erken dönem, orta çağ ve modern dönemdeki Yahudi kadınların çok yönlü yaşamlarına ışık tutmak için birincil kaynakların yanı sıra ikincil eserlerden de yararlandık. Bu çerçevede dini metinler, yasal belgeler ve yazışmalardan istifade ettik. Erken dönemlerdeki Yahudi kadınlar için birincil kaynaklardan Tanah, Mişna, Talmudlar, Midraşlar gibi eserleri kullandık. Bu çerçevede araştırmamızın birinci bölümündeki yaratılış konusunda Yahudi dini literatüründe yer alan bilgilere baktık. Tanah'ın Tora bölümünün birinci kitabı Tekvin, üçüncü kitabı Levililer, beşinci kitabı Tesniye'den istifade ettik. Bunlara ek olarak Nehemya, Samuel, Hakimler ve Çıkış metinlerinden de yararlandık. Diğer taraftan ש. ברוך'nin ''*עיונים בתקומת ישראל (İsrail'in Yükselişi Üzerine Çalışmalar – İyunim Bitkumat Yisrael)*'', ש. ולר'nin '' *האישה במדרש ובהלכה (Midraş ve Halaka'daki Kadın – Haişa Bemidraş Uvehalaxa)*'' gibi ilk dönem Yahudi kadınlarının kültürel ve aile gruplandırmaları ile ilgili bilgi veren eserleri de inceledik. Bu bölümde Oxford ve California üniversitesinin yayınlamış olduğu ''*Theology and Feminism*'' ve ''*אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות (Yahudi Toplumlarındaki Kadınların Hayatlarına Bir Bakış – Eşnav Lexayeyhen Şel Naşim Bexavaroy Yahudiyot*) '' gibi eserlere de müracaat ettik.

Ortaçağ dönemini incelerken kadınların hayatlarını etkileyen dinsel ve yasal çerçevelerin anlaşılmasında dönemin kültürü hakkında bilgi veren eserlerden yararlandık. Wayne State ve Harvard Üniversitesinin "*Jewish Women in Historical Perspective* ve "*A History of the Jewish People*" eserleri ile "*Jewish Women's Archive" başlıklı eserler sıklıkla istifade ettiğimiz eserlerden bazıları olmuştur.*

Modern çağ kadınları ile ilgili olarak onların hayatlarını etkileyen sosyo-politik değişiklikleri yansıtan dini görüşler, ansiklopediler ve arşivler de dahil olmak üzere geniş bir kaynak taraması yaptık. Yahudi kadınların statüleri ve bu statülerin değişiminde etkili olan faktörleri kronolojik sıra ile görmüş olduğumuz "*Jewish*

Telegraphic Agency", "*The Jerusalem Post*", "*The Times of Israel*" ve "*The Atlantic*" gibi kaynaklardan dönemin gelişmelerini haber vermeleri bakımından yararlandık.

BİRİNCİ BÖLÜM
YAHUDİ KADIN STATÜSÜNÜN OLUŞUMU VE MUHAFAZASI

1.1.STATÜNÜN OLUŞUMUNU HAZIRLAYAN ETKENLER

Bir toplumun uygarlık düzeyini belirten en önemli kriterlerden birisi, o toplumdaki kadının konumudur.[1] Tarih boyunca, insanın toplumsal gelişimi incelendiğinde, belki de en çarpıcı gerçek, toplumların da -aynı insanın kendi biyolojik varlığında olduğu gibi- cinsiyetleri olduğu gerçeğidir.[2] Günümüz feministlerince yeniden canlandırılan, 19. Yüzyıl antropolojisinde ortaya konulmuş olan tartışmalardan birisi, tarihte Patriarki dönemi bulunduğuna göre Matriarki döneminin de olabileceği düşüncesidir. Matriarki, kadınların erkekler ile yalnızca eşit oldukları değil, aynı zamanda denetim, iktidar, yönetim ve egemenlik sahibi oldukları bir toplumu belirtmek için kullanılmaktadır. Kadın tarih boyunca farklı coğrafya ve kültürlerde dini, iktisadi, kültürel ve toplumsal yapılara paralel olarak muhtelif görev ve roller üstlenmiştir. İstisnalar bir kenara bırakılacak olursa, kadınlar yazılan ve aktarılan tarihin pasif bir nesnesi olmaktan öteye geçememiştir.[3]

Tarih boyunca inanış biçimleri ve geçim kaynaklarındaki değişim, kadının toplum içerisindeki statüsünün değişimi ile paralellik taşımaktadır. İlk çağlarda içgüdüsel olarak her şeyi paylaşan kadın ve erkek arasında, toplumun değişmesi ve medeniyetlerin gelişmesi ile birlikte büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle erkek, kendisinde bulunan fiziki güç ve kuvvetten hareketle, kadınları tarih boyunca ikinci dereceden bir varlık olarak görmeye eğilimde olmuştur.[4] Aslında kadınların sosyal koşullar altında ikincil plandaki konumu tarihsel bir süreklilik içermektedir.

Kadın ve erkek farklı olduklarını keşfetmelerinden itibaren birbirlerinin üzerinde egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Kırsal yaşamdaki kadın evin ekonomik olarak yönetilmesinden kısmen sorumludur. Evin ihtiyaçları kadın tarafından

---

1 Aydeniz Alisbah ‘‘Tuskan, Toplumda Kadına Biçilen Roller ve Çözümleri’’, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi,** Cilt:25, Sayı:99, 2012, s.445.

2 Burcu Kaya ve Erdem, Özge Baydaş Sayılgan, ‘‘Aterkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının ‘Avatar’ Filmi Bağlamında İncelenmesi’’, **İletişim Çalışmaları Dergisi**, Sayı:1 2012, ss.111-132.

3 Nihal Şahin Utku ve diğerleri, **Kadın Olmak, İslam, Gelenek, Modernite ve Ötesi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.115.

4 Bayraktar Bayraklı, **Din ve Kadın**, Düşün Yayıncılık, 2. Baskı, Aralık 2019, s.7.

belirlenir, erzaklar dönemlik olarak erkek tarafından temin edilir, kimi zaman bu alımlar yılda bazen bir kez yapılır.[5] Kadının kısmen ekonomiye katkısı dahi, onun toplum içinde ikinci sınıfa düşmesine engel olamamıştır. Aslında cinsler arasında yaşanan bu mücadele, farklı dönemlerde ve kültürlerde bazen erkeklerin, bazen de kadınların lehine sonuçlanmıştır. Bazı dinlerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması ile birlikte kadın toplumdan daha da soyutlanmıştır. Çünkü kadınlar, erkeklerin günahlarının bir sembolü haline getirilmiştir.[6]

1.1.1. İlk Çağ Toplumlarında Kadının Konumu

1.1.1.1. Avcılık-Toplayıcılık Dönemi

MÖ. 15000 – 8000 yıllarında başlamış olduğu tahmin edilen ve kültürel evrelerin en uzunu olan çağ, Paleolitik Çağ olarak adlandırılır. Paleotik insanlar, tükettikleri besinleri üretme konusunda bilgi sahibi değillerdi. Yalnızca doğadan elde ettikleri yabani hayvansal ve bitkisel kaynaklar ile Avcı-Toplayıcı modeli ile yaşamlarını sürdürmekteydiler. İklim sebebiyle çevre koşullarında olan değişim sonucunda yeni besin kaynakları bulmak ve av hayvanlarını izlemek amacıyla küçük gruplar halinde yer değiştirmekteydiler. Geçim kaynaklarının merkezinde avcılık-toplayıcılık olan Paleotik dönemden kalan veriler, genellikle çakmak taşı, hayvan kemikleri ile ağaç gibi doğal olan maddelerin yontulmasıyla oluşturulmuş kesici ve delici aletlerdi. Bu dönemde bulunan ateş, çiğ yenemeyen besinlerin pişirilmesine, yırtıcı hayvanlardan korunmalarına ve ısınmalarına imkân sağlamıştı.

Bu dönemden kalan ilk eserler, genellikle kadın figürünün kullanıldığı küçük heykelciklerdir. Bu heykelciklerin ortak özelliği ise, kadının göğüs, kalça ve cinsel organının abartılı bir biçimde gösterilmiş olmasıdır. Bu heykellerde kadının belli hatlarının belirgin bir şekilde gösterilmesinin sebebi, doğurganlık özelliğini öne çıkarmak, bereketin sembolü sayılan kadını kutsallaştırmak veya doğumun artmasını sağlamaktır. İnsan soyunun devam etmesi ile önem atfedilen kadın, bereket kavramı

---

5 Halide Nur Özüdoğru Erdoğan, **Kırsal Yaşamda Kadın ve Din**, Konya Örneği, Çizgi Kitabevi, Aralık 2010, s.45.

6 Sedef Kapanoğlu, **Çin'de Kadın İmgesi, (**Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, 2006. s.5.

ile özdeşleşmiştir. Soyun devamı, avcılıkta başarı ve besinlerin herkese yetebilmesi için 'bereket' son derece üzerinde durulan ve önemsenen bir kavram olmuştur.

Avcı-Toplayıcı döneminde yaşayan erkeklerin ve kadınların rolleri birbiriyle benzerlik göstermekteydi. Cinsiyetler arası görev ayrımı söz konusu değildi. Yaptıkları işlerin ve toplumdaki rollerinin benzerliği bu sebebe dayandırılmaktadır. Kadınlar ile erkeklerin benzerlikleri yalnızca iş bölümü ile ilgili değildi. Yapılan antropolojik çalışmalar sonucunda kadınlar ile erkeklerin arasında çeviklik, kuvvet ve fiziksel olarak ta benzerliklerin bulunmaktaydı. Kadının fiziksel karakteristiğini oluşturan göğüsler, yuvarlak hatlar, zayıf kaslar ve ince yapı o dönem kadınları için söz konusu değildi.

Toprağın işlenmesinden elde edilen ürünler ilk zamanlarda komünün beslenmesine yeterli gelmiyor, avcılıkta yapılıyordu. Bu durum cinsler arasında doğal bir iş bölümü oluşmasını sağlıyordu. Komünün çocuk yetiştirme ve besinlerin hazırlanması görevi ile evlerinde bulunan kadınlar, toprağı işleme görevini üstlenmişlerdi. Erkekler ise avlanma ve savaşma görevlerini almışlardı. Erkek avlanırken, kadın önce toplayıcılık ve daha sonra da toprakla uğraşması sonucunda tarımda uzmanlaşmıştı.[7] Tarımın daha bereketli olması sebebi ile komün, geçim kaynaklarının temeli olarak tarımı görmeye başlamıştır. Toplumu oluşturan bireyin dünyaya gelişine aracılık eden dişi, bu rolüyle, yaşamın devamını garantileyen bir kimlikle algılanmış ve kimliği ona büyük değer kazandırmıştır.[8]

1.1.1.1.1. Anaerkil Düzen

Anaerkil toplumda, kadın sadece özgür bir yere sahip değildi, aynı zamanda yüksek bir saygı da görmekteydi. Kadının insanlığa hayat veriyor oluşu ona kendiliğinden gelen bir kahramanlık kazandırmıştı.[9] Kadının otoritesi ile ona olan saygı sürekli olarak artmıştır. Tarım ile uğraşmakta olan komünlerde soy kadına göre belirlenmekte ve özel mirasın söz konusu olduğu durumlarda, miras anneden erkek

---

7 Burcu Kaya ve Erdem, Özge Baydaş Sayılgan, ''Aterkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının 'Avatar' Filmi Bağlamında İncelenmesi'', **İletişim Çalışmaları Dergisi**, Sayı:1, 2012, s.111-132.

8 Pervin Erbil, **Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi**, 2007, s.24.

9 Semine İmge Azertürk ve Tuğçe Akman, ''Konfuçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine'', **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2018, Eskişehir, s.6.

çocuğa değil, kız çocuğa geçmekteydi. Evlilik durumunda evin sahibi kadınlardı ve evlendikten sonra erkek anne ve babasının evinden ayrılarak eşinin evine yerleşirdi.

Anaerkil ailenin nedenlerinin birisi çok eşlilik nedeniyle, dünyaya gelen bebeğin yalnızca annesinin kesin olarak bilinmesi idi.[10] Üst paleolitik dönemin insanları için cinsel ilişki biçimi, tek eşliliği dayatmamış olsa da, anne-oğul ve kardeş ilişkilerini reddetmiştir. Kadının doğurganlık ve beslenmede üstlendiği rol ile toplumdaki gücü devam etmekteydi. Erkeğin babalık rolü henüz netleşmiş bir durum değildi. Bu durumda soy ağacının belirlenmesinde anne belirleyici oluyordu.[11]

Anaerkil düzende, insanların binlerce yıl eşitlik içinde yaşadığı düşünülmektedir. Ancak durum böyle olmamıştır. Bu dönemde toplum düzeni, kadın ve erkeğin ortaklaşa yaşam şekli ile oluşturduğu ilkel komünal toplum yapısı içinde doğal olarak şekillenmiştir. Şekillenen bu düzen içinde kadın, doğurganlık özelliği ile üretkenliğin simgesi olarak görülmüştür. Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadın doğurganlık yetisinden dolayı bolluk ve bereketin simgesi olarak Kabul edilmiş, dolayısıyla kadın yüceltilmiştir.[12]

MÖ. 4000'de Yakın Doğu ve Mısır'da yazılı kayıtların ortaya çıkmış olduğu ilk dönemde ataerkillik iyice yerleşmiş durumdaydı. Eğer anaerkil bir dönem var olmuşsa, bunun kanıtlarının Paleolitik (MÖ 2,5 milyon yıl-MÖ 12000) dönemde aranması gerektiği savunulmuştur.[13] Günümüzde birçok toplum ana soylu veya ana yerli olsa bile, birçok antropolog bunların hiçbirinin tam olarak ataerkilliğin karşıtı olarak tanımlanamayacağı görüşünde birleşmektedirler. Ayrıca alternatif bir görüş öne sürmekte olan araştırmacılarda bulunmaktadır. Bu antropologlar ise geleneksel toplum örneğine baktıkları zaman, gezici, avcı-toplayıcı topluluklarda, kadınların konumlarının çok daha yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Ancak bu toplumlardaki durum ataerkilliğin tam karşıtı bir durum değildi; bireyler ve cinsler arası eşitliğin sağlandığı toplumsal bir örgütlenme söz konusuydu. Böyle bir toplumsal yapıda herkesin fikir söyleme ve fikirlerini dinlettirme hakları bulunduğu gibi herhangi bir

---

10 Rüştü Karaca, ''Kadının Çağlar Boyunca Toplumdaki Yeri'', **Informadika**, Temmuz 2015, https://informadik.blogspot.com/search?q=kad%C4%B1n, (Erişim Tarihi 04.06.2021).

11 Rüştü Karaca, ''Kadının Çağlar Boyunca Toplumdaki Yeri'', **Informadika**, Temmuz 2015, https://informadik.blogspot.com/search?q=kad%C4%B1n, (Erişim Tarihi 04.06.2021).

12 Aylin Durmuş, **Eski Doğu ve Batı Toplumlarında Karşılaştırmalı Kadın Profili** (Yüksek Lisans Tezi, 2014), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.3.

13 Rüştü Karaca, ''Kadının Çağlar Boyunca Toplumdaki Yeri'', Temmuz 2015, https://informadik.blogspot.com/search?q=kad%C4%B1n (Erişim Tarihi 04.06.2021).

durumda tüm bireylerin kendi kararlarını alma hakları bulunmaktaydı. Bu eşitliğin sebebi, o dönemin geçim kaynakları olarak düşünülmektedir. Göçebe bir yaşam tarzı içerisinde olan bu topluluk, herhangi bir özel mülkiyet sahibi değildi. Topluluk gezici bir durumda bulunduğu için, yiyecek depolama durumu imkansızdı. Bu yüzden kimse bir başkasından daha fazla mala sahip değildi. Hiç kimsenin mal sahibi olmak için yarış halinde olmadığı bir yerde, bir kişiye bağlılık, bir kişiye karşı borçlanarak mahcubiyet içerisine girme veya minnet duyma söz konusu değildi.

İlk dönemlerde insan; üretken, verimli, yaşama can veren doğa ananın kucağında, kadının üretimde etkin role sahip olduğu anaerkil toplum yapısı ve soyun anadan çocuğa geçtiği ana hukukuna bağlı bir toplumsal yaşam sürdürmüştür.[14] Bu dönemde cinsiyet bakımından katı bir ayrım olmasa bile, yiyecek edinimi bakımından ufak bir ayrım bulunmaktaydı. Bu ufak ayrımın sebebi ise kadının çocuk doğurma ve yetiştirme, kısaca annelik görevi sebebiyle idi. Kadın evinin sorumlusu olurken, erkek avlanma işleriyle uğraşmaktaydı. Kadınlar erkekler kadar yiyecek katkısında bulunmaları, yiyecekleri ararken araziyi tanımaları, bu arada başka topluluklarla ilişkiler kurmaları gibi yönleriyle erkekler ile eşit statüde yer almaktaydılar.

Kadının evde durmasının temel sebebi, kadının çocuk bakma zorunluluğuydu. Kadınların kendilerini, erkeklere göre daha ‘‘öznel’’ bir algı içinde görme çabaları annelik duygularıyla ilişkilendirilmiştir. Bir başka ifade ile, kadınların erkeklerden daha çok özel alanı önemsedikleri ve bu nedenle erkeklerin kamusal alanda daha yoğun vakit geçirdikleri yorumları yapılmıştır.[15] Erkeklerin de fiziksel olarak ava daha yatkın olmaları, bu görevlerin cinsiyetler arası paylaşılmasını sağlamıştır. Kadın evde kalarak çocuk yetiştirmek, bitki toplayarak temel besin ve ihtiyaçları karşılamak gibi fonksiyonlarıyla temel yaşam gereksinimlerinin sürdürülebilmesi noktasında güçlü bir pozisyonda bulunmaktaydı. Erkek ava çıktığı zaman avdaki başarısı tesadüflere dayalı ve kesin sonuç vermeyen bir eylemdi. Yani erkeğin uzun bir süre avlanamama ihtimalide vardı. Ancak evdeki kadın temel hayat gereksinimlerini yerine getirmekteydi ve bu dönemde bu durum, kadına verilen değerin artmasında etkili olmaktaydı.

---

14 Burcu Kaya Erdem, ‘‘Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının ‘Avatar’ Filmi Bağlamında İncelenmesi’’, **İletişim Çalışmaları Dergisi**, Sayı:1, İstanbul, 2012, s.111.

15 Bilge Afşar, Süleyman Öğrekçi, ‘‘Tarihsel Süreçte Kadının Gelişimi ve Ekonomideki Rolü**,** Toplayıcı Kadından Günümüz Kadınına Dönüşüm’’, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, Konya, 2015**,** s.69.

1.1.1.2. Çiftçilik-Hayvancılık Dönemi

Tarımın keşfedilmesi ve öneminin anlaşılmasıyla nehir vadilerinde, alüvyonlu topraklarda yaşayanlar, tam zamanlı çiftçiliğe başlamışlardır. İnsanlığın yeni bir toplumsal düzene geçişi ile var olan kadın statüsünde değişimler meydana gelmiştir. Bu dönemde üreterek geçinmeye başlayan toplumun işçi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ayrıca doğum oranı çok düşük olduğu için doğurma yeteneği olan, doğurganlığa sahip annelere son derece büyük bir önem atfedilmiştir. Temel geçim kaynaklarındaki iş gücü kaybını ortadan kaldırmak ve işçi sayısını artırabilmek için doğurganlık özelliği sebebi ile kadınların annelik vasfı inançlarla yüceltilmeye başlanmıştır. Kadınların kırsalda iş gücü varlığı değerlendirildiğinde ev- hane içinde ev işleri, ev temizliği, hane halkının bakım ve beslenmesi ve çocuk bakımı gibi faaliyetlerin yanı sıra hayvancılık faaliyetleri ve tarla tarımı ile de meşgul oldukları bilinmektedir.[16]

İlk çağda kadın içerikli dinlerin, erkek içerikli dinlere çok baskın olduğu görülmektedir. Toprak ve kadının her türlü zenginliğin en temel kaynakları olarak görülerek özellikleri özdeşleştirildiği bilinen gerçeklerdir. İkisi de yaşamı üretiyor ve sağlıyordu. Tarımla uğraşan toplumlarda kadınların baskın bir konumda olmasının nedeni, annelik özelliği değil, tam tersine tarım ekonomisinde temel üretici rolünü üstlenmiş olmasıydı. Oluşan doğal iş bölümü sonucunda, temel geçim kaynağı olan tarım da kadın tarla ile ilgilenirken, ikincil geçim kaynağı olan avcılığın erkeğin görevi olması ile kadının konumunda bir düşüş veya erkeğe bağlı bir duruma düşmüş olması mümkün değildi. Bu durumda, toplum içinde ve evlilikte haklarını belirleyen, kadının ekonomideki rolü olmuştur. Tarımla uğraşan topluluklarda kadının konumuyla, hayvancılıkla uğraşan göçebe topluluklardaki kadınların konumunu karşılaştırdığımızda özellikle bu durum net bir şekilde görülmektedir.

Tarımın kadınlar tarafından keşfedildiği, icat edildiği, hatta tahıl tarımının verimli olmasını sağlayan araç gereçlerin, kadınlar tarafından icat edilmiş ve yine onlar tarafından geliştirilmiş olduğu, yapılan antropolojik çalışmalar sonucunda tartışmasız kabul görülen bir gerçektir. Bu ve bunun gibi topluluklarda, kadınlarında üretim içerisinde oldukları ve yaşam giderlerinin oluşumunda etkili oldukları için, erkekler

---

[16] Ayşenur Dağlı ve Aslı Akıllı, ‘‘Hayvansal Üretim Faaliyetlerinde Kadın İşgücünün Rolü: Eskil İlçesi Örneği’’, **Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, Kırşehir, 2022, s.56.

ile aralarında eşitsizlik, saygınlık farkları bulunmamakla birlikte, aynı statüde olduğu görülmektedir.

Günümüzde de kırsal alanda yaşayan ve tarım merkezli geçim kaynaklarına sahip olan topluluklara baktığımız zaman, kadının rolü, ilk çağlardaki çiftçi toplumlarından çok farklı bir statüye dönüşmüştür. Çiftçilik ve tarım, kadının rolü olma durumundan tamamen sıyrılarak, erkek işi haline gelmiştir. Böylece kadın evin temel geçim kaynağını oluşturan ve yöneten rolünden, ikinci sınıfa düşmüştür. Giriş kısmında da bahsettiğimiz gibi kadın her ne kadar ikinci planda görülse de, gerçekte evin ekonomik olarak yönetilmesi tamamen olmasa da kısmen kadının elindedir. Erkek, kadın gibi evdeki önemsiz görülen ama gerçekte büyük bir önem teşkil eden yiyecek kullanımı konusunda hassasiyet göstermez,[17] çünkü buna dikkat eden kadındır.

Tarım ile birlikte gerçekleşen yerleşik yaşama geçiş birçok anlamda dönüm noktası olmuştur. Yerleşik yaşama geçip, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamak ataerkil döneme geçişe neden olmuştur. Tabi ki erkeklerin tarımı sahiplenmeleri, erkek işi haline çevirmeleri, kadınları görünürde ikinci plana atmaları ve tarım toplumlarında günümüze kadar bu şekilde ulaşmış olması aşama aşama gerçekleşmiş bir durumdur. Belki de kadının uzun yıllar boyunca içinde bulunmak zorunda kalacağı kötü şartlara ve toplumun geri planına itilerek sahip olduğu yeri bu dönemde kaybetmiştir.[18]

Komün avlanmaya çıktığı zaman, küçük çocukları olan anneler evde bırakılmaktaydı. Yapılan araştırmalar tohum filizlenmelerinin, ateşten yararlanma yollarının keşfinin kadınlara ait olduğunu düşündürmektedir. Gıdaların depolanmadığı bir dönemde, yiyeceği biten kadınların, tesadüf eseri tahılların filizlenmesini ve gevşek toprağın daha verimli olacağını keşfetmiş olduklarına inanılmaktadır. Yabani hayvanlardan korunmak amacıyla ateşin sürekli yakılması görevi kadındaydı. Bu sebeple ateşten nasıl yararlanılacağını (pişirme, toprak kapları) bulanın kadınlar olduğuna inanılmaktadır. Toprak işleme görevini yerine getiren kadın, bu dönemde yalnızca erkekler ile eşit statüye sahip olmakla kalmayarak, yönetici pozisyonlarda da görev almaktaydı.

---

17 Erdoğan, s.45.

18 Semine İmge Azertürk ve Tuğçe Akman, ‘‘Konfuçyüs’ün Kadın Görüşü Üzerine’’, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran, 2018, Eskişehir, s.7.

Birçok tarım toplumunda, komünün devamlılığını sağlayarak ayakta kalmasını sağlayan kadınlar sayesinde anaerkil sistem geçerli olmaktaydı. Toprağın mahsul verebilme, işlenebilme keşfine ilk kadının olduğuna ve ilk tarım işçilerinin kadınlar olduğuna dair oldukça zengin içerikler bulunmaktadır.

1.1.1.2.1. Ataerkil Düzen

Buzul çağının sona ererek, karların erimesinden sonra otlarla dolan steplerde, toprağın sertliği sebebi ile çiftçilik yapmak oldukça zor bir durum haline gelmiştir. Oluşan doğal bitki örtüsü hayvancılık için çok verimliydi. Bu sebeple bu bölgelerde yaşayan insanlar hayvan yetiştiriciliğine başlamışlardır.

Avcılık ve toplayıcılık ile geçim sağlayan topluluklarda çok fazla iş gücüne ihtiyaç bulunmamaktaydı. Hatta göçebe bir yaşam tarzı ile sürekli hareket halinde bulunmaları sebebi ile bu topluluklar için yaşlılar ve çocuklar engel teşkil etmekteydi. Çiftçi toplumlarda yerleşik bir düzen olup işçiye ihtiyaç duyulduğundan, doğum oranı oldukça fazlaydı. Kadın ise doğum yeteneğinden dolayı değerliydi çünkü işçi açığını kapatıyordu.

Ancak bu dönemde doğum oranı, çiftçi topluluklara göre oldukça düşüktür. Bu dönemde yaşayan komünlerden birinin bile büyümesi, beslenme sıkıntıları ortaya çıkarmaktaydı. Bu dönemde topluluk, tesadüflere bağlı yapılan avlardan ve toplanılan meyveler ile yaşamını sürdürüyordu. Bu durumda kadına biçilen bir rol olmadığı için, kadına verilen bir değer söz konusu değildi. Bu aşamada, toplumda özel mülkiyet yükselmeye başladığında erkek, gücü ve mülkiyeti elinde tutmayı ve onu çocuklarına vermeyi istedi ve bu mirası garantiye almak için anne hakkının alaşağı edilmesi gerekiyordu.[19] Kadınların ev işleri ile sınırlandırılması ve cinsiyetlerinin düzenlenip kontrol edilmesi baba hakkının tesisi için önemliydi. Engels'a göre kadınlar için kurulan hem ataerkillik hem de monogami bu dönemde gerçekleşti.

Çiftçi toplumlardaki kadınların değer görmesindeki doğurganlık özelliği, bu dönem için yaşamın zorlaşması olarak düşünülmekteydi. Erkekler babalığı keşfettiklerinde, kadınları tek el altına almayı ve çocukların kendi soylarından

---

19 Abeda Sultana, çev. Saadet Altay, ''Ataerkillik ve Kadının İkincilliği: Kuramsal Bir Analiz'', **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, Nisan, 2019, s.419.

olmasını talep ettiler.[20] Yani kadına değer verilmesi için hiçbir neden yoktu. Çocuklar ve yaşlılar bu dönem için büyük bir problem olarak görülmüştür. Yola devam edilmesine engel olacak herkesten kurtulmak isteniyordu. Hatta yola devam edemeyecek durumda olan yaşlı, hasta veya çocukların, oldukları yerde bırakılmaları sıradan bir durum olmuştur. Zaman zaman bunlarında yiyecek olarak kullanılmakta olduğu da bilinmektedir.

Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen gruplardan bir kısmı, yabani sığır ya da at sürülerinin bulunduğu geniş otlaklarda hayvanları canlı olarak yakalayarak hayvancılığa geçiş yapmışlardır. Bu beceri ve yeteneklere sahip olanlar erkeklerdi. Çünkü kadınların annelik görevleri vardı ve yalnızca annelik görevleri olmadığı zamanlarda avlanabiliyorlardı. Erkekler, anne olmayan kadınlarla birlikte ava çıkmaktaydılar. Anne olan kadınlar ise daha önce yakalanmış hayvanları gözetmek ve günlük ihtiyaçların karşılanmasıyla ilgili işleri yerine getirmek üzere geride bırakılmıştır. Bunun sonucunda kadın, bu toplumlarda ikincil role geçmiştir.

Hayvan yetiştiren toplulukların çoğunda kadınların erkekler yarış haline girmeleri, eşit görev dağılımına ve statüye sahip olmaları imkânsız görünmekteydi. Tarım toplumunda bile erkeğe verilen avcılık görevi, bu dönemde temel geçim kaynağı olmuştur dememiz mümkündür. Kadının işi yalnızca annelik görevi ve evi. Bu durum, kadının zayıf ve değersiz bir varlık olarak değerlendirilmesini kolaylaştırıyordu. Bir komünün hayvan mevcudu ne kadar büyürse kadın da o kadar hizmetçi rolüne giriyordu. Hatta kadın, hayvandan daha değersiz sayılıyor ve cinsiyetler arası eşitliklerinin arası açılıyordu. Bu topluluklarda kadınlar, komünün refahına aynı ölçüde katkıda bulunmadığı için kadının diğer yönleri ile de erkekle eşit olmadığı görüşü gelişmiştir. Göçebe bir yaşam ve hayvan yetiştiriciliğinde kadın, genel olarak bağımlı ve ezilen bir role geçmiştir.

Zorunlu evlilik ve komşu komünlerden kadınların zorla kaçırılması özellikle hayvan yetiştiricisi göçebelerin uygulamalarıydı.[21] Zorunlu evlilik, insanlık tarihinde de çok uzun bir süre gündem de olmuştur. Kendi komününden istediği dışında

---

20 Serpil Altuntek, ‘‘Anaerkillik ve Babaerkillik’’, **Tubitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları**, ansiklopedi.tubitak.gov.tr, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/anaerkillik_ve_babaerkillik, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

21 Rüştü Karaca, ‘‘Kadının Çağlar Boyunca Toplumdaki Yeri’’, **Informadika**, Temmuz, 2015, https://informadik.blogspot.com/search?q=kad%C4%B1n, (Erişim Tarihi 04.06.2021).

ayrılmak zorunda kalan kadın, kendini çaresiz hissetmiştir. Bu şekilde rızasız kaçırılan kadın, tamamen kendisini kaçıran ya da yakalayanların hakimiyeti altında olmuştur.

Kırsal dönemde de evlilik kişisel tercihler ile yapılmamaktaydı. Toplumun en üst kademelerindeki kişiler arasındaki evlilik, mal varlığının miras yoluyla güvence altına alınmasını sağlayacak ya da başka ekonomik ve siyasal çıkarlar elde edecek bir araç olarak kabul ediliyordu.[22] Bu dönemde de yabancı bir komün tarafından esir alınmak ve kaçırılmak kadın için, tüm haklarının elinden alınmış olması anlamına gelmekteydi. Böylece kadın, tüm komünün ama her şeyden önce kendisini yakalayan kişinin boyunduruğu altına girmekte ve hiçbir hakkı olmayan bir konuma getirilmekteydi.

Kadın, ekonomik sistemin merkezinde olduğu çiftçilik dönemlerinde büyük bir saygı görmekte ve büyük haklara sahip olmaktaydı. Ancak hayvancılığa geçiş yapan toplumlarda kadının zaman içinde bağımlı, haklardan yoksun ve erkeğin hizmetçi hatta kölesi haline gelmiştir.

Depolanmaya başlayan yiyeceklerin keşfedilmesi, av hayvanlarının azalması sonucu ile erkek avcılıktan vazgeçerek eve dönmüştür. Anaerkil düzen, kadının topluluk için temel ve vazgeçilmez olan rollerin üstlenmesi ile şekillenmişti. Erkeğin eve dönüşü sonrasında bu durum yavaş yavaş geriledi. Tarımcılığın gelişmesi, dolayısıyla daha yoğun emek gerektirmesi, erkeğin de bu çalışmaya dahil olmasını gerekli görüyordu. İlerleyen zamanlarda hayvanların evcilleştirilmesi, inek, koyun, keçi, domuz gibi hayvanların yetiştirilmeye başlanması sonrasında erkek sadece belirli dönemler için değil kalıcı olarak eve dönmüştür.

Toplumdaki cinsiyetçi yapı, sanki erkekle kadın arasındaki biyolojik farkın doğal bir sonucuymuş gibi meşrulaştırılmıştır.[23] İlk dönemlerde erkekler kas gücü gerektiren görevleri üstlenmiş ve kadınlar uzmanlık gerektiren konuları ele almıştır. Bu durumda erkekler işçi, kadınlar ise yönetici konumunda yer almaktaydı. Zaman içinde erkekler üretim tekniğinde uzmanlaşarak bu eksikliklerini gidermişlerdir. Sonuç olarak erkeğin eve dönmesi ile, topluluk statü yönünden tam anlamıyla değişikliğe uğramıştır. Yavaş yavaş etkin bir rol üstlenmeye başlaması ile erkek, temel üretici

---

22 Erdoğan, s.46.

23 Ayla Korkmaz (Der.) ve Mürüvet Başer (Der.), **Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Ataerkillik ve İktidar İlişkiler**, Cilt:28, Sayı:1, Tokat 2019, s.72.

haline gelmiştir. Böylece erkek, evde ve toplum yaşamında kadını geri plana iterek lider-şef pozisyonunu almıştır.

Kadının ikincilleşme olgusunun kurumsallaşması bakımından, ilahi dinler olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın doğmuş olduğu bölge olan Ortadoğu bölgesine baktığımız zaman, bu ikincilliğin kent devletlerinin ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Kadınların toplumlardaki ikincil statüsünü biyolojiye ve doğaya dayandırarak bunun değişmez bir durum olduğunu ve ezeli-ebedi olarak bu durumun böyle devam edeceği görüşünü sunan kişilerin tam tersine, arkeolojik ve diğer kanıtlar, kent devletlerinin ortaya çıkışından önce kadınların konumunun yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Cambridge Üniversitesi tarafından yürütülen ve *Science Advances*'da yayımlanan çalışma ile günümüzden 7400 yıl öncesine kadar Merkez Avrupa'da yaşamış Neolitik Dönem kadınlarının kemikleri incelenmiştir.[24] Araştırmanın bulgularına göre; 7,400 ila 7,000 yıl önce yaşayan kadınlar, Cambridge Üniversitesi'ndeki modern kadın kürekçilerle benzer bacak kemik kuvvetine sahipti. Ancak kolları, kürekçilere oranla yüzde 11 ila 16 daha kuvvetli iken, üniversitedeki ortalama öğrencilere göre yüzde 30 daha güçlüydü. 4.300 - 3.500 yıl önce Tunç Devri boyunca, kol ve bacak kuvveti arasındaki fark daha belirgindi. Bu dönem kadınlarının, şimdiki modern kürekçilere oranla yüzde 9 ila 13 daha güçlü kol kemiği vardı ancak bacakları yüzde 12 daha zayıftı. Araştırmacıların önermesine göre, bunun nedeni muhtemelen kadınlar tarafından gerçekleştirilen ve erken tarımda önemli bir faaliyet olan tahıl öğütme olabildiği düşünülmüştür.

Yine de kadınların bu fiziksel yapılarına bakıldığı zaman sadece tahıl öğütme işleminde rol almış gibi görünmemektedir. Oldukça zahmetli olan tahıl öğütmenin yanında, kadınlar büyük olasılıkla hayvancılıkta kullanılmak üzere yem ve su taşımada, ayrıca ekinlerin ekilmesinde, toprağın sürülmesinde ve ekinlerin biçilmesinde de rol almaktaydılar. Araştırmacılara göre, kadınlar tarımın erken gelişiminde önemli bir yer tutuyorlardı. Çünkü kadınlar, daha önce bilinenin tam tersine, çok daha geniş bir yelpazede işlerde yer alıyorlardır. Erkeklerin kadınlara göre

---

[24] Yusuf Cem Durakcan, ''Neolitik Dönem Kadın Çiftçilerin Kolları, Modern Kürekçi Kadınlarınkinden Daha Güçlüydü'', **Bilim Fili**, https://bilimfili.com/neolitik-donem-kadin-ciftcilerin-kollari-modern-kurekci-kadinlarinkinden-daha-gucluydu, 06.12.2017, (Erişim Tarihi 04.06.2021).

daha ağır işler yapmaları fiziki yapılarının elverişli olmasından kaynaklanmaktadır ve aynı zamanda hayvan bakımı ve avcılıkta da rolü üstlenenin erkek olmasının sebebi, avcı-toplayıcılıktan gelen bir gelenek olmalıdır.[25]

Tarımdaki temel değişimlerin yaklaşık olarak MÖ 4000-3000 yıllarında meydana gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu tür temelli değişikliklerin meydana gelme hızı kesin olarak bilinememektedir. Buradan çıkarabildiğimiz tek kesin durum, bu süreçte kadınların ikincil bir statüye düşmüş oldukları ve neolitik dönemin sonuna gelindiğinde statülerini korumak amacıyla kullanabilecekleri kişisel kaynakların giderek azalmış olmasıdır. Kadınlar için olumlu bir gelişme olan tarım, aynı dönemin sonunda kadınların aleyhine dönerek olumsuz bir sonuca yol açmıştır.

Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde (avcı – toplayıcı), kadınların temel yaşam kaynakları olan besinleri elde ediyor olmaları, o denemde kadına güçlü bir değer kazandırmıştır. Kadına karşı olan bu değer, neolitik dönemin ilk evrelerinde, yani bahçe tarımının hâkim olduğu bir dönemde de devam etmiştir. Daha sonra hayvancılığın gelişmesi ve saban kullanımı ile erkekler, kadınları arkalarında bırakarak, tarımda ve hayvancılıkta egemen olmuşlardır. Yiyecek üretiminde de çiftçiliğin ön plana geçmesi ile kadınların yiyecek üretimindeki yerlerinin sarsılması ile statülerinde düşüş gerçekleşmiştir. Kadının eğer üretimde yer almazsa, toplumda statü kazanması imkansızdır.

Erken Tunç Çağı döneminde köy hayatı yaşayan toplumlarda, kadınlar birincil şekilde yiyecek üretiminde yer almıyorlardı. Bu yüzden erkekler tarafından ikincil sınıf vatandaş olarak görülüyorlardı. Tunç Çağı'ndan sonra kadınlar daima ikincil sınıf insan olarak kabul edilmişlerdir. Bu ikincil sınıf olmanın derecesi veya şiddeti, bulunulan yere ve zamana göre değişiklik göstermiştir.

1.1.2. Anaerkil ve Ataerkil Toplumlardan Bazı Örnekler

Tarihi dönemleri incelediğimiz zaman, kadınların ve erkeklerin değişik dönem, kültür ve coğrafyalarda farklı şekillerde öne çıkmış olduklarını tespit ediyoruz. Bazı

---

[25] Ozan Arslan Aytan, ''Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkisinin Mukayesesi'', **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:18 Sayı:2, Kahramanmaraş, Ağustos, 2021, s.995.

toplumlarda kadın, lider pozisyonundayken, bazı toplumlarda ise erkek liderliği ve egemenliği görülmektedir. Bunun birtakım sebeplerine daha önce işaret ettik. Ama şunu belirtmeliyiz ki, temel geçim kaynaklarını elinde bulunduran kimse, o toplumun lideri ve saygı duyulan kişisi konumuna gelmektedir.

Kadınların çocuk büyütme ve ev sorumluluklarını yüklenmesi, erkeğin de geçim kaynaklarını ele alması ile kadının statüsü gerilemeye başlamıştır. Üretilen tarım makinelerini erkeklerin kullanabiliyor olması ile de üstünlük artık erkeklere geçmiştir. Bu geçişin keskin bir biçimde gerçekleşmediğini, toplumun yaşam şekli ile yavaş yavaş değiştiğini söylememiz mümkündür.

Biz şimdi bu farklılıkları görmek için sadece örnek olmak üzere değişik toplumlardaki kadınların durumuna genel bir bakış yapacağız. Böylece ilk çağ kadınlarını farklı topluluklar üzerinden anlamaya çalışacağız.

1.1.2.1. Avustralya Yerli Kadını

Avustralya'daki Aborijin kabilelerini incelediğimizde kadınların erkeklere göre daha alt statüde olduğunu görmekteyiz. Bu topluluklarda aile de dahil olmak üzere kadınların bütün yaşamları belirli bir kural çerçevesindedir. Aborijin kabilesinde her iki cinsiyet için kurallar bulunmaktadır. Bu kurallara uymayan insanlar için cezalar yer almaktadır. Ancak kadınlara verilen cezalar, erkeklerden çok daha fazladır.

Sosyal, dini ve ekonomik alanlarda her iki cinsiyet için açık bir şekilde ayrımcılık uygulanmaktadır.[26] Kadınların ev içerisindeki görevleri çocuklarını beslemek, düzeni sağlamak ve onları gözetmek olarak sınırlandırılmıştır. Kadın, meyve ve sebze gibi gıda toplayıcılığı yaparak erkeğin rahat edebilmesi için evin düzenini sağlamakla görevliydi. Anneler kız çocuklarına erkeğe nasıl itaat etmesi gerektiğini öğretmekteydi.

Erkeğin yaşantısı ise bu durumun tam tersiydi. Erkekler avcılık ile meşgul olarak hayvansal gıdaların temininde görev alırlardı. Babalar, erkek çocuklarını sosyal yaşama kazandırmak ile görevlilerdi.[27] Evlilik çağında erkek çocukları olan babalar

---

26 Bronwyn Fredericks, ‘‘Reempowering Ourselves: Australian Aboriginal Women’’, **Signs**, Cilt:35, Sayı:3, The University of Chicago Press, 2010, ss.546-550.

27 Linda Westphalen, **An Anthropological and Literary Study of Two Aboriginal Women's Life Histories: The Impacts of Enforced Child Removal and Policies of Assimilation**, Edwin Mellen Press, 2011, ss.223-242.

ise erkek çocuklarının evliliklerinde, törenlerde dahil olmak üzere, tüm ayrıntılara kendileri karar vermekteydi. Kadınların evlilik konusunda söz hakkı bulunmamaktaydı.

Aborijin kadınların görev ve sorumluluklarını incelendiğinde yaşamın temel taşlarını kadınların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Çünkü örneğin avcılık, sonucu kesin olan devamlı bir besin kaynağı olamamıştır. Bazı durumlarda avlanamayan erkekler elleri boş bir şekilde evlerine dönebilmişlerdir. Bu durumda toplayıcılık ile görevlendirilen kadın yiyecek temin etmiştir. Böylesi durumlarda kadının idare ve yönetici pozisyonda olduğunu görülmektedir. Ancak kadının bu işlevi göz ardı edilmiş ve statüleri yalnızca evi ile sınırlı kalmıştır.

Aborijin kadınları tarih boyunca kültürel uygulamalar ile törenlerden dışlanmaları, ayrımcı politikalar, sosyal ve ekonomik ötekileştirme gibi çok sayıda zorlukla karşı karşıya kalmıştır.[28] Bu zorluklara rağmen gösterdikleri direnç, kültürel mirasın korunmasında ve değişen dünyanın karmaşıklıklarıyla baş etmelerinde oldukça başarılı olmuştur. Aborijin kadınları geleneklerine bağlılıklarını sürdürürken aynı zamanda yaşadıkları döneme uyum sağlayarak verilen sınırlar içerisinde ellerinden gelenleri yapmışlardır.

1.1.2.2. Amerika Yerli Kadını

Avrupalılar Kuzey Amerika'yı işgal etmeden önce yerlilerin, toplumsal cinsiyet konusunda kendilerine göre düşünceleri ve uygulamaları vardı.[29] Yerlilerin için, toplumun ‘‘normal’’ bir üyesi olarak kabul edilmelerini gerektirecek herhangi bir kural dizisi bulunmamaktaydı. Yerli topluluklar cinsiyet rollerini ‘‘kadın, erkek, iki ruhlu kadın, iki ruhlu erkek ve transseksüel’’ olarak gruplandırmaktaydı. Erkek ve kadın özelliklerini birlikte taşıyan bireylerin, her şeye iki taraftan bakabildiğine inandıkları için onların üstün olduklarına inanılmaktaydı. Bu inanış ile onlar ayrı bir değer atfedilerek kutsallaştırılmışlardı.

---

28 Janet Silman, **Enough is Enough: Aboriginal Women Speak Out**, Women's Press (CA), 1988.

29 Pearson Mckinney, ‘‘Before European Christians Forced Gender Roles, Native Americans Acknowledged 5 Genders’’, **Church and State**, 19.06.2016, https://churchandstate.org.uk/ 2016/07/ before-european-christians-forced-gender-roles-native-americans-acknowledged-5-genders/, (Erişim Tarihi: 26.11.2021).

Amerika yerlileri yeryüzünde bulunan her şeyin bir ruhu olduğuna inanmaktaydı. Hiçbir ruhun, birbirine üstünlüğü kabul edilebilecek bir durum değildi. Bir çocuk kendi cinsiyetini kendisinin belirleyemediği gibi, buna dair sorumluluklarının da varlığından söz edilemezdi. Kararlarını kendileri veremedikleri durumlar için insanları suçlamaz veya aşağılamazlardı. O dönemde insanlar cinsiyetleriyle değil kabileye olan katkıları ile öne çıkmaktaydı. Dolayısıyla iki ruhlu olarak tasvir edilen, ruhu biyolojik bedeninden farklı insanlar daha çok değer görmekteydi. Çünkü onlar hem kadın hem de erkek gözüyle çevresini gözlemleme şansı bulmaktaydı.

1.1.2.2.1. Cherokee Kadını

Cheeroke toplumu ABD'nin Güneybatı eyaletlerinde yaşamaktaydı.[30] Bu bölgede yaşayan Cherokee kabilelerinde kadın ve erkek eşitliği bulunmaktaydı. Cherokee erkekleri, tarım alanı oluşturmak için alan oluşturur, ağaçtan ev ve kano yaparlardı. Aynı zamanda erkekler avcılık ve balıkçılık ile uğraşmaktaydı. Geçmişe baktığımız zaman Cherokee kadınlarının sorumluluklarının diğer Amerikan kadınlarından farklı olduğunu görebilmekteyiz.

Bu dönemde kadınlar, evi idare eden kişi olmalarının dışında birer savaşçıydılar. Evi erkek yapmış olsa da ev kadınındı. Kadın aileler üzerinde etkili, kabile yönetiminde söz sahibi ve savaşçıydı.[31] Cherokee ulusu girmiş olduğu savaşlarda, kabilelerin iç savaş deneyiminleri ve kadınların savaş deneyimleri ile başarılı olmuştur.[32] Kadınlar aynı zamanda el işleriyle de uğraşmakta, ördükleri renkli sepetlerle gurur duymaktaydılar.

Yerli kadınların yaptıkları iş çiftçilikti. Ekinleri büyütür, onları hasat ederler ve mevsimsel döneme hazırlamak için onları depolarlardı. Genç kızlar ise mısır tanelerini ezerek un haline getirirlerdi. Kadınlar elbise ve benzeri eşyaları yapmak için

---

30 Cheeroke toplumu için bkz. Theda Perdue, **Cherokee Women**, Gender and Culture Change, 1700-1835, Bison Books, 1999.

31 Rüştü Karaca, ''Kadının Çağlar Boyunca Toplumdaki Yeri'', **Informadika**, Temmuz 2015, https://informadik.blogspot.com/search?q=kad%C4%B1n, (Erişim Tarihi 04.06.2021).

32 Judit E. Harper, ''Cherokee Women in Crisis: Trail of Tears, Civil War, and Allotment, 1838-1907'', **Civil War Book Review**, Cilt:6, Sayı:4, 2004, s.2.

hayvanların derilerini kullanırlardı. Çocuğun bakımı anneye aitti, çocuk büyütmek onun görevleri arasındaydı.

Yerli kadınlardan bazıları, kabile yönetiminde sorumluluk alabilmekteydi. Büyükanneler torunlarına gelenekleri görenekleri, yemek pişirmeyi ve o döneme ait geleneksel işlerin yapılışını öğretmekteydiler. Erkekler ise avcılık ve balıkçılıkla uğraşmaktaydılar. Erkeklerin avcılıkla birlikte kabileye sağladığı yarar yalnızca besin değildi. Avcılık yaparak et ile, kürk, post tedariki de sağlamaktaydılar. Aynı zamanda savaşlara da katılmaktaydılar. Dayılar ailenin çocuklarının eğitiminden sorumluydu.[33] Kabilelerin çoğunda kadının ve erkeğin katkısı eşit düzeyde bulunmaktaydı. Özellikle cinsiyete dayalı olarak herhangi bir ayrım veya sınıf farkı söz konusu değildi. Evlilik dönemine geldiğinde erkek, evleneceği kızın ailesine çeyiz olarak kürkler ve deriler sunmaktaydı. Bu toplumda soy, yalnızca annenin ailesi aracılığıyla takip edilmiştir. Yani annesinin annesi, annesinin kız kardeşleri, annesinin kız kardeşlerinin çocukları, annelerinin erkek kardeşleri gibi sıralanmıştır.[34]

1.1.2.2.2. Iraquois Kadını

Iroquois toplumu, tarımla uğraşan bir halktı.[35] Toprağın sahibi olan kişiler kadınlardı. Yetiştirilen ekinlerle ilgilenen kişilerde yine kadınlardı. Iroquois toplumu, kadın egemen bir anaerkillikten uzak olsa da sömürge kadınları tarafından paylaşılmayan sosyal eşitlik ve saygıdan yararlandı.[36] Iraquois kadınları, kültürün koruyucusu olarak rol almaktaydılar. Kadınlar, içinde bulundukları toplumun siyasi, sosyal, manevi ve ekonomik normlarını tanımlamaktan sorumlu olmuşlardır.

Iraqua toplumunda soy, sömürge toplumlarında olduğu gibi babadan izlenilmemekteydi. Soy anneden geçmekteydi ve ana soylu bir düzen ilerlemekteydi.

---

33 Rüştü Karaca, ‘‘Kadının Çağlar Boyunca Toplumdaki Yeri’’, **Informadika**, Temmuz 2015, https://informadik.blogspot.com/search?q=kad%C4%B1n, (Erişim Tarihi 04.06.2021).

34 S. Reaves, **The Evolution of the Role of Women in Cherokee Society**, Indian Law Fall, 1982, s.57.

35 Haudenosaunee veya Altı Ulus olarakta bilinen Iroquois, Kuzey Amerika'da zengin bir tarihe ve benzersiz bir toplumsal yapıya sahip bir grup Yerli halktır. 15. veya 16. yüzyılda kurulan Iroquois Konfederasyonu, yerli siyasi ve sosyal örgütlenmenin önemli bir örneğidir. Detaylı bilgi için bkz. Mary Englar, **The Iroquois**, The Six Nations Confederacy, Capstone Pr Inc, 2016.

36 ‘‘Iroquois Woman’’, Portland State University, **web.pdx.edu**, Ekim 2001, https://web.pdx.edu/~caskeym/iroquois_web/html/iroquoiswoman.htm, (Erişim Tarihi 20/12/2021).

Toplum içerisinde bulunan klanları yönetme görevini klan Anneleri gerçekleştirmekteydi. Mesela klan arazileri birkaç yılda bir haneler arasında yeniden dağıtılırdı. Toprakları kötüye kullanan veya onunla ilgilenmeyen klanlar, klan anneleri konseyi tarafından arazinin başka bir klana verilmesiyle uyarılır ve cezalandırılırdı.[37]

Daha önce de belirttiğimiz gibi Amerikan yerli toplumlarında yaşamış olan kadınlar, diğer topluluklarda yaşayan kadınlara kıyasla iyi bir statüye sahip olmuş ve ayrıca kendilerine verilen liderlik görevlerini de yerine getirmişlerdir. Kadınlar için tam bir anaerkillik söz konusu olmamıştır. Kadın liderlerin katılımıyla oluşan anaerkil bir toplum söz konusudur. Tarih boyunca dünyadaki birçok toplumda kadınlara erkeklerle eşit muamele yapılmamıştır. Bununla birlikte, Iroquois toplumu kadınlara her zaman eşit davranmış ve onlara çok fazla güç ve önemli işler vermiştir, çünkü onların bilgeliğine ve becerilerine her zaman saygı duyulmuştur.[38]

1.1.2.3. Mezopotamya Kadını

Siyasi ve iktisadi anlamda medeniyetin beşiği olarak kabul edilen, yazının burada icat edildiği, ilk şehir devletlerinin ve tapınakların burada kurulduğu, ilk yerleşik tarım ve devletleşme tecrübelerinin burada yaşandığı Mezopotamya'da kadının izini mitolojide, edebi ve dini metinlerde, pişmiş toprak heykelciğinde, kanun koyucu kralların yazdırdığı hukuki metinlerde görebilmekteyiz.[39] Doğurganlık özelliği nedeniyle ''toprakla özdeş'' sayılan kadın, bolluk ve bereket ile ilişkilendirilmiştir.[40] İlk çağa ilişkin çoğu mitolojik öyküde olduğu gibi Mezopotamya mitolojisinde de kadın, ''yaşamın annesi ve besleyicisi'', ''ölüleri yeniden doğmak üzere kabul eden cömert toprak tanrıça'' olarak bereket, yaratıcılık ve kutsallık gibi özellikleri ile ön plana çıkmıştır.[41]

---

37 ''Iroquois Woman, Woman in Iroquois History'', **womenhistoryblog.com**, Mayıs 2008, https://www.womenhistoryblog.com/2008/05/iroquois-women.html, (Erişim Tarihi 20.12.2021).

38 Jazmin Kay, ''The Roles of Iroquois Women in The Iroquois Tribe'', **feminist.com**, https://www.feminist.com/resources/artspeech/genwom/iroquoisinfluence.html, (Erişim Tarihi 19.03.2023).

39 Nihal Şahin Utku, **Kadın Olmak, İslam, Gelenek Modernite ve Ötesi**, Ed. H. Şule Albayrak, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.117.

40 Aylin Durmuş, **Eski Doğu ve Batı Toplumlarında Karşılaştırmalı Kadın Profili** (Yüksek Lisans Tezi, 2014), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.1.

41 Utku ve diğerleri, s.117.

Mezopotamya toplumu için aile kavramı büyük önem taşımaktaydı. Bu toplumda kadınlar aile yaşamının merkezinde yer almaktaydılar. Kadınlar evin idaresinden, çocukların yetiştirilmesinden ve ailenin refahının sağlanmasından sorumluydular. Toplumda anneliğe çok fazla değer verilmekte ve çok çocuk doğuran kadınlara büyük saygı duyulmaktaydı.

Mezopotamya toplumunda kadın yalnızca aile içerisindeki başarıları ile değil, toplum içerisindeki başarıları ile de öne çıkmaktaydı. Kadınların eğitim seviyeleri, ekonomik faaliyetleri, sosyal yaşamları ve dini rolleri de dahil olmak üzere pek çok alanda söz sahibi idiler ve yönetici pozisyonlarında yer alabilmekteydiler.[42] Zamanla toplumlar daha ataerkil bir hale geldikçe, Mezopotamya'da kadınların konumlarında da bir düşüş görülmeye başlamıştır. Bu süreçte kanunlar daha kısıtlayıcı hale gelerek, kadınların hak ve özgürlükleri sınırlanmıştır.

1.1.2.4. Antik Mısır Kadını

Mısır, kadınlarına antik uygarlıkların hepsinden daha iyi bir şekilde davranmıştır. Bu dönemde genel olarak toplumsal cinsiyet ayrımı ön planda tutulmamaktaydı. Önemli olan, kişilerin karakterleriydi. Ön Asya dünyasında yer alan diğer toplumlarla kıyaslandığında Eski Mısır kadınları, daha geniş haklara, hukuk sitemi içerisinde bir yere ve hürriyete sahiptiler.[43]

Mısır'da toplumda cinsiyete göre dağılım bulunmakla birlikte hukuk önünde tüm bireyler sınıf, meslek ve cinsiyet anlamında eşite yakın muamele görmüşlerdir. Kadın hukuken reşit sayılmıştır.[44] Bu durum, cinsiyet ve sosyal sınıf farklılıklarının belli ölçüde kanunlara yansıdığı, muhtelif kesimlerin haklarının ve sınırlarının belirlendiği Mezopotamya hukukundan farklı bir yaklaşımı ifade etmektedir.[45]

Antik Mısır'da kadınlar emlak, arazi sahibi olabilir, borç alabilir, sözleşme imzalayabilir, boşanma davası açarak mahkemelerde şahit olabilirlerdi. Eski çağ toplumlarında yaygın olan ataerkil toplumlardan dolayı, kişiler kendilerini tanıtırken

---

42 Charles Halton, **Women's Writing of Ancient Mesopotamia**, Cambridge University Press, 2017, ss.62-76.

43 Muhsin Haji Azeez Babila, ''Eski Mısır'da Kadın'', **KSU Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2016, s.132.

44 Utku ve diğerler, s.125.

45 Barbara Watterson, **The Egyptians**, Wiley-Blackwell, Oxford, 1997, s.16.

isimlerinin önüne baba ismini söylemekteydiler. Ancak Mısır'da özellikle Orta Krallık Döneminde (M.Ö. 2050 – 1550) insanlar isimlerinden sonra annelerinin isimlerini zikretmekteydiler. Bu da kadına verilen önemi göstermektedir.

Diğer dönemlerdeki kaçırılarak zorla evlendirilen ve kaçıran kişinin hakimiyeti altına girmek zorunda kalan kadın yerine, Antik Mısır'da evlilikte en önemli şeyin sevgi ve duygusallık olduğuna inanılmaktaydı. Atinalı erkekler 30'lu yaşlarında iken, hakimiyet altına almanın kolay olacağı düşüncesi ile genellikle kendi yaşlarının yarısı olan kızlarla evlenmekteydiler. Antik Mısır'da ise böyle bir durum söz konusu değildi. Kutsallık anlayışı içerisinde bir kadın, erkekten daha önemli gösterilmiş ve evlilik kurumundaki kadının önemi onu kâinatın yaratılması ile özelleştirilerek vurgulanmıştır. Bu durum kadının, evliliğin ve ailenin olmazsa olmazı ve devamının garantisi olarak görülmesini sağlamıştır.[46]

Mısır'da kişilerin kendilerini falanca erkeğin değil de ''falanca kadının oğlu'' olarak ifade etmeleri, keza kadınların ülkeyi yönetebilmesi, kadının toplumsal konum ve saygınlığına işaret eden örneklerdir.[47]

Eski Mısır'da ilk zamanlar evlilik, sadece üst tabaka kadınlara hak olarak verilirdi. Bu durumda mumyalanarak gömülme hakları da elde ediyorlardı. Ayrıca evlilik süresi boyunca kocası tarafından kötü davranılmış olduğu düşünülen bir kadın, babası tarafından çeyizi ile geri alınabilirdi. Birkaç yıl süren ve deneme evliliği olarak adlandırılan evlilikler Mısır'da yaygındı. Kardeş kardeşe evlilik yalnızca saraya özgüydü. Kadın boşanma hakkında sahipti.

Helenistik dönemde Mısır'a yerleşen Yunan kökenli kadınlar Mısırlı kadınların bu haklarına şaşırmış ve kendileri için de aynı hakları talep etmişlerdi.[48] Bu dönemde çarşıya kadınların çıktığından ve alışverişlerini kendilerinin yaptığından, erkeklerin de evlerde bez dokuduklarında bahsedilmektedir.[49]

Antik Mısır'da doğan kız çocukları potansiyel bir işçi olarak görmek yerine, onları bir insan olarak değerlendirir, ona göre muamele edip yetiştirirlerdi. Bu gerçek, kadın olmazsa insanlık olmaz düşüncesi ile mitolojik hikayeler, dini anlatılar ve nasihatler ile desteklenmekteydi.

---

46 Babila, s.133.

47 Viladimir Diakov ve Sergey Kovalev, **İlkçağ Tarihi**, çev. Özdemir İnce, İstanbul, 2010, s.124.

48 Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma – Antik Akdeniz Uygurlukları**, çev. Suat Kemal Angı, Dost Yayınları, Ankara, 2003, s.87.

49 **Herodot Tarihi**, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004, s.100.

Mısır kültüründe tanrıça Bastet önemli bir yere sahipti. Üstün yaratık olarak gördükleri kediyi tanrıça Bastet yerine koymuşlardır. Bu sebeple tanrı gibi olabilmek için kedi yürüyüşünü taklit ederler ve onun gibi makyaj yaparlardı. Dolayısıyla tanrıça Bastet nedeniyle, Antik Mısır'da kedi kadınların hayatında oldukça büyük yer tutmaktaydı. Böylece mitler ile kadının önemi vurgulanmaktaydı.

1.1.3. Statüyü Oluşturan Etkenlerin Değerlendirilmesi

Buraya kadar örnek olarak ve genel bir şekilde ele aldığımız bazı toplumlardaki kadınların konumu tarihsel süreç içerisinde anaerkil bir yapıdan babaerkil yapıya geçişin gerçekleştiğini bize göstermektedir. İstisnai toplumlar olarak ifade edebileceğimiz toplumlar dışında kadınların erkeklere nispetle ikinci sınıf insan muamelesi gördükleri anlaşılmaktadır. İlkçağ toplumlarında avcılık ve toplayıcılık döneminin bir zorunluluğu olarak anaerkil bir yapılanmanın söz konusu olduğu, çiftçilik ve hayvancılık düzenine geçişten sonra ise kadınların erkeklerin yaptıkları işlerin pek çoğunu terk ederek ev işlerine yöneldikleri, bunun da ataerkil toplum tipini ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir.

Bizim örnek olarak baktığımız yukarıdaki toplumların kadına yaklaşımı ve kadınların toplum içindeki konumları da bizim işaret ettiğimiz değişim ve dönüşümün izlerini taşımaktadır. Bizim bu araştırmada asıl konumuzu oluşturan Yahudi kadınının erken dönem konumu da aslında ilkçağın derin izlerini taşımaktadır. Yahudilikteki kadının erken dönemindeki konumunu, toplum içindeki statüsünü anlamak için her şeyden önce Yahudilerin beraber yaşadıkları, ya da temas halinde oldukları Asur, Babil, Mısır, Roma, Yunan, Kenan ve Anadolu kültürleri ile içinden çıktıkları Mezopotamya kültürlerindeki kadının konumunun çok iyi anlaşılması gerekmektedir.

Yahudilik dediğimiz kavram kültür, ırk, din, millet ve daha pek çok kavramı içermektedir. Dolayısıyla Yahudilik aslında asırlarca yaşanılan bölgeler, coğrafyalar, kültürler, ırklar, dinler gibi olguların bir mozaiği olarak karşımızda durmaktadır. Sadece 400 senelik Mısır ya da 70 senelik Babil köleliği bile bu mozaiğin nasıl ortaya çıktığını göstermesi bakımından bize bir done vermesi yeterlidir. İşte Yahudilikteki kadınla ilgili statünün ortaya çıkış sürecinde kullanılan dinsel metinlerin bu kültürlerle olan benzerliğinin arkasında da bu gerçeklik yatmaktadır.

Biz Yahudi kadınının erken dönem statüsünün oluşumunda nelerin etkili olduğunu anlamaya hazırlık olarak ele aldığımız giriş mahiyetindeki bu kısımdan sonra şimdi de erken dönemdeki statüyü oluşturan metinlere bakacağız.

1.2. STATÜNÜN OLUŞUMU

1.2.1. Statüyü Oluşturma

Yahudilik, Yahudi halkının kültürünü, medeniyetini ve yasalarını içermekte olan etnik bir dindir. Yahudiliğin kökenleri Bronz Çağındaki çok tanrılı Mezopotamya, Anadolu, Kenan, Mısır, Yunan, Roma, Babil gibi toplumların dinlerine kadar gitmektedir. Dolayısıyla Yahudilik Tanah'ın ilk peygamberlik kitaplarında yansıtılan Babil dini gibi dinler ile diğer Semitik dinlerin unsurlarını sentezlemiştir.[50] M.Ö. 1200 yıllarına ait olduğu belirlenen "Merheptah Steli" tarihteki ilk tek Tanrılı din olarak ileri sürülen Yahudiliğin binlerce yıldır İsrail diyarında yaşadığına bir kanıt olarak gösterilmektedir.[51]

Bu uzun sürede Yahudi dini içerisinde yaşadığı toplumların kültüründen de etkilenerek birtakım değişikliklere uğramış ve böylece günümüze kadar ulaşmıştır. Kadının statüsündeki değişmeler ve farklılaşmalarda bu değişimlerin içerisindedir. Zaten Yahudi tarihindeki kadının konumu ile günümüz Modern İsrail Yahudiliğindeki kadının konumu karşılaştırıldığında statü değişimi açıkça görülmektedir.

Eski Ahit'in de içinde geliştiği eski Orta Doğu toplumlarında kadın, genellikle ikinci derecede ve aşağılanan bir varlık olarak telakki edilmiştir.[52] Yerleşik olan bu düşünce, Yahudi dini geleneğini de etkilemiştir. Yüzyıllar boyunca kadınlarla ilgili olan bu söylemler, karşı görüşlerin bulunmasına rağmen devam etmiştir. Böylece kadınlar toplumdan uzaklaştırılarak soyutlanmış ve bir erkeğe bağlanmıştır. Bekarlık döneminde babasına, evliyken kocasına bağlı bir hayat sürdüren kadın, toplumda bir yer edinme fırsatı bulamamış ve hayatını, bağlı olduğu erkeğin temel ihtiyaçlarını

---

50 Megan Bishop Moore ve Brad E. Kelle, **Biblical History and Israel's Past: The Changing Study of the Bible and History**, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2011, s.402.

51 Bu metin 1896'da, Mısır'ın Teb şehrinde Flinders Petrie tarafından keşfedilmiştir. Michael A. Coogan, **Oxford History of the Biblical World**, Oxford University Press, 2001, ss.71-72.

52 ''Yahudilikte Kadın'', **Yeni Asya**, Kasım 2018, https://www.yeniasya.com.tr/enstitu/yahudilikte- kadin_478349, (Erişim Tarihi 11/01/2022).

gidermek, ona yaşam alanı ile ibadet ortamı oluşturmasını sağlayarak geçirmek zorunda bırakılmıştır. Şimdi kadını bu duruma getiren kutsal metinlerin neler söylediğine bakacağız.

1.2.2. Statü Oluşturmanın Temel Argümanları

Yahudilikte kadının konumunu belirleyen en önemli etkenlerin başında Tanah'ın Tora bölümünde yer alan metinler gelmektedir. Bu metinlerde kadının yaratılışı, yasak meyveyi yemesi, arkasından da Adem'e yedirmesi ve cezalandırılma faslı gelmektedir. Ayrıca ilk kadın dışındaki kadınların da karışmış oldukları bazı olaylardan hareketle Yahudi alimleri kadınların yapıp ettiklerini birçok açıdan sorgulamışlar ve bu sorgulamanın ardından da bir takım hükümler ortaya koymuşlardır. Bu konuda ilk ele alınan metin kadının yaratılışını anlatan metindir.

1.2.2.1.Yaratılışta Eşitsizlik

Yahudi kutsal metinlerinde kadın hakkındaki ilk bilgileri Eski Ahid'te Adem'in yaratılışından sonra görmekteyiz. Adem'e hayat nefesini üflemesi, Yehova'nın Adem'in tek başına kalmasının iyi olmadığı ve kendisine uygun bir yardımcı yapacağından bahsettiği[53] bölümde Ademin derin bir uyku halinde olduğu,[54] Tanrı'nın Adem'in kaburgasından bir kemikten kadını yarattığı ve onu Adem'e getirdiği anlatılmaktadır.[55] Bu olay şu şekilde bildirilmektedir:

''Adem'in yalnız kalması iyi değildir. Ona uygun bir yardımcı yaratacağım. Rab Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiğinden birini alıp yerini etle kapattı.''[56]

İbranice dilinde ''kadın'' ve genel olarak ''eş'' anlamında ''İşa'' (אִשָּׁה) kelimesi kullanılmıştır. Yaratılan kadına İşa (אִשָּׁה)[57] denilmesinin sebebi kadının İş

53 Tekvin, 2:19.
54 Tekvin, 2:22.
55 Tekvin, 2:23.
56 Tekvin, 2:21-23.
57 אִשָּׁה İbranice dilinde kadın demektir.

(אִישׁ)’[58]ten, yani erkekten yaratılmış olmasıdır.[59] ‘‘İşa’’ kelimesi ‘‘İş’’ kelimesinden türemiştir.

Tekvin’deki metinde ilk önce erkeğin yaratıldığı bildirilmektedir. Bu metne göre kadının yaratılış sebebi erkeği yalnız bırakmamak ve ona yardımcı olmaktır. Yani erkek olduğu için kadın yaratılmıştır, erkek yoksa kadın da yoktur. Metnin bildirdiği ikinci husus kadının erkeğin kemiğinden yaratıldığıdır. Yani kadın kendisi için yaratıldığı erkekten alınan bir malzeme ile yaratıldığı ortaya konmaktadır. Karşımızda hem erkek için hem de erkekten yaratılan bir kadın bulunmaktadır.

Yahudilikteki kadının statüsünün belirlenmesindeki en önemli çıkış noktası bu metin ile başlamaktadır. Özellikle feminist yaklaşımlara göre kadın ve erkeğin yaratılış amacındaki ve yaratılışındaki eşitsizlik daha kutsal kitabın girişinde belirlenmiştir. Bu nedenle hem Tanrı tarafından önce erkeğin yaratılması hem de yaratılan kadının varlık sebebinin de kendisi olması erkeklerin kadınlara üstünlük iddialarının başlıca sebebi olarak yorumlanmaktadır.

1.2.2.2.Aden’de Yasağın Delinmesi

Yahudilikte kadın statüsünü belirleyen ve tarihsel süreçte en fazla tartışılan konuların başında yasak meyve etrafında oluşturulan kurgu gelmektedir. Çünkü Yasak meyvenin yenilmesi olayında kadının içine düştüğü zaafın nedeni ile ilgili pek çok spekülatif yorum yapılmıştır. Bu yorumlara bağlı olarak da kadınların aleyhine söylem ve eylemler görülmüştür.

Tekvin’de Yehova yarattığı en hilekar hayvan yılandan bahsetmektedir.[60] Yılan ile kadının diyaloğunda kadın yılana kendileri için bahçedeki tüm meyvelerin serbest,[61] ancak tek bir ağacın meyvesinin yasak olduğundan söz eder.[62] Bu yasağa uyan kadına karşı yılan, yasak olan ağacın meyvesinden yedikleri takdirde ölmeyeceklerini[63] ve aksine iyi ve kötü ayrımını net bir şekilde yapıp Tanrı gibi

---

58 אִישׁ İbranice dilinde erkek demektir.
59 Tekvin, 2:24.
60 Tekvin, 3:2.
61 Tekvin, 3:3.
62 Tekvin, 3:4.
63 Tekvin, 3:5.

olacaklarını söyler.[64] Daha sonra da kadının bu ağacın meyvesinden yediği ve Adem'e de yedirdiği anlatılır.[65] Metin şöyledir:

"Rab Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yılandı. Yılan kadına 'Tanrı gerçekten, bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin dedi mi?' diye sordu. Kadın 'Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz' diye yanıtladı. Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi. Yılan 'Kesinlikle ölmezsiniz' dedi. 'Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız. Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi."[66]

Bu metinde de açıkça görüldüğü üzere, Tanrı Yehova'nın yasaklamış olduğu meyveyi Adem yememiş, bir başka ifade ile yılan Adem'i aldatamamıştır. Buna karşı yılan kadına yaklaştığında onun aldatılmaya müsait olduğunu fark etmiş ve onun üzerinde yoğunlaşmıştır. Nihayetinde amacına ulaşmış ve kadına yasağı deldirmiştir. Arkasından aldattığı kadın üzerinden Adem'in iradesini kırarak, ona da yasak meyveyi yedirmiştir. Böylece kadın üzerinden istediği sonucu elde etmiştir.

Yasak meyveyi yemiş olan kişinin erkek değil de kadın olması Yahudiler tarafından kadının kolay kandırılabilir ve güvenilmez birisi olduğu şeklinde değerlendirmelere sebep olmuştur. Kadının meyveyi yedikten sonra Adem'e de yedirmesi ise kadının yoldan çıkarıcı ve fitneye sürükleyici birisi olduğu yorumlarına kapı açmıştır. Sonuçta da kadın günahkâr, aldanmaya meyilli ve aklı eksik olarak kabul edilmiştir. Kadının aklının kolay çelinebildiği, aynı zamanda kadının erkeğin aklını da çelebildiğine önemle vurgu yapılmıştır. Bu nedenle Eski Ahitte işlenen ilk günahın kadınlar yüzünden olduğu teması işlenmiştir. Dolayısıyla kadının statüsünün belirlenmesinde bu metnin büyük bir etkisi ve katkısı olmuştur.

1.2.2.3. Aden'den Kovulma

Yukarıda ele aldığımız kadınların Yahudilikteki konumlarını belirlemede etkili olan Tora metinlerine ilave olarak yasak meyvenin yenilmesinin ardından ele alınan

64 Tekvin, 3:6.
65 Tekvin, 3:7.
66 Tekvin, 3:1-6.

olayların da dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü işlenen hatanın bir bedeli ve bu bedelin Adem'e ödettirilen kısmı da çok ağır olacaktır. Yani kadın yüzünden erkek büyük bir bedel ödemek zorunda kalacaktır.

Tora'da yasak meyveyi yedikten sonra gözleri açılan ve kendilerinin çıplak olduklarını fark eden Âdem ile Havva'nın yeşillikler arasına gizlendikleri anlatılır. Yehova'nın yasak olan ağaçtan yedin mi[67] sorusuna karşılık Adem'in, yanına katılan kadının ona o ağaçtan verdiğini, onun da yediğini söylemiştir.[68] Bunun akabinde Rab kadına bu yaptığının ne olduğunu sormuş ve cevaben kadın da yılanın onu aldattığını ve bu sebeple meyveyi yediğini söylemiştir.[69] Metin şu şekildedir:

"İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen RAB Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. RAB Tanrı Adem'e 'Neredesin?' diye seslendi. Âdem, 'Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim' dedi. RAB Tanrı, 'Çıplak olduğunu sana kim söyledi?' diye sordu. 'Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?' Âdem, 'Yanıma koyduğun kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim' diye yanıtladı. RAB Tanrı kadına 'Nedir bu yaptığın?' diye sordu. Kadın, 'Yılan beni aldattı, o yüzden yedim' diye karşılık verdi."[70]

Bu cevaba karşılık Yehova yılanı lanetlemiş[71] ve kadına ağrılar ile çocuk doğuracağını bildirmiştir.[72] Adem'e de karısının sözünü dinlemesi sebebiyle toprağın lanetli olduğunu[73] ve ömrünün geri kalanında zahmetle ondan yiyeceğini bildirmiştir.[74] Bütün bu gelişmeler Tora'da şöyle bildirilmiştir:

"Bunun üzerine RAB Tanrı yılana 'Bu yaptığından ötürü bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi sen olacaksın' dedi. 'Karnının üzerinde sürünecek, yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın.' RAB Tanrı kadına, 'Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim' dedi. 'Ağrı çekerek

---

67 Tekvin, 3:12.
68 Tekvin, 3:13.
69 Tekvin, 3:14.
70 Tekvin, 3:7-13.
71 Tekvin, 3:15.
72 Tekvin, 3:17.
73 Tekvin, 3:18.
74 Tekvin, 3:19.

doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın. Seni o yönetecek.' RAB Tanrı Adem'e 'Karının sözünü dinlediğin ve sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi' dedi. 'Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin. Toprağa dönünceye dek ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin.'[75] ...

Bu metinlerde Aden'den kovuluş ve diğer cezaların baş sorumlusu olarak kadın gösterilmiştir. Ölümsüz olarak yaratılan Adem'in ölüme, çalışmaya ve sonunda toprağa dönmeye mecbur kalmasının sebebi kadındır. İşte bu nedenle kadın erkekler zaviyesinden sorunlu bir varlık olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışın yansımaları ise derin olmuştur. Kadınların üzerindeki lanetlenme damgası zamanla onlara gittikçe artan baskılara dönüşmüş ve kadınlar alt sınıf insan muamelesi görmüşlerdir. İlerleyen tarihlerde, Yahudi tarihinin erken döneminde Tora anlatımlarının da etkisiyle oluşturulan kadın statüsünü korumaya yönelik çabalar ortaya konulacaktır.

1.3. STATÜNÜN MUHAFAZASI

1.3.1. Statüyü Muhafaza Çabaları

Tora'da bildirilen kadının yaratılışı, yasak meyveyi yemesi ve yedirmesi, Aden'den çıkartılmadaki sorumluluğu ile ilgili yapıp etmeleri kadının ciddi anlamda sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu metinler kadının erkek için ve erkekten yaratıldığını, Aden'de yasak meyveyi önce kadının yediğini, sonra da Adem'e yedirdiğini, Aden'den kovuluşun, ölümlü olmanın sorumluğunun kadına ait olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle yasak meyvenin yenilmesindeki zaafiyetinin ve aldanmasının sebebi ile ilgili olarak akli melekeleri mercek altına alınan kadının nihayetinde aklının eksik olduğu kanaatine varılması onun statüsünü belirleyen en önemli sebeplerdendir. Aklı eksik hükmüyle yargılanan kadının eğitilemeyeceği, şahitliğinin kabul edilemeyeceği, evlere kapatılması ve kontrol altında tutulması gerektiği gibi artık kadının statüsünü hem oluşturmaya hemde oluşan bu statüyü muhafaza etmeye yönelik çabalar birbiri arkasından görülmeye başlayacaktır.

---

[75] Tekvin, 3:14-19.

İşte böylece oluşan Yahudi geleneğinde ve bu gelenek içinde oluşturulan Yahudi hukukunda kadın hakları sorunu başlıca beş aşamada sunulmaktadır. Aynı zamanda kadının statüsünü muhafaza etmeye yönelik bu sorunlu alanlar şunlardan oluşmaktadır: Babanın kızı üzerindeki gücü, annenin konumu, kocanın yetki ve görevleri, kadının miras hakkı, kadının kendini geliştirme ve çeşitli mesleklere girme fırsatları.[76] Şimdi biz bu sorunlu alanları incelemeye başlayacağız.

1.3.1.1. Evlilikte Kadın

Yahudilikte evlilik kutsal olarak görülmekte, dini ve kültürel öneme sahip, kutsal ve önemli bir kurum olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla Yahudi geleneğinde en önemli olaylar birisi evliliktir. Yahudiler, ilk insanın tabiatının yalnız yaşamaya uygun olmadığını ‘‘Adem’in yalnız olması iyi değildir’’[77] cümlesinden çıkarmışlardır.[78]

‘‘Tanrı’nın topluluğuna girmek’’ olarak nitelendirilen evliliğin[79] temel amacı, insan neslinin çoğalmasıdır.[80] Tanrı emri gereği çocuk yapmak oldukça önemli bir noktadır.[81] Bir evlilikte çocuk, evliliğe kutsallık atfedilmesinin temel sebeplerinden birisidir.[82] Çocuk sahibi olmak Tanrı’nın emridir.[83] Bu nedenle, mümkün olan en erken yaşta evlenmek her İsraillinin görevi olarak kabul edilir. Hahamlar tarafından belirlenen yaş on sekizdir; yirmi yaşından sonra evlenmemiş birinin Tanrı tarafından lanetlendiği söylenir.[84]

Geleneksel Yahudilikte evlilik, Tanrı’nın doğrudan dahil olduğu bir ilişki yaratmak için erkek ve kadının bir araya geldiği, Tanrı tarafından emredilen

---

76 Levis N. Dembitz, ‘‘Woman, Rights Of’’ **Jewish Encyclopedia**, Cilt:12, https://jewishencyclopedia. com/ articles/15006-woman-rights-of, (Erişim Tarihi 10.11.2023), s.556.

77 Tekvin, 2:18.

78 Hakkı Şah Yasdıman, ‘‘Yahudi Dininde Ailenin Yeri’’, **D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı XII-XIV, ss.241-246, İzmir, 2001.

79 Tesniye, 23:1-8.

80 Yeremya 29:5-6; Tekvin 1:27-28; Yevamot, 65b; Kiddushin 35a.

81 Yahudilikte çocuk yapmamanın tek meşru gerekçesi, kıtlık dönemlerinde doğduğu takdirde rızkının karşılanmayacağı endişesidir. Bkz. BT. Ta’anit 11a.

82 Cihat Şeker, ‘‘Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı/Ahlakı”, **İLTED**, Erzurum, 2015, sayı:44, ss.247-271.

83 Tekvin, 1:28.

84 Ḳiddushin, 29b.

sözleşmeye dayalı bir bağ olarak görülür.[85] Bu görüşe göre evlilik, karı kocanın tek bir ruh halinde birleşmesi anlamına gelir; bu nedenle bir erkek evli değilse ‘‘eksik’’ kabul edilir.

Evlilik başlı başına bir mitzva olarak görülmektedir.[86] Talmud'da bir erkeğin karısı olmadan yaşamaması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Talmud evliliği överek, karısı olmayan erkeklerin birer birey olmadıklarını belirtmektedir. Bir erkeğin karısı olmadığı zaman ‘‘sevinçsiz, bereketsiz, nezaketsiz, Torasız, duvarsız, huzursuz’’ mahkûm olduğu söylenmektedir. Mekhilta'da, Orta Çağ yorumcuları arasında ve hatta bazı modern yorumcular arasında, ‘‘mevsim’’ teriminin anlamları evlilik ile ilişkilendirilmektedir.[87] Bu terimin, kadının evlilik hayatında kocasının mahrum edemeyeceği hakları olduğuna inanılmaktadır. İbrahim ve Sara, İshak ve Rebekah, Yakup ve Leah gibi ataların ve ana reislerin hikayeleri, erken dönem Yahudi evlilik geleneklerine dair görüşler sağlamaktadır.

Yahudilikte evlilik sadece iki kişi arasındaki bir bağlılığı değil aynı zamanda Tanrı ile yapılan bir antlaşmayı da yansıtmaktadır. Yahudi geleneğine derinden kök salan evlilik müessesesi, dünya çapındaki farklı Yahudi topluluklarında da sevinç ve saygıyla kutlanmaktadır.

Evlilik, eşler arasında Tanrı'nın tanık olduğu bir antlaşma olarak görülmektedir. Bu antlaşmanın kutsal ve bağlayıcı olması gerekmektedir. Bu kutsal bağlayıcılıkta soy devamlılığı evliliğin temel amacını oluşturmaktadır. Evliliğin temel amacı çocukların, özellikle de aile soyunu sürdürecek ve miras topraklarını alacak olan erkek çocukların üremesidir. Her ne kadar tek amaç üreme olmasa da Yahudi evliliğinden geleneksel olarak çocuk sahibi olma emrinin yerine getirilmesi

---

85 Eric S. Kingston, ‘‘Why Marry?’’, **WayBack Machine**, 27.07.2007, https://web.archive.org/web/ 20071224153323/https:// www.chabad.org/ library/ article_ cdo/aid/448425/jewish/Why-Marry.htm, (Erişim Tarihi 10.11.2023).

86 Mitsva, Tevrat'ta geçen ve Musevilerin uymakla yükümlü oldukları yap veya yapma şeklindeki emirler dizisi. Tevrat'ta toplam 613 adet mistva bulunmaktadır. Cennete girmek için Musa'nın öğütlediği On Emir dışında bu mitsvalara da uyulması gerekmektedir. Bu konu hakkında bkz. ‘‘What's a Mitzvah’’, **The Mitzvah Project**, https://themitzvahproject.org/whats-a-mitzvah/, (Erişim Tarihi 10.01.2024).

87 Haham İsmail'in Mekhilta'sı, Çıkış Kitabı'nın midraş halaka'sıdır. Yahudi Babil Aramice başlığı Mekhilta, Mishnaic İbranice מדה middah ‘‘ölçü’’, ‘‘kural’’ terimine karşılık gelir ve bir tefsir derlemesini belirtmek için kullanılır. Bu hakkında bkz. W. David Nelson, **The Reconstruction of the "Mekhilta of Rabbi Shimon b. Yoḥai": A Reexamination**, Hebrew Union College Annual, Cilt:70-71, ss.261-302.

beklenmektedir.[88] Evli bir erkeğin çocuğu olmadan öldüğü durumlarda ölen kişinin soyunun devam etmesini sağlamak için genellikle erkek kardeşinin ölen kardeşinin eşi ile evlenmesi söz konusudur.

Yahudi geleneğinde evlilik iki ayrı aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamaya ‘‘kiddushin’’ veya nişan denilmektedir. Bu aşamada çift yasal olarak birbirine bağlı hale gelmektedir ancak karı-koca gibi birlikte yaşamaları kabul edilmemektedir. Damat geline bağlılığının bir işareti olarak sembolik bir eşya, geleneksel olarak bir yüzük vermekte ve bir dua okumaktadır.

Evliliğin ikinci aşamasına ise ‘‘nissuin’’ adı verilmektedir. Bu, çiftin karı koca olarak birlikte yaşamaya başladığı zamandır. Genellikle huppa töreni olarak adlandırılan özel bir tören ile yeni evlerini simgeleyen bir gölgelik altında nikah yapılmaktadır.[89] Çift, ortak bir kadeh şaraptan içmektedir. Ardından damat, Kudüs'teki Tapınağın yıkılışını anmak için kadehi kırmaktadır. Düğün töreninde Şeva Brachot olarak bilinen yedi bereket okunmaktadır.[90] Bu kutsamalar çift üzerinde neşeyi, sevgiyi ve ilahi kutsamaları çağrıştırmaktadır.

Yahudilikte nikah ancak hahamlar ya da onların izin verdiği kimseler tarafından kıyılır, evlenme töreni havralarda yapılırdı ve tören esnasında Mezmur'dan parçalar, ilahiler okunur, dua edilirdi.[91] Nikah iki şahit eşliğinde gerçekleştirilirdi. Nikah sırasında haham hitabe de bulunurdu. Kadınlar, nikahtan önce gelin ile birlikte hamama giderek bir çeşit gusül yaparlardı. Bu durum ise Hz. Musa'dan kalma bir gelenekti ve bu Mikve olarak adlandırıldı. Çiftler, damadın geline "Sen benimle Musa ve İsrail yasalarına göre bu yüzükle evlendin'' sözlerini söylenmesinden sonra zifafa sokulurdu.[92] Böylece karı koca birlikteliği tam anlamıyla gerçekleşmiş kabul edilirdi.

---

88 Tekvin, 1:28. Bu konu hakkında bkz. Hakkı Şah Yasdıman, ‘‘Yahudi Dininde Ailenin Yeri’’, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:XIII-XIV, İzmir, 2001, ss.241-266.

89 Yahudi bir çiftin düğün töreni sırasında altında durduğu bir gölgeliktir. Dört direk üzerine gerilmiş veya desteklenmiş veya bazen törene katılanlar tarafından elle tutulan bir bez veya çarşaftan oluşur. Bu konuda bkz. Rabbi Aryeh Kaplan, **Made in Heaven, A Jewish Wedding Guide**, New York / Jerusalem: Moznaim Publishers, Bölüm:18, 1983.

90 Yahudi hukukunda ‘‘düğün kutsamaları’’, nissuin'in bir parçası olarak bir gelin ve damat için okunan kutsamalardır. Yahudi evliliklerinde iki aşama vardır: nişan ve tam evliliğin kurulması. Bu konuda bkz. Rabbi Aryeh Kaplan, **Made in Heaven, A Jewish Wedding Guide**, New York/Jerusalem: Moznaim Publishers, Bölüm:18, 1983.

91 Mazhar Murat Yemenlioğlu, **Dünya Dinleri Yahudilik,** Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2020, s.141.

92 Ali Osman Ateş, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam**, Beyan Yayınları, Cilt:2, ss.240-241.

Monarşiye kadar olan dönemde evlilikle ilgili temel özellikler değişmekle birlikte bazı yenilikler de devreye girmiştir.[93] İsrail kabilelerinin erken İsrail tarihini kapsayan monarşi öncesi dönemde Yahudilikte evlilik hem dini hem de kültürel faktörlerden fazlasıyla etkilenmiştir.

Bu dönemde evlilikten beklentinin erkeğin yalnızlığının giderilmesi üzerine ve erkek merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda evlilikteki en önemli amacın erkek çocuğuna sahip olduğu belirtilmektedir. Kadın her anlamda evlilik müessesinde bir araç olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Monarşi döneminde evlilik, dini, politik ve sosyal hususların karmaşık bir karışımıydı. İsrail toplumunun gelişen doğasını ve komşu kültürlerle etkileşimini yansıtıyordu. Bu dönemdeki evlilik ilkeleri ve gelenekleri, Yahudi tarihinin sonraki dönemlerindeki evlilik uygulamalarının daha fazla gelişmesinin temelini atmaktaydı.

Babil Esareti'nden sonra (MÖ 6. yy.) Yahudilikteki evlilik uygulamaları değişmeye ve değişen sosyal, dini ve kültürel bağlamlara uyum sağlamaya devam etti. Babil Esaretinin Yahudi kimliği ve dini uygulamalar üzerinde derin bir etkisi oldu ve bu durum sürgün sonrası dönemde evliliğin anlaşılma ve yürütülme biçimine yansıdı.

Babil Esareti'ni takip eden dönem tek tanrılı inancın yeniden tasdik edildiği dönemdi. Iraklı, İranlı, Gürcü ve Buharalı Yahudi topluluklarının atalarının büyük ölçüde bu dönemdeki sürgünlerden geldiğine inanılmaktaydı.[94] Bu topluluklar artık büyük ölçüde İsrail'e göç etmiş durumdaydı.[95] Genellikle ''geriye kalanlar'' olarak anılan geri dönenler, İsrail'in Tanrısı Yahve'ye daha da bağlıydılar.[96] Tektanrıcılığa yapılan bu vurgu evlilik uygulamalarını etkiledi. Toprak ile mirasın, evlilik ve aileyle yakından bağlantılı olması nedeniyle Yahudi cemaatinin ana vatanlarında yeniden kurulması evlilik uygulamaları üzerinde etkili oldu. Evliliğin kadın ve erkek arasında Tanrı'nın şahitlik yaptığı kutsal bir anlaşma olduğu düşüncesi bu dönemde daha da kök

---

93 Ali Özek ve diğerleri, **Hz. Peygamber ve Aile Hayatı**, İlmi Neşriyat İç ve Dış Ticaret A.ş., s.48, İstanbul.

94 Lerner Konstantin Borisovich (Ed.), **The Wellspring of Georgian Historiography**, The Early Medieval Historical Chronicle, The Conversion of K'art'li and The Life of St. Nino, Bennett and Bloom, London, 2004, s.60.

95 Mikhal Dekel, ''When Iran Welcomed Jewish Refugees'', **ForeignPolicy.com**, https://foreignpolicy.com/2019/10/19/when-iran-welcomed-jewish-refugees/, (Erişim Tarihi 21.11.2023).

96 Yahveh, Tanah'ta YHVH veya Tetragrammaton, İsrailoğulları'nın Tanrısına atıfta bulunmak için kullanılan dört harfli İbranice ifadedir.

saldı. Bu evlilik sözleşmesi kavramı Yahudi evlilik gelenekleri üzerinde kalıcı bir iz bıraktı.

Babil Esaretinden sonraki evlilik uygulamaları tektanrıcılığa, antlaşmaya dayalı evliliğe ve etik değerlere daha güçlü bir vurgu yaparak Yahudi geleneklerinin devam eden evrimini yansıtmaktaydı. Bu gelişmeler günümüzde gözlemlenen birçok çağdaş Yahudi evlilik geleneğinin ve ritüelinin temelini oluşturmaktaydı.

Düğün sebebiyle misafirlere ziyafet verilirdi. Gerçekleştirilen bu geleneğin Hz. Yakup dönemine kadar dayandığı söylenmekteydi.[97] Ailelerin evlilikte karar vermelerinde önemli bir rolü olan görücü usulü evlilikler norm olmaya devam etmekteydi. Akraba evlilikleri bu dönemde de devam etmişti. Bu duruma örnek olarak Rehoboam'ın amcasının kızıyla yapmış olduğu evliliği göstermek mümkündür.[98] Çeyiz kullanımı ve ''ketubah'' adı verilen yazılı evlilik sözleşmesi daha alışılagelmiş olarak görülmekteydi.[99] Ketubah sözleşmesi, adamın karısına karşı olan yükümlülüklerini özetleyerek boşanma durumunda kadının hukuki ve mali korunmasında yardımcı olmaktaydı. Yahudi evlilik uygulamalarında dini kurumların merkezi rolünü vurgulayan evlilik törenleri sinagoglarda yapılmaktaydı.

Bu dönemde kadın hakları bir ölçüde gelişme gösterse de belirtmeliyiz ki, kadınlar hala kocalarının otoritesine tabiydi. Ancak buna karşılık boşanma veya kötü muamele durumlarında kadınların evlilikteki haklarını korumaya yönelik yasal korumalar mevcuttu.

1.3.1.1.1. Annenin Konumu

Musa yasası altında annenin konumu eski çağlardaki diğer tüm dönemlerden oldukça yüksektir. Çünkü On Emrin beşincisinde anneye babayla eşit saygı gösterilmesi gerektiği bildirilmektedir. Bazen ahlaki yasada anneye karşı saygınlık emri, babanın bile önüne konulabilmektedir.[100] Annesine vuran veya lanetleyen ve

---

97 Tekvin, 29:22-23.

98 II. Tarihler, 11:20.

99 Ketuba, Yahudilikte dini nikâhta hahamın iki tanık huzurunda damada imzalatarak geline sunduğu güvence belgesi. Kocanın karısına karşı maddi yükümlülüklerini özetleyen ketuba, İsrail'de boşanma durumunda nafaka işlemleri için başvurulan temel belgedir. Bu konuda bkz. R. Aharon Halevi, **Sefer ha-Chinuch al taryag Mitzvot**, Eshkol /Ahavat Hakadmonim, Jerusalem, 1958.

100 Leviler, 19:3.

babasına bu şekilde saldıran bir kişi ölümle tehdit edilmektedir. Talmud'da anne ve babası tarafından hoş karşılanmamış kişilerin, onlara karşı saygılı olan ve annelerin son derece kötü davranışlı olmasına rağmen evlatları tarafından iyi davranılan ailelerin hikayelerine yer vermektedir.[101]

Yahudilerde karşımıza çıkan bu yaklaşım o dönemin kültürlerindeki anneye yaklaşımdan oldukça farklıdır. Hatta Yahudilerin uzun süre birlikte yaşadıkları örneğin Yunanlılarda görülmemektedir. Yahudilerin annelere yaklaşımı kadınlara verilen değer ile övünen Yunanlıların en iyi annelere bile göstermediği bir davranıştır. Çünkü ''Odysseia''nın[102] ilk kitabında Telemachus'un,[103] Penelope'yi azarladığı ve onu buyurgan bir şekilde kadın işine bakması için kendi dairesine gönderdiği görülmektedir.[104] Dolayısıyla kadının anne olma konumunda saygınlığı ve değeri artmış görünmektedir. Bunun sebebi ise Yahudiliğin yalnızca anneden geçebiliyor olması şeklinde gösterilmektedir.

Özdeyişler Kitabı, tüm erdemlerin öğretmeni olan anneye duyulan hürmet ifadeleriyle doludur.[105] Kral Lemuel'e annesi tarafından bilgelik öğretildiğini belirtir.[106] Annesine saygı duymayı unutan adam için lanet bildirilir. Baraita, ''Oğulların çoğu, annenin erkek kardeşlerinin doğasını izler'' derken, annenin çocukları üzerindeki etkisinin basit kalıtım yoluyla geçtiğini belirtir.[107] Annenin çocuğuna iyi ya da kötü kalıtımsal miras verdiğine dair olan bu inancın, annelerin

---

101 Kiddushin, 30B-31A.

102 Odysseia ya da Odesa Homeros'un derlediği ünlü destanlarından biridir. Diğeri de İlyada'dır. Modern Batı kültürünü oluşturan temellerden biridir ve İlyada destanından sonra günümüze ulaşan ikinci en eski Batı edebiyatı örneğidir.

103 Telemakhos, İthaki'nin mitolojik kralı. Odysseus ile Penelope'nin oğludur. Telemakhos, babası Truva Savaşı'na gittiğinde henüz kundaktadır.

104 Penelope, Homeros'un Odysseia destanında Odysseus'un eşidir. Odysseus'un yokluğunda saraya yerleşen erkekler arasından eş seçmesini ertelemek için gündüz ördüğü örgüyü gece sökmesi ile tanınır ve sadakat imgesi olarak bilinir.

105 Süleyman'ın Özdeyişleri kitabı, Tanah'taki Ketuvim'de bulunan bir kitaptır ve kısaca Özdeyişler veya Meseller olarak anılır. Orijinal İbranice'de kitabın adı ''Süleyman'ın Meselleri'' anlamına gelen ''Mişle Şlomo''dur.

106 Lemuel, Süleymanın Meselleri 31:1 ve 4'te bahsedilen, ancak kimliği belirsizliğini koruyan bir İncil kralının adıdır. Spekülasyonlar var ve Lemuel'in Massa kralı olabileceğini öne sürerken, bazıları onu Hizkiya veya Süleyman ile özdeşleştirdi. Bu konuda bkz. Charles Herbermann (Ed.), ''Lemuel'', **Catholic Encyclopedia**, New York: Robert Appleton Company, 1913.

107 Baraita, Yahudi sözlü hukukunda Mişna'da yer almayan bir geleneği belirtir. Böylece Baraita, Mişna'nın altı düzeninin ''dışındaki'' öğretilere atıfta bulunur.

konumunu yükselttiği söylenir.[108] Annenin doğurduğu çocuk üzerindeki kalıtımsal etkisinin en sağlıklı biçimde bebeğe geçmesi için anneye değer verildiği yorumlanır.

1.3.1.2. Babanın Kızı Üzerindeki Gücü

Yahudi hukukunda bir kızın yasal statüsü, ataerkil dönemlerden Talmud dönemine kadar önemli ölçüde değişmiştir. Önceki dönemlerde kızın kayda değer hiçbir yasal hakkı yoktu; o yalnızca babasının evinin bir üyesiydi. Bu haliyle evin diğer üyeleriyle ortak şekilde, davranışlarından kimseye hesap vermeyen babasının gücüne tabiydi. Baba denetimine bu mutlak tabi oluş, Musa yasasıyla bir şekilde değiştirildi.

Ataerkil dönemlerde babanın kızını öldürme hakkı sorgulanmazdı.[109] Bir adam kızını hizmetçi olarak satabilirdi.[110] Ayrıca Laban[111] gibi, onu evlilik yoluyla da satabilirdi.[112] Lût'un kızlarıyla ilgili olay[113] ve buna benzer yaşanan olaylar baba otoritesinin kapsamını gösterirdi.[114] Kız, fiilen babasının malı olduğundan, ona

---

108 Ayrıca bkz. ''Husband and Wife'', **Jewish Virtual Library A Project of Aice**, https://www.jewishvirtuallibrary.org/husband-and-wife, (Erişim Tarihi 16.11.2023).

109 Yargıçlar XI 34:39. İbranice İncil yargıçları, İbranice İncil'de ve çoğunlukla Yargıçlar Kitabında, bir İsrail monarşisi kurulmadan önceki dönemde, kriz zamanlarında askeri liderler olarak görev yapan kişiler olarak tanımlanır. Bazı yorumcular (örneğin; Levi ben Gershon, David Ḳimḥi, Nicholas de Lyra), pasajın, Jephthah'ın bu durumda kızını gerçekten öldürdüğü şeklinde yorumlanmaması gerektiğini düşünmektedirler. Daha sonraki zamanlarda bu olağanüstü güç, özellikle erkek ve kızları kurban olarak sunmak için kullanıldığında kınanmaktadır. Bu konuda bkz. II Krallar 13:10; Ps. cvi. 37, 38; Ezek. 16:20, 21.

110 Çıkış, 21:7.

111 Laban, Arami Laban olarak da bilinir, İbranice İncil'in Tekvin Kitabı'ndaki bir figürdür. İshak'la evlenen ve Yakup'u doğuran Rebeka'nın erkek kardeşiydi. Bu konuda bkz. Solomon Schechter, Emil G. Hirsch ve M. Seligsohn, Laban, **Jewish Encyclopedia**, https://www.jewishencyc lopedia.com/articles/9568-laban, (Erişim Tarihi 10.01.2024).

112 Tekvin, 31:15, Ayr. bkz. Tekvin 29: 21-30.

113 Tekvin, 19:8, Bu anlatıda insan görünümüne bürünen iki melek Sodom'a gelir. Lut onların ilahi doğasını tanır ve onları evine davet eder. Kısa bir süre sonra şehrin genç ve yaşlı erkekleri Lut'un evinin etrafını sararak ziyaretçilerle cinsel ilişkiye girme talebinde bulunurlar. Lut, konukları korumak ve niyetlerinin ciddiyetini göstermek amacıyla kalabalığa bir teklifte bulunur: onun yerine iki bakire kızını teklif eder. Lut'un eylemleri genellikle farklı şekillerde yorumlanıyor; bazıları bunu eski Yakın Doğu kültüründeki aşırı konukseverliğin ve misafirleri korumanın bir göstergesi olarak görürken, diğerleri bunu etik açıdan sorunlu buluyor.

114 Hâkimler 19:24, ''Onlar eğlenirken şehrin bazı kötü adamları evin etrafını sardılar. Kapıyı yumruklayarak evin sahibi yaşlı adama, 'Evinize gelen adamı dışarı çıkarın da onunla seks yapalım' diye bağırdılar. Evin sahibi dışarı çıkıp onlara, 'Hayır arkadaşlar, bu kadar alçaklık yapmayın' dedi. 'Bu adam benim misafirim olduğuna göre, bu rezilliği yapmayın. Bakın, işte benim bakire kızım ve onun cariyesi. Şimdi onları sana getireceğim, sen de onları kullanabilir ve onlara istediğini yapabilirsin. Ama bu adama gelince, böyle çirkin bir şey yapma.' Ama adamlar onu dinlemediler. Adam cariyesini alıp dışarı, onların yanına gönderdi; onlar da gece boyunca ona tecavüz edip kötü davrandılar ve şafak sökünce onu serbest bıraktılar. Şafak vakti kadın, efendisinin kaldığı eve döndü, kapının önünde yere kapandı ve gün ağarana kadar orada yattı. Efendisi sabah kalkıp evin kapısını açıp yola devam etmek üzere dışarı çıktığında, cariyesi evin

yapılan bir zararın tazmini baba tarafından talep edilebilirdi.[115] Baba da aynı şekilde kızının iyi adına iftira attığı[116] ve kızı baştan çıkardığı için tazminat alma hakkına sahipti.[117] Geleneksel Yahudi hukuk düşüncesinde, asılsız suçlamalar veya iftiralar yoluyla birinin itibarına zarar vermek ciddi bir suç olarak kabul edilir. Bu ilke bir kadının itibarını, özellikle de kız çocuğunun itibarını kapsar. Birisi bir adamın kızı hakkında yanlış ve zarar verici bilgi yayarsa, babanın onun itibarına verilen zarar nedeniyle tazminat talep etme yasal hakkı vardı.

Benzer şekilde, eğer bir erkek bir kadını, özellikle de evli olmayan bir kadını veya bakireyi baştan çıkarma sebebiyle suçlu bulunursa, babanın tazminat isteme hakkı vardı. Bu tazminat, kadının sosyal statüsüne verilen zararın telafisi olarak görülüyordu ve baştan çıkarmanın evlenilebilirlik ve sosyal kabul açısından olası sonuçlarına değinmeyi amaçlıyordu.

Bu tazminat çeşitli biçimlerde olabilir ve ayrıntılar farklı hukuki geleneklere göre değişiklik gösterebilir. Temel fikir, toplum içindeki bireylerin, özellikle de kadınların onur ve haysiyetini korumaktı.

Laban, kızlarını Yakup'la evlendirdikten uzun zaman sonra kızları üzerinde babalık yetkisi hakkını talep etmiştir.[118] Görünüşe göre Yakup'ta bir dereceye kadar bu hakkı babaya tanımıştır. Yargıçlar 15:1,2'de evli kızların üzerindeki baba otoritesinin kullanıldığını gösteren olaylar kaydedilmiştir.[119] Baba otoritesinin kızlar üzerinde hak ilan edilmesi ile evli veya bekar fark etmeksizin, babalar kızlarına büyük

---

kapısında, elleri eşikte düşmüş halde yatıyordu. Ona, 'Kalk, hadi gidelim.' dedi ama cevap yoktu. Sonra adam onu eşeğine bindirip evine doğru yola çıktı.''

115 Çıkış, 21:31.

116 Tesniye, 22:19.

117 Çıkış, 22:16, Tesniye, 22:29.

118 Tekvin, 31:43, Laban, Yakup'a yanıt verir ve kadınlar (aynı zamanda Yakup'un eşleri olan Laban'ın kızları), çocuklar ve sürüler de dahil olmak üzere Yakup'un gördüğü her şeyin sahibi olduğunu ileri sürer. Bu cümle, Yakub ile Laban arasındaki gerilimi ve temeldeki anlaşmazlığı yansıtmaktadır. Uzun yıllar Laban'ın yanında çalışan Yakup, şimdi ailesi ve mallarıyla birlikte oradan ayrılmak istiyor. Ancak Laban, Yakup'un gitmesine izin verme konusunda isteksizdir ve Yakup'un yaşamının ailevi ve maddi yönleri üzerindeki iddiasını ileri sürer.

119 İsrail'de olağanüstü gücüyle tanınan bir yargıç olan Şimşon'un hayatındaki bir olayı anlatır. Bu pasaj Hakimler Kitabı'ndaki daha geniş anlatının bir parçasıdır. Şimşon, karısını ziyaret etmeye karar verir ve hediye olarak bir oğlak getirir. Bu ziyaret buğday hasadı sırasında gerçekleşir. Ancak Şimşon gelip karısının odasına girme arzusunu ifade ettiğinde karısı tarafından reddedilir. Şimşon'un karısının babası ona, Şimşon'un karısını reddettiğine inandığını ve bu yüzden onu Şimşon'un arkadaşına verdiğini söyler. Baba, Şimşon'un karısıyla birlikte olmasına izin vermek yerine, onun daha güzel olduğunu düşünerek küçük kız kardeşini kendisine eş olarak almasını önerir. Bu olay, Şimşon'un hayatında süregelen çatışma ve gerilime katkıda bulunan ve Hâkimler Kitabı'nda ayrıntılı olarak anlatılan sonraki olaylara ve karşılaşmalara yol açan olaylardan biridir.

ölçüde müdahale edebilmiştir. Örneğin; evli olan kız, yalnızca babasının isteği üzerine kocasından alınmış ve kocasının rızası olmadan başka birisi ile evlendirilmiştir.

Aile yaşamında kadınlar, büyük oranda hiçbir şeye yetkili değildiler. Buna göre örneğin bir kadın tam anlamıyla babanın malı sayılmaktaydı. Bu mal sahipliği evlendiği zaman kocasına geçerdi. Bir babaya hiç evlenmemiş olan kızını köle olarak satabilme hakkı verilmiştir. Bir babanın kızını köle olarak satması gayet normal görülmekteydi. Erkek bir köle 6 yıldan sonra özgür olmaktaydı. Ancak kadın köleler ömürleri boyunca köle olarak kalmaktaydı. Bir babanın, kızını hizmetçi olarak satmasına izin verilmesini[120] Talmud ele almakta ve bu durumun yalnızca jübile ile ilgili yasa yürürlükte olduğu sürece uygulandığını söylemektedir.[121] Talmud jübile yılında tüm kölelerin tamamen özgür olduğu ve bu nedenle artık kutlanmadığı için, bir babanın kızını satma hakkının olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü Jübile'nin artık kutlanmaması ile birlikte daimî kölelik ihtimaline karşı bu durum ortadan kaldırılmıştır. Başka bir Yahudi geleneğine göre, jübile yılı Birinci Tapınağın yıkılmasından sonra bir daha kutlanmamıştır.[122] Bu durumda Talmud'a göre bir babanın kızını satma hakkı, en azından milattan önce altıncı yüzyılda elinden alınmıştır. Annenin kızını satma hakkı hiçbir zaman olmamıştır.[123] Bu hak yalnızca babaya tanınmıştır.

Talmud yasası, bir kızın reşit olması durumunda ebeveyn otoritesi altında olmamasını öngörmüştür. On iki yaşın altındaki kızlar reşit sayılmamaktaydı; on iki ile on iki buçuk yaşları arasındaki kızlara ''na'arah'' denilmekteydi. Yahudi hukukunda ataerkil dönemlerden kalma, kızının şahsı ve mülkü üzerindeki babanın tüm hakları, kız bogeret olunca (Ergenlik dönemine ulaşınca) sona erdi.[124] Kız reşit

---

120 Çıkış, 11:7.

121 Jübile kelimesi İbranice ''Koç Boynuzu'' anlamına gelen ''יובל'' kelimesinden alınmıştır. Yahudiler'den sonra Hıristiyanlar da bu geleneği benimsemişlerdir. İbranilerin, inanışlarına göre her 50 yılda suçları bağışlanır, böylece tam bir sükun ve dinlenme yılına girilir. Bu yıl, koç boynuzundan yapılma borularla ilan edilir. Yahudilerde ise 50 yılda bir jübile ile borçlar affedilir; köleler, esirler azad edilir; inanışlarına göre Roma'ya gelenlerin bütün günahları affedilir. Hıristiyanlarda da 50 yılda bir jübile yapmak gelenek halini almıştır. İnanışlarına göre Roma'ya hacca gidenlerin kilisece günahlarının tam olarak bağışlandığı imtiyaz yılı ve bağışlama yılı olduğu kabul edilir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta böyle uzun bir tarihe sahip jübile, ülkemizde de hayat ve meslek yılları için kullanılmaktadır. Bilhassa belli bir müddet sporla uğraşanları uğurlamak için yapılması adet haline gelmiştir.

122 Sotah, 12b.

123 Şavuot, 3:8.

124 Gemera, 46b. Gemara, Mişna'nın haham yorumudur ve Mişna'nın kendisi ile birlikte Talmud'u oluşturur. Gemara'nın iki ana versiyonu vardır: Kudüs Talmud'u (Yerushalmi) ve Babil Talmud'u

değilken, baba onu evlendirebilir; kazandığına ve bulduğuna hakkı vardır, kızın yeminlerini bozabilir ve kocası tarafından boşanma belgesi verildiğinde babası belgeyi alarak kızını boşayabilir. On iki yıl altı aylık olduğunda veya daha erken nişanlandığında ‘‘Sui juris’’ (Yetişkin), olur.[125]

Yukarıda zikredilen bütün bu uygulamalar kadınların hem statülerini oluşturmakta hem de bu statüyü sağlamlaştırmaktaydı.

1.3.1.2.1. Kızını Evlendirmesi

Yahudi kızlarının küçük olduğu halde babaları tarafından evlendirilmeleri adet olarak devam etmiştir. Tora'ya bakıldığında bu iznin babaya verildiği açıkça görülmektedir.[126] Bu durum Amoraim döneminde artarak devam etmiştir.[127] Zamanla babaya verilmiş bu izin belli başlı problemlerin kaynağı olmuş, Tannaim döneminde kız babalarına verilen bu izinler azaltılmıştır.[128] Bu dönemde ortaya çıkan metinlerin çoğu, kızın rızası alındıktan sonra, babanın kızını evlendirdiğini bildirmektedir. Yahudi hukukçuları III. Asırdan itibaren küçük kızların evlendirilmesini resmi olarak yürürlükten kaldırmıştır.

Erken dönemde evliliklerin genellikle ebeveynler veya diğer aile üyeleri tarafından ayarlandığı ve aşk evliliklerinin, genellikle kabile ittifakları ve miras gibi planlamaların yanında ikinci sırada yer aldığı anlaşılmaktadır.

Gelişmeler sonunda gelinen noktada artık kız eğer kendi rızası ile evlenmek isterse ‘‘Falanla evlenmek istiyorum’’ diyerek babasına isteğini söyleyebilmekteydi. Babanın hayatta olmaması durumunda anne ve ağabeyi, evlenecek olan kızın evlilik vaadini gerçekleştirebilmekteydi. Verilen kararlarda adet veya rabbinik bir karar söz

(Bavli). Bu yorumlar, Mişna'nın içeriğini genişleterek ve Yahudi hukuku, ahlakı, gelenekleri ve teolojisine ilişkin ek bilgiler sunarak Mişna'ya ilişkin tartışmalar, tartışmalar ve açıklamalar sağlar.

125 Mişna, 1:5. Mişna, Yahudi sözlü geleneklerinin en eski yazılı derlemesidir ve Talmud'un temel bileşenini oluşturur. Rabbinik Yahudiliğin temel metnidir ve Sina Dağı'nda Musa'dan aktarıldığına inanılan sözlü kanunun bir kaydı olarak hizmet eder.

126 Çıkış, 21,7; Sayılar 22,16.

127 Amonaim; Mişna'nın tamamlanmasından (MS. 200) Kudüs ve Bâbil Talmudlarının tamamlanmasına kadar geçen dönemde yaşayan Yahudi din adamları. Amoraim döneminin MS. 499 yılında bittiği kabul edilmektedir. Bu konuda bkz. Ömer Faruk ARAZ, Rabbani ‘‘Yahudiliğin Teşekkülü: Rabbi Yişmael ve Rabbi Akiva Ekolleri’’, **Kocaeli İlahiyat Dergisi**, Cil:3, Sayı:1, ss.185-202.

128 Yahudiliğin şifahi kültürünün yazıya geçirilmeye başlandığı döneme verilen isimdir.

konusu olduğunda ya da şer'i bir hüküm bulunmadığında, Yahudi hukukçular verilen kararları çok fazla irdelememekteydi.[129] Çünkü bir kızın kendinin evlenme isteğini belirtmesi veya görücü usulü şartı dini metinlere dayandırılmamaktaydı.

1.3.1.2.2. Mohar Alması

Nikah sırasında erkek tarafından kadına ''Mohar'' ismi verilen, bir miktar mal verilmekteydi. Tora'ya göre evlenmek için kadına mohar vermek zorunluydu.[130] Evlilikler büyük oranda gelinin ailesi tarafından verilen bir çeyiz ve damadın ailesi tarafından verilen başlık parası veya hediyeyi içerisinde barındırmaktaydı. Mohar evlilikte evlilik ilişkileri, yiyecek ve giyimin yanı sıra kadının temel bir hakkı olarak güvence altına alınmıştı.[131]

Evlilik bağlamında kullanılan terim ''azat etme'' (הֲדָחָה) olarak kullanılmıştır. Çünkü evlilik, kız evden ayrıldığı için, babanın kızına hediyesi olarak kabullenilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise İbranice terim yerine Babilce ''nedunya'' kelimesi kullanılmıştır. Pentatök'e göre damadın vermesi gereken ''moḥar'' veya ''fiyat'', başlangıçta gelin için ödenen meblağ olarak gerçekleştirilmiştir.[132] İsrail'deki kadın satılma düzeni, kocasına bir çeyiz getirme geleneği başladığında doğal olarak çözülmüştür.[133] Bu durum Babil kanunundaki ''tirḥatu''[134] gibi düşünülebilir ancak İsrail'de, Babil'de olduğu gibi gelinin babasının bu ücreti düğünde kocaya geri vermesi adet haline gelmiştir. Bu durum eşin ölümü üzerine ödenmek üzere bir sözleşme (ketuba) ile kadının güvence altına alınmasını sağlamıştır. Çeyizi iade etme ve

---

129 Liliana Vana, **Yahudilik'de Kadın, Epitropos'luk-Kadın Dua Grupları-Evlenme**, çev. Mehmet Aydın, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Ocak, 2013.

130 Çıkış, 22:16,17.

131 Maurice Lamm, ''The Purposes of Marriage in Judaism'', **Chabad.org**, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/465161/jewish/The-Purposes-of-Marriage-in-Judaism.htm, (Erişim Tarihi 10.11.2023).

132 Hıristiyan bilginler genellikle İbrani Kutsal Kitabı'nın ilk beş kitabına beş parşömen anlamında ''Pentateuch'' olarak atıfta bulunurlar. Beş parşömen ilk kez İskenderiye'nin Helenistik Yahudiliğinde kullanılan bir terimdir.

133 Krallar, 4:16.

134 ''Tirḥatu'' veya ''Tircha'' (תרחא), Rabbinik literatürde, özellikle Talmud'da kullanılan Aramice bir terimdir. Terim, ''yıkanmak'' veya ''yıkanmak'' anlamına gelen רָחַץ (raḥats) kökünden gelir. Ancak Talmud bağlamında ''tirha'', dini bir emri yerine getirmeyle ilgili çaba veya sıkıntıyla ilgili özel bir anlam kazanır. Bu konuda bkz. תרחא – רחצ, **Morfix**, https://www.morfix.co.il/%D7%A8%D7%97%D7%A6, (Erişim Tarihi 10.01.2024).

müşterekliği ödeme yükümlülüğü, yetersiz gerekçelerle boşanmaya karşı bir güvence görevi görmüştür.

Mohar olarak belirlenen meblağ, bir şehrin alınması gibi konularla daha da genişletilmiştir.[135] Kadının mahar olarak ya da mohar haricinde isteyebileceği şeyler genişletilerek evliliğe teşvik sağlanmıştır. Mohar konusunda kadınlar oldukça geniş isteklere sahipti. Buna bir örnek Saul'un, kızını Davud'a vermeden önce mohar olarak bir düşmanı öldürmesini[136] veya yüz Filistin Gulfesi getirmesini istemesidir.[137] Böylece moharın yalnızca maddi anlamda bir istek olarak devam etme geleneği değişmiştir. Evlenen kadının babasının evinde kalması seçeneğide bu dönemde gündeme gelmiştir.[138]

Mohar uygulamasından anlaşıldığı kadarıyla, babalar kız çocuklarını erken dönemlerde para karşılığı satarlarken daha sonra ise bu satış şekil değiştirerek mohara dönüşmüştür. Yani satışın konusu kız çocuğudur, menfaat elde eden babadır. Mohar herne şekilde ödenirse ödensin sonuç olarak kızın değeri ya da ederi baba tarafından alınmaktadır. Bu durum erken dönemlerden itibaren kız çocuklarına yaklaşımı ve yapılan muameleyi göstermektedir.

1.3.1.3. Birden Fazla Evlilik

Monarşiden önceki erken Yahudilikte evlilik, anlaşmalı birliktelikler, çok eşlilik, kabile ve antlaşma hususlarının önemi ile karakterize ediliyordu. Sağlıklı bir yuva kurmak İsrail halkının aile bağlarının, mirasının ve dini kimliğinin korunmasında merkezi bir rol oynuyordu. Bu gelenek ve inançlar Yahudi evlilik uygulamaları ve dini düşüncesinde daha sonraki gelişmelerin temelini oluşturuyordu. Poligamide büyük oranda artış görülüyordu.[139] Yakup gibi önemli şahısların birden fazla hanımı bulunmaktaydı. Çok eşlilik toplum içinde açık bir şekilde kabul edilmiş olmasa da yasak ta değildi.

---

135 Yeşu, 15:16; Hakimler, 1:15.
136 I. Samuel, 17:25.
137 I. Samuel, 18:25; II. Samuel, 3:14.
138 Hakimler, 8:31; 14:1-19; 16:41.
139 Çok eşlilik veya poligami, bir kimsenin aynı esnada birden fazla kişiyle evli ya da birlikte olmasıdır. Terim çok karılılık, çok kocalılık, eşcinsel çok eşlilik ve grup evliliği durumlarını kapsamakla birlikte -yaygın olması nedeniyle- genellikle polijini ile eşanlamlı olarak kullanılır.

Tora'nın yasaklaması sebebiyle, Yahudilerin kan bağı bulunan kimselerle evlenmeleri yasaktı.[140] Buna göre bir kimse anne babasıyla, babasının karısıyla, kız kardeşiyle, torunlarıyla, halasıyla, teyzesiyle, amcasıyla, amcasının karısıyla, geliniyle, kayın validesiyle, iki kız kardeşle aynı anda evlenemezdi.[141] Ancak bu yasaklara rağmen ölen kardeşinin karısıyla evlenmek bir gelenek şeklinde devam ediyordu. Yabancı din mensupları ile evlilik yasaktı.[142] Çok kadınla evlilik ise meşru ve yaygın bir gelenek halindeydi.[143] Ancak çok fazla tasvip edilen bir durum değildi.

Krallar ve soylular sıklıkla çok eşliliği uygulamakta, siyasi ittifaklar kurma ve gücü pekiştirme aracı olarak birden fazla kadınla evlenmekteydiler. Kral Süleyman, diplomatik ve siyasi birlikteliklerin parçası olarak çok sayıda eşe sahip olmasıyla ünlüydü.[144] Bilgeliğiyle tanınan Kral Süleyman'ın çok sayıda yabancı karısı nedeniyle diğer tanrılara tapınma ihtimali endişelere yol açıyordu. Buna bağlı olarak, tektanrıcılığa artan bir vurgu ve tekeşli evliliklere doğru bir geçiş oldu. Çok eşlilik bazı bireyler tarafından özellikle de kraliyet ailesi ve soylular arasında hâlâ uygulanıyor olsa da tek eşli evlilikler daha yaygın hale gelmekteydi. Bu durum evlilik ilişkilerinde daha eşitlikçi bir bakış açısının oluşmasını sağlamaktaydı.

İsrail toplumu Kral Saul'un ve daha sonra Kral Davut'un yönetimi altında monarşiye geçtikçe bu gelenek ve uygulamalardan bazıları değişmeye başladı. Monarşi döneminde evlilik Eski İsrail'de önceki dönemlere kıyasla birçok gelişime uğradı. Yahudi tarihindeki monarşi dönemi, Kral Saul'un zamanından (yaklaşık olarak MÖ 11. yüzyıl) Babil sürgününe kadar uzanmaktadır. Bu dönemdeki en önemli değişikliklerden biri tek eşliliğe artan vurguydu.

Mişna ve Gemara döneminde çok eşlilik ender bir şekilde görülmüştür. Birden fazla evliliklere rastlansa da çoğul evliliklere dair herhangi bir imada bulunulmamıştır. Josephus'un adını verdiği kişiler arasında Kral Herod çok eşli olarak bilinmektedir.[145] Mişna zamanında cariyelik ya da daha aşağı düzeyde bir eşin alınması artık

---

140 Yemenlioğlu, s.143.
141 Levililer, 18:6,8; Tesniye, 22:30, 27:20-23.
142 Ateş, ss.272-273.
143 Ateş, ss.278-282.
144 I. Krallar, 11:3.
145 Titus Flavius Josephus veya doğum ismiyle Yosef ben Matityahu, Kudüs'te dünyaya gelmiş ve Roma İmparatorluğu'nda, tarih alanında önemli bir etki yaratmış Yahudi tarihçi. Bu konuda bkz. William den Hollander, **Josephus, the Emperors, and the City of Rome: From Hostage to Historian**, 2014, ss.1-4.

uygulamadan kalkmıştır.[146] Kısacası çok eşlilik yer alsa da buna teşvik söz konusu olmamıştır ve yaygın olarak tek eşliliğe geçilmeye başlamıştır.

Tek eşlilik norm halinde, çok eşlilik ise nadir olarak görülmekteydi. Bunun nedeni ise ilk erkek ve kadının öyküsünü içeren Yaratılış anlatısının yalnızca tek eşliliğe işaret eden bir mesajı içerdiği düşüncesiydi.[147] Tek eşliliğe yapılan vurgu evlilikte sadakatin artan önemini ve toplum içinde güçlü bir aile yapısının sürdürülmesi ihtiyacını yansıtmaktaydı. Diğer taraftan tek eşlilik ideali, Tanrı ile İsrail arasındaki ilişkinin tipik bir örneği olarak evliliğin kehanetsel kullanımıyla örneklendirilmekteydi. Bu anlamda tek eşlilik ilahi birliğin doğal sonucu haline gelerek putperestliğin tersine, Tanrı'yı koca ve İsrail'i de gelin olarak tanımlamış olan peygamberlik tasvirlerinde yer almaktaydı.[148]

Evlilikler bu dönemde de genellikle ittifaklar oluşturmak, siyasi konumları güçlendirmek veya bölgesel hakları güvence altına almak için kullanılmıştır. Bu nedenle bir erkeğin, ölen kardeşinin soyunun devamını sağlamak için ölen kardeşinin dul eşiyle evlendiği levirat evliliği uygulanmaya devam etmiştir.

1.3.1.4. Karışık Evlilik

İsrail monarşisi komşu kültürlerle etkileşime girdikçe, yabancı kadınlarla yapılan evlilik sayısında artış görüldü. Bu duruma örnek olarak ise Hz. Süleyman'ın Firavun'un kızıyla olan evliliğini göstermek mümkündür.[149] Özellikle yabancı kadınlarla olan karma evlilikler bir endişe ve tartışma konusu haline gelmiştir. Dini liderler ve peygamberler Yahudi halkını farklı dini inançlara sahip kültürlerden olan kadınlarla yapılan evliliklere karşı uyardılar.

Farklı dini inançlara sahip insanlarla yapılan karma evlilikler konusunda endişeler arttıkça bu tür evlilikleri caydıracak şekilde Yahudi cemaatinin dini kimliğini korumaya yönelik çalışmalarda bulunulmaktaydı. Tepkiler o kadar ciddi bir hal aldı

---

146 Pilegesh, bir eşinkinden daha düşük sosyal ve yasal statüye sahip bir evlilik arkadaşı olan cariye için İbranice bir terimdir. İsrailliler arasında erkekler genellikle cariyelerini kabul ederdi ve bu tür kadınlar evde meşru eşlerle aynı haklara sahipti. Bu konu hakkında bkz. L. Mekler, **Pilegesh ba-giv'ah: ṭragedyah hisṭorit be-arba' ma'arakhot**, University of Michigan Library, 1898.

147 Tekvin, 2:24.

148 Yeremya, 2:2.

149 I. Krallar, 3:1.

ki, sonunda yabancı evliliklere karşı oluşan bu tutumlar dini pasajlarda da yerini almaya başladı.[150] Karma evliliklere keskin bir şekilde karşı çıkılmasına tek bir sebep gösterilmekteydi. Bu tür karma evliliklerin İsrail'in kutsal soyunu kirlettiği düşünülmekteydi.[151] Yahudi halkı İsrail'e göç ettiğinde bu topraklarda yaşamakta olan insanlara merhamet edilmemesi ve aileleriyle evlenmemesi yönündeki pasajlar karma evlilik düşüncelerini engellemekteydi. Dini ve ırki sebepler gözetilerek ortaya çıkarılan bu kurallara karşı koyan kişilerin ise mallarına el konulmaktaydı.[152] Bu kural karma evliliği büyük oranda ortadan kaldırmaktaydı. Ayrıca bu dönemde ekonomik sebeplerden dolayı da tek kadınla evlilik artmaktaydı.[153] Maddi şartlar gittikçe çok eşiliği imkansız hale getirmekteydi.

1.3.1.5. Kocanın Yetkisi

Erken Yahudi tarihinde kadın kocasının sahip olduğu bir mülk olarak ele alınmaktaydı.[154] Evlilik içinde eşlere belirli roller ve sorumluluklar verilmekteydi. Kocalar geleneksel olarak eşlerinin geçimini temin etmekten ve onların refahını sağlamaktan sorumluyken, kadınların maneviyat dolu bir Yahudi evi oluşturması ve ailesinin maneviyatını beslemesi beklenmekteydi. Yahudiliğin "verimli olma ve çoğalma" yükümlülüğü fazlaca ciddiye alınarak çocuk sahibi olmak bir mitzva (bir emir) olarak kabul edilmekte ve kadından çok fazla çocuk yapması beklenmekteydi.

Dönemin bilgelerine göre evli kadının, duygularını, düşüncelerini, tutkularını, bastırması gerekirdi.[155] Yani kadının kendisini ailesine adaması beklenmekteydi. Eğer bir kadın evlendiği zaman çeyiz getirmezse kocası için öğütme, fırınlama, yıkama, yemek yapma, çocuğunu emzirme, yatak serme, yün dokuma (eğirme, örme ve benzeri) gibi ev işlerini yapmakla yükümlüydü. Ancak bir cariye getirirse veya satın

---

150 Tesniye, 7:1.

151 Ezra, 9:2.

152 Ezra, 9; Nehemya, 10:31; 13:1-3.

153 Eberhard W. Kornfeld, **Mariage dans I'Ancien Testament, Dictionnaire de la Bible, Supplement**, DBS, Paris, 1957, s.923.

154 Isidore Singer, J. F. McLaughlin, Solomon Schechter, Julius H. Greenstone ve Joseph Jacobs, ''Marriage'', **Jewish Encyclopedia**, https://www.jewishencyclopedia.com/articles/10432-marriage, (Erişim Tarihi 10.11.2023).

155 רוזן טובה, **ציד הצביה: קריאה מגדרית בספרות העברית מימי הביניים**, תל–אביב, 2006, (Tova Rosen, Geyiği Avlamak: Ortaçağ İbrani Edebiyatında Cinsiyeti Okumak, Tel Aviv, 2006 – Tova Rosen, Tsid Hatsivia: Kria Migdarit Besifrut Haivrit Meyimey Habeynaym, Tel Aviv, 2006), s.22.

alma imkanı olursa kadının öğütmesine, pişirmesine veya çamaşır yıkamasına, yemek yapmasına, çocuğunu emzirmesine, yatağı sermesine veya yünle çalışmasına gerek yoktu; ‘‘sandalyesinde hareketsiz oturabilir’’di.[156] Bununla birlikte, ellerini ve yüzünü yıkamak gibi karısı dışında herhangi birinin yapması uygun olmayan bazı küçük hizmetleri kocası için yapmalıydı. R. Eliezer,[157] evine yüz köle getirmesine rağmen, tembelliğin kadını entrikalara sürüklememesi için kocasının yün işlemesinde veya küçük ev işleri yapması konusunda ısrar edebileceğini ileri sürmüştür. R. Simeon ben Gamaliel,[158] kocanın karısında tembelliğe izin vermemesi gerektiğini, çünkü bu durumun onu melankoliye sürükleyeceğini söylemiştir.

Yahudilikte kadın ev işleri ile ilgilenen, eşinin konfor alanını sağlaması ile görevlendirilen, sosyal hayattan soyutlanan ve doğurganlık özelliği ile öne çıkan bir yardımcı olarak görülmüştür. Yahudi olmanın şartı, Yahudi bir anneden doğmak olduğu için kadınlara bu yönleriyle mecburen önem verilmiştir. Çünkü doğurganlık özelliği dışında kadın, hizmetçi olarak görülmüştür. Dolayısıyla kadına yaklaşım erkekle eşit olmamıştır. Kadının rolü ikinci planda kalmış, o sadece erkeğe yardımcı olmak için yaratılmıştır.[159]

İlk bakışta bu dinin anneden çocuğa geçmesi olgusu kadının değerli olduğunu ve statüsünün yüksek olması gerektiği düşündürmektedir. Ancak bu durum bu şekilde gelişmeyerek kadının görevi eviyle ilgilenmek, eşine hizmet etmek, çocuk doğurmak ve onu büyütmek ile sınırlandırılmıştır. Dini ve ahlaki değerlerin taşıyıcısı olarak görülen kadın, dini kurumların yönetimlerinden dışlanmışlardır.[160] Böylesi dışlanmalar kadınların sosyal hayattan soyutlanmalarına ve zorunlu olarak evlerine dönmelerine sebep olmuştur.

Gelenek içinde yer alan baskın tema, kadının asli görevinin eş ve anneliğin belirlendiği “ev hayatı” ya da diğer bir ifadeyle ‘‘evin selameti’’ (יתב שלום) ile sınırlı

---

156 Ketuvim, 5:5.

157 Eliezer ben Hurcanus veya Hyrcanus, Judea’daki 1. ve 2. yüzyılların en önde gelen Bilgelerinden biriydi, Rabban Yohanan ben Zakkai’nin öğrencisi ve Gamaliel II'nin meslektaşı ve Joshua ben Hananiah’dı. Mişna’da en çok adı geçen altıncı bilgedir.

158 Simeon ben Gamliel bir Tanna bilgesi ve Yahudi halkının lideri.

159 ולר שולמית, **האישה במדרש ובהלכה**, ed. בתוך אילה לוי-פלדבלום, ולר שולמית ve מלמד אברהם, ישראל, (Shulamit Veler, Midraş ve Halaka’daki Kadın, ed. Ayala Levy-Feldblum, Shulamit Weller ve Avraham Melamed, İsrail – Ş. Veler, Haişa Bemidraş Uvehalaka, Betox İla Levi – Peldablom, Veler Şulamit ve Abraham Melamed, Yisrael), 1995, s.31.

160 Leyla Şimşek, ‘‘Tarih, Toplum, Siyaset,… ve Kadın Olmak’’, **Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi**, Sayı:4, İstanbul, 2004, s.8.

olduğudur. Buna karşılık erkeğin hareket alanının çok daha geniş bir çerçevede, ekonomik ve idari anlamda liderlik, ibadet, öğrenim ve dini-hukuki otoritenin belirlendiği ‘‘kamu alanı’’ etrafında şekillendiği görülmektedir.[161] Bu çerçevede kocanın tanımlanmış görevlerinden birisi karısının evde kalmasını sağlamaktır; hatta bu görevi yerine getirmek için erkeğin zor kullanmasına bile izin verilmiştir.[162] Yahudi kutsal metinlerinde her alanda bireylere eşitlikten ziyade, bir toplumun nasıl sağlıklı ve sürekli olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle de birey değil toplum esas alınmıştır, böylece toplumda cinsiyet farklılıklarına göre roller belirlenmiştir.

Evli kadınların sokakta saçlarını açıkta bırakması, kadınların ahlakına aykırı ve ayıp olduğu gerekçesiyle yasaklanmaktaydı. Kocalar hanımlarının başlarını örttürmekteydiler. Yahudi kanunlarına (halaka) göre, bir kadının evlendikten sonra saçlarını örtmesi gerekmekteydi.[163] Ayrıca adam karısından saçlarını kazıtmasını isteyebilmekteydi. Örtünme konusunda Yahudi emrine (dat Yisra’el) uymayan evli bir kadın, kocasının kendisinden boşanabilmesi için yasal bir neden oluşturarak çeyizini kaybetmekteydi. Böyle bir durumda kocası onu rahatlıkla boşayabilmekteydi. Bu kurala kadınlar tarafından dikkatli bir şekilde uyulmaktaydı. Evli bir kadın saçlarının tamamen örtülü olmasıyla ayırt edilebilmekteydi. Eğer sosyal yaşamda başı açık bir kadın görülürse bu onun bakire olduğunun kanıtı olarak kabul edilmekteydi.

Zamanla kadınların evlilikteki hakları ve statüleri önceki dönemlere göre biraz değişmiş, ancak yine de kadınlar büyük ölçüde kocalarının otoritesi altında kalmaya devam etmişlerdir. Boşanma veya kötü muamele durumlarında kadınların haklarının korunmasına yönelik yasal hükümler getirilmeye çalışılmıştır. Böylece kadına çeşitli hak ve özgürlükler verilmiş, kocaya çeşitli yükümlülükler yüklenmiştir. Hatta Yahudi bir eş olmak çoğu zaman diğer birçok kültürde bir eş olmaktan daha avantajlı bir durum olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda Talmud, bir kadının kocasıyla aynı saygınlığa ve sosyal statüye sahip olduğunu belirtmiştir.[164]

Evli bir kadının asla tarlada çalışmaya mecbur olmaması kadınların haklarını korumak amacıyla ortaya çıkarılan yasal kurallar arasındaydı. Bir koca kesinlikle

---

161 Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, İSAM Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2018, s.304.

162 עצמון, s.47.

163 Rabbi Alfred S. Cohen, **Journal of Halacha and Contemporary Society**, The Obligation of Married Women to Cover Their Hair, Rabbi Jacob Joseph School, 1995, ss.81–108.

164 Ketuba, 48a.

karısına vurmamalıdır. Eğer vururs bir yabancıya olduğu gibi toplum içinde ‘‘zarar, acı ve utançtan’’ sorumludur denilmekteydi. Kadınlar belli aralıklarla örgütlenerek evlilik alanlarında olduğu gibi diğer alanlarda hak sahibi olmaya başladılar.[165] Bu örgütlenme ilerleyen dönemlerde kadınlar için farklı alanlarda da genişletilmiş haklara sahip olacaklarını göstermişti. Ayrıca bu gelişmelerin bir sonucu olarak kadının sahip olduğu her türlü ek avantajı elinde tutma hakkına sahip olduğu ilkesi de dillendiriliyordu. Ancak yine de kadınları korumak için ortaya çıkan yasal çözümler dini uyarılar kadar etkili değildi.[166] Statükonun devamı ve muhafazası konusunda çalışmalar da yapılıyordu. Örneğin erkeklerin yeminleri hala bağlayıcı kabul edilmekteydi. Buna karşılık kadınların yeminleri babaları, eğer evliyseler kocaları tarafından bozulabilmekteydi.[167]

1.3.1.6.Boşanma

Yahudilikte boşanma temeli dini ve hukuki geleneklere dayanan karmaşık ve düzenlenmiş bir süreçten oluşmaktadır. Boşanmaya ilişkin kurallar ve prosedürler Yahudi dini metinlerinde, özellikle Tora’da ve diğer kutsal metinlerde ana hatlarıyla belirtilmiştir. Yahudi hukukunda evliliğin sonlandırılmasına izin verilmektedir. Tora’da da boşanmanın caiz olduğunu gösteren ifadelere rastlanmaktadır.[168] Ancak bu durum Yahudilikte hoş karşılanmamıştır.[169]

Erkeğe boşama yetkisinin verilmiş olduğunu Tora’da yer alan şu ifade ile ortaya koymaktadır: “Eğer bir adam evlendiği kadında yakışıksız bir şey bulur, bundan ötürü ondan hoşlanmazsa, boşanma belgesini yazıp ona verir ve onu evinden kovar.’’[170] Bu metinden hareketle kadının herhangi bir boşanma talebinde bulunamayacağı değerlendirilmektedir. Bir erkeğin karısını boşaması için karısına yazılı bir belge vermesi gerekmektedir. Bu belge Yahudi geleneğinde Get olarak

---

165 Steven Jobbitt, ‘‘Another Hungary: The Nineteenth-Century Provinces in Eight Lives’’, **Hungarian Studies Review**, Cilt:44, Sayı:1-2, 2017, s.143.

166 Bava Metzia, 59a.

167 Rüştü Karaca, ‘‘Kadının Çağlar Boyunca Toplumdaki Yeri’’, Temmuz 2015, **Informadik**, https://informadik.blogspot.com/search?q=kad%C4%B1n (Erişim Tarihi 04.06.2021).

168 Sayılar, 30:9; Tesniye, 24:1-4.

169 Malaki, 2:15-16.

170 Tesniye, 24:1.

isimlendirilmektedir.[171] Yahudi erkeklerin, eşlerini boşama sebebi olarak evlendiği kadında yakışıksız bir durum görmüş olması ve bu nedenle evli kalmak istememesi yeterli görülmüştür.

Yahudilikte kadının boşanma işlemini başlatma gibi bir hakkı olmamıştır. Boşanma yetkisi yalnızca erkeğe verilmiştir. Kadın boşanmayı istese bile değildi. Boşanma zamanla hahamlar eşliğinde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Haham huzurunda boşanmayan kadın eski kocasının nikahında sayılarak ikinci evliliğini gerçekleştirememiştir.[172] Haham huzurunda gerçekleşmeyen boşanma, boşanma sayılmamıştır.

Yahudilikte kadınların boşanma haklarının olmama durumu kadınları zor duruma düşürmüştür. Yurtdışına kaçan eşleri veya cepheye gidip kaybolan, ölüp ölmediğinden haber alınamayan kadınlar evli olarak sayılmışlardır. Normal bir boşanma sürecini erkeğin başlatması ve Get adından bir belgeyi kadına vermesi gerekmekte olduğundan bahsedilen durumlarda erkeğe ulaşılamadığı için kadın boşanamayarak evli kabul edilmiştir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

1.3.1.7. Miras

İlk İbraniler arasındaki gelenek, ölen bir kişinin mirasının en yakın akrabaya geçmesi yönündeydi.[173] İlk doğan erkek çocuk genellikle ailenin reisliğini üstlenir ve aile mülkünün kontrolünü ele geçirirdi.[174] Oğul olmadığında ölen adam, bazen yakın bir akrabayı dışlayarak, güvenilir bir arkadaşını varisi olarak atardı. Bu system içinde kızlara babadan miras kalması da söz konusu değildi. Bunun sebebi kız çocuklarının ya babaları ya da erkek kardeşleri veya babanın ölümünden sonra diğer akrabalar tarafından evlendirilmesi, böylece kızların evlendirildiği ailenin malı haline gelmesiydi. Kızlar ne kadar miraslardan mahrum edilmiş olsalar da istisnai durumlara da rastlanmaktaydı. Örneğin; Eyüp, kızlarına mirasından erkek kardeşlerininki gibi

---

171 Get, Halaka'ya göre boşanırken, boşanmanın geçerli olması için, kocanın karısına sunmak zorunda olduğu belgedir.

172 Yemenlioğlu, s.144.

173 Jewish Encyclopedia, Cilt:12, s.556.

174 Primogenitür, Primogenitür, en büyük meşru çocuğun; tüm veya bazı çocuklar, herhangi bir gayrimeşru çocuk veya ikinci dereceden akraba arasında paylaşılan verasete tercihen, ebeveynin tüm veya ana mal varlığını yasa veya gelenek gereği miras olarak alma hakkıdır.

eşit bir pay vermişti. Bu durum bize az da olsa kadınların istisnai durumlar içinde mirastan yararlanabilmiş olduklarını göstermektedir.

Bazı eski hukuk sistemlerinde kızlar veya kız kardeşler tüm miras haklarından dışlanmaktaydı. Erkek ve erkek kardeşler ise eşit tutulmaktaydı. Musa kanununda erkek ve erkek çocuk olmadığında miras, kıza veya kızlara verilmekteydi. Bu durumda hiçbir şekilde anneye miras düşmemekteydi**.** Kadının mülk olarak kabul edildiği dönemlerde de kadınların hiçbir mülkiyet veya miras hakkı yoktu.[175] Mülkiyet geçişleri dahil birçok hak yalnızca erkekler arasında gerçekleşmekteydi. Adam ölünce tüm mirası oğluna kalırdı, kızı hiçbir şey alamazdı. Eğer oğlu yok ise o zaman miras kızına kalırdı. Eğer çocukları yoksa miras erkek kardeşine kalırdı, ölen adamın kız kardeşleri bir hak iddia edemezdi. Eğer erkek kardeşi yoksa miras en yakın erkek akrabasına giderdi. Kızlar miras alamadıkları gibi kendileri miras kalır ve dul kalan bir kadın, eşinin erkek kardeşi ile evlenmek zorunda bırakılırdı. Eğer eşinin erkek kardeşi yoksa ailedeki en büyük bekar erkekle evlenmek zorundaydı.[176]

1.3.1.8. İbadet

Kamusal, ekonomik, sosyal alanda özgürlük kısıtlamalarının dışında kadın, ibadet yönü ile de kısıtlanmıştır. Kadınlar, Tevrat (תּוֹרָה) ya da Megila'yı (מְגִלָּה) özel günlerde herkese açık bir şekilde okuyamamışlardır. Ortodoks Yahudi cemaatleri ve onların işleyiş modelleri gözlendiğinde hemen dini görevlerde kadınların eksiklikleri görülebilmektedir.[177] Çoğunlukla Tora emirlerinin muhatabı olmayan kadın, Mabet ibadetinin önemli bir kısmından (üç büyük hac bayramı) muaf tutulmuştur. Erkeğin aksine takdime sunarken Tanrı'nın huzurunda yer alamadığı gibi,[178] ahdin ve dolayısıyla dini açıdan cemaat üyeliğinin sembolünü (sünnet) taşımaya elverişli olmayan kadın bedeni de daha ziyade ritüel kirliliğin objesi olarak öne çıkmıştır.[179]

---

175 Marry F. Radford, **The Inheritance Rights of Women Under Jewish and Islamic Law**, Georgia State University, Ocak, 2000, s.145.

176 Tesniye, 25:5-6.

177 Liliana Vana**, Yahudilik'de Kadın**, Epitropos'luk-Kadın Dua Grupları-Evlenme, çev. Mehmet Aydın, NKM Yayınları, Ocak, 2013, s.55.

178 Tesniye, 15:16; Leviler, 15:13-14.

179 Gürkan, s.308.

İbadet, kamusal görevler ve sosyal hayata katılımın özellikle erkeklere ait olduğunu öngören yasaların bulunduğu ve bunun sebebinin Tanah'ta ortaya konan rol dağılımından kaynaklandığı belirtilmiştir.[180] Bu söylemlerle kadının sosyal, kamusal ve ibadet hayatından uzaklaştırıldığı görülmüştür.

İkinci planda ve erkeğin hakimiyeti altında bir eşya olarak görülen kadınlar geleneksel olarak sinagogların arka tarafındaki onlara has bölümlerde bulunmuşlardır. Tora'dan pasajlar okumalarına ya da dualara katılmalarına izin verilmemiştir.[181] Bu düzenlemelerin, cinsler arasındaki her türlü teması sınırlamak ve evlilik dışında ilişki oluşmasını mümkün olduğunca önlemek amacıyla yapıldığı ileri sürülmüştür. Bu tür ilişkileri en aza indirgemek için kadının hareket özgürlüğünün kısıtlandığı ve bunun bir gereklilik olduğu savunulmuştur.[182] Yani bir yönüyle kadınların sinagog içinde rahat hareket etmeleri için böylesi tedbirlerin alındığı belirtilmiştir.

1.3.1.9. Kamusal Alan

Erkeğe benzer roller verilmediği için, kadın toplumdan, kamusal alandan ve sosyal yaşamdan soyutlanmıştır. Kadın-erkek cinsiyet farkının bulunmadığı iddia edilse bile, kamusal, sosyal, hukuki, dini ve ekonomik olarak kadın her zaman erkeğin arkasında ve ona tabi olmak zorunda kalmıştır. Kadınların yasal statüsünün zayıf olduğu onların ifade vermekten men edilmelerinden ve yeminlerine de yalnızca babaları veya kocaları tarafından izin verilmesinden açıkça anlaşılmaktadır.[183]

Tanah'ta Tanrı erildir ve erkekler de onun oğullarıdır.[184] Yahudilik Ataerkil bir din olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı içinde kadına yer verilmediği için gerek kültür gerekse dini metinlerin yorumlarında kadınlar için ikincil konum devam etmektedir.

---

180 אליצור יואל, **האישה במחשבת המקרא**, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, (Yoal Elitzur, İncil Düşüncesinde Kadın, Tel-Aviv, Kibbutz Ha'Echad – Yoal Elitzur, Haişa Bamaxşevet Hamikra, Hakibuts Meuxad, Tel-Aviv), 2001, s.10.

181 Weeks, s.220.

182 עצמון יעל, **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות**, ישראל, (Yael Atsmon, Yahudi Toplumlarındaki Kadınların Yaşamlarına Açılan Kapı, İsrail – Yael Atsmon, Eşnav Lxayeyhen Şel Naşim Bexavarot Yehudiyot, Yisrael), 1995, s.47.

183 אריאל דוד יואל ve Yoram Mazor, **ברוך שעשני אשה**, ידיעות ספרים, (Yael David Ariel ve Yoram Mazor, İti ki Kadınım,Kitap Haberleri – Yael Ariel David ve Yoram Mazor, **Barux Şoşanay İşa**, Yediot Sfraim), 1999, s.67.

184 Daphne Hampson, **Theology and Feminism**, Cowley Road, Basil Blackwell, Oxford, 1990, ss.1-2.

Yahudiliğin ilk dönemlerinde kadınlara yalnızca belirli bir alanda eğitim hakkı sunulmaktaydı. Eğitim sözlü olarak yapılmaktaydı ve dini eğitime odaklanılmaktaydı. Yahudi kızlar aile içinde eğitim alarak, Tevrat'ı (Yahudi kutsal yazıları) ve dini gelenekleri ebeveynlerinden ve diğer aile üyelerinden öğrenmekteydiler. Kadınlar sözlü geleneklerin ve hikâyelerin aktarılmasında, dini ve kültürel bilgilerin korunmasında önemli rol oynamaktaydılar.

Talmudik ve Rabbinik Dönemde (MS 2. ila 7. yy. arası), Yahudi kadınların resmi eğitimi genel olarak sınırlıydı ve onların, daha önce de bahsettiğimiz gibi, birincil rolleri ev hanımı ve anne olarak görülmekteydi. Bazı Yahudi kadınların, özellikle de varlıklı ailelerden gelen kadınların bu dönemde, evde din eğitimi de dahil olmak üzere, belirli düzeyde eğitime erişimi mümkün oluyordu. Bununla birlikte Yahudi alimleri arasında kadınların eğitiminin kapsamı hakkında tartışmalar bulunmaktaydı. Bazı alimler belirli durumlarda kadınlara daha kapsamlı eğitim verilmesini savunmaktaydı. Gelenekçi yaklaşım ve Yahudi hukuk kuralları bu durumu zaman zaman esnetmekteydi. Ancak yine de çoğunlukla kadınların her türlü eğitim hakkı kısıtlanmaktaydı.

Aylak bir eşin ya entrikalara ya da melankoliye düşeceği korkusu, çalışmanın ya da okumanın kadınların ortak eğlencesi olmadığını göstermiştir. Bu durum için Talmud, kadınların satranç (nardeshir) oynayarak neşelenebileceklerini öne sürmüştür. Öte yandan Mişna'nın bir pasajında kızlara okumayı öğretmenin olağan olduğu söylenmiştir.[185] Kadının belirtilen sınırlar içinde eğlenmesi ve belirli sınırlar içinde bilgi sahibi olması istenmiştir.

Bununla birlikte, Leah'ın Yakub'a doğurduğu birçok oğluyla övünmesi,[186] Hannah'ın bir erkek çocuk için Rab'be dua etmesi, [187] Mişna'nın karısının bir kız yerine bir erkek çocuk doğurması için dua eden kişiden bahsetmesi[188] gibi örnekler Yahudiliğin kadına verdiği asıl değerin, aslında kadının doğurganlık özelliğiyle ilgili olduğunu göstermektedir.

185 Nehemya, 4:3.
186 Tekvin, 30:1, 43.
187 Samuel, 1:9-28.
188 Hakimler, 13:2-25.

Kadınlar ikinci planda konumlanmış ve engellenmiş olsalar da ev dışında belirli alanlarda sınırlı bir şekilde faaliyet göstermişlerdir.[189] Dönemin zengin aile kızlarının edebiyat gibi alanlarla ilgilendikleri, bir takım meslek gruplarına katıldıkları görülmüştür.[190] İlerleyen dönemlerde kadının içinde bulunduğu statüde bir kırılma olmuş ve ikincil insan muamelesi yavaş yavaş geride kalmıştır.

Antik dönemde davranışları oldukça sınırlandırılan, aile kurumunda da önemli sıkıntılarla karşılaşan,[191] bu çerçevede bakireliği önemsenen, bakire çıkmayınca recmedilen, bekarken babalarından, evliyken kocalarından izinsiz evden ayrılamayan, evden dışarıya iki kat örtülü olarak adım atabilen, erkek doğurduğunda yedi gün, kız doğurduğunda on dört gün kirli kabul edilen, tecavüze uğradığında tecavüzcüsüyle evlenmek zorunda kalan kadın artık kendisini kuşatan sınırları aşmaya başlamıştır.[192]

Bir aylıktan beş yaşına kadar bir erkek çocuğuna verilen değerin beş gümüş şekel, kız çocuğuna verilen değerin ise 3 gümüş şekel takdir edildiği, yapılan nüfus sayımlarında erkek çocukları bir aylıkken sayılan, kızlar ve kadınlar dahil edilmeyen günlerden artık pekçok alanda kendini ifade edebilen bir konuma gelmeye başlayan kadınlar görünür olmuştur.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken statünün muhafazası yönündeki çabalarla bazı bölgelerde kadınlar din görevlisi olma imkanlarını bulamamış, mahkemede tanıklık yapamamış, kamuya açık alanlarda bulunamamış, yabancı kişilerle konuşamamıştır.

Asırlarca cinsiyet rolü olarak bazı ayrımlar bulunulmuş, babalar erkek çocuklarına sanat öğretirken, anneler kız çocuklarına yemek pişirme, temizlik gibi ev

---

189 יעל עצמון, **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות**, (Atsmon Yael, Yahudi Toplumlarındaki Kadınların Yaşamlarına Açılan Kapı – Atsmon Yael, Eşnav Lxayeyhen Şel Naşim Bexavarot Yehudiyot, Yisrael), California University, 1995, ss.47-48.

190 עמירה ערן ve עינת רמון, **הצלע השלישית – היחס אל האישה במשנה, בהגות ימי הביניים ובשירת נשים בת-זמננו**, (Erem Amira ve Einat Ramon, Üçüncü Taraf – Mişna'da Kadınlara Yönelik Tutum, Ortaçağ Düşünceleri ve Çağdaş Kadın Şiiri, P.T. tarafından hazırlanan, Tel Aviv – Eren Amira ve Einat Ramon, Hetsela Haşilişit – Hayaxas Al Haişa Bemişna, Behagut Yimey Habeynaym Uveşirat Naşim Bet-Zmenenu,, Muxan Mpetax Tikva, Tel Aviv), מוכן מפ"ת, s.23.

191 Hakkı Şah Yasdıman, ''Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler'', **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:XV, İzmir, 2002, s.113.

192 Eski Ahit'e göre ''Bir adam nişanlı olmayan bir bakireyle karşılaşır, onu ele geçirip onunla birlikte olur ve bu kişiler bulunursa, kadın ile birlikte olan adam, kadının babasına 50 şekel değerinde gümüş vermelidir. Böylelikle kadın onun karısı olur.'' (Tesniye, 22:28-29). Kadına karşı bu değersizleştirmeye rağmen İbraniler kadınlara karşı bu tutumu, mantıklı bir işleyiş olarak kabullenmişlerdir. Yahudilik kadın ve erkeğin ne kadar eşit tutulduğunu savunsa da durum kadınların aleyhine ilerlemiştir.

işleri öğretmişlerdir.[193] Bununla birlikte bazı konularda da kadınlara geleneksel olarak erkeklerle aynı haklar tanınmaktaydı. Diğer taraftan bazı Ortodoks mezheplerde ise kadınlar belirli ayrıcalıklardan mahrum bırakılmaktaydı.[194] Toplumun içinde bulunduğu kültür ve geleneğe göre bu haklar değişmekteydi. Kadınların bu süreçte alışılmadık bir statüsü de bulunmaktaydı; çünkü alimlerin babanın değil Yahudi bir anneden doğan bir kişinin ancak Yahudi kimliğini miras alabileceği yönünde görüşleri vardı.[195]

Kadınların statüsünün erkeğe göre geri planda kalmasının sebepleri arasında mutlaka dinsel metinlerin, kültürel unsurların büyük etkisi olmuştur. Kadınların içinde bulundukları statü, kutsal metinlere dayandırılarak kadının bu konumunun tanrının bir emri olduğu öne sürülmüştür. Belirtmeliyiz ki, günümüzde yapılan bazı araştırmalara göre Tora, Yehovacılar, Elohimciler, Tesniyeciler ve din adamları tarafından tam dört dönemde düzenlenmiştir. Eksik olan parçaları din adamlarının tamamlamaları, o dönem Yahudi yaşamını ciddi anlamda etkilemiştir. Sadece güç, hakimiyet ve liderliği kaybetme korkusuyla değil, mevcut düzeni sürdürmek ve muhafaza etmek için kadının ikincil plana atılarak erkek egemenliğinin devam ettirildiği düşünülmektedir.[196] Zaten Tevrat'ta veya diğer Yahudi kutsal metinlerine baktığımızda kadının günlük yaşamdan soyutlanıp, erkeğin ön plana çıkarıldığı hemen dikkati çekmektedir. Yalnızca Tanah değil, aynı zamanda Tanah'ın tefsiri mahiyetinde olan Talmud'ta da kadınlara yönelik benzer yaklaşımlar söz konusudur. Toplumsal olarak bu durumun tamamen farklı olduğu, kadının doğasına ilişkin durumların Tora'ya dayanmadığı, tamamen erkeksi bir bakış açısıyla yorumların yapıldığı söylenmektedir.[197]

Kadının yaratılışını incelediğimizde, sadece lanetten sonra ''Havva'' olarak anılan kadının yaratılış hikayesinin J anlatısına ait olduğunu söylememiz mümkündür.[198] Eski İbranilerin insan ırkının başlangıcına ilişkin naif

---

193 ברוך שמואל, **אנציקלופדיה כללית כרטא**, ירושלים, (Samuel Baruch, Carta Genel Ansiklopedisi, Kudüs – Samuel Barux, Antsiklopedya Klalit Karta, Yeruşalaym), 1990, s.578.

194 Weeks, s.220.

195 Marcus Weeks, **Religion in Minutes**, Quercus, 2017, s.220.

196 בן־שחר נריה רבקה, **עיונים בתקומת ישראל**, אסטרטגיות של נשים ביצירת ריטואלים דתיים ובחידושם, (Revka Naria Ben-Shahar, İsrail'in Yeniden Dirilişi Üzerine Denemeler, Dini Ritüellerin Yaratılmasında ve Yenilenmesinde Kadınların Stratejileri - Revka Naria Ben-Shar, İyunim Bitkumat Yisrael, Esteregyot Şel Naşim Biyetsirat Ritualim Datim Uvexiduşim), 1994, s.258.

197 ולר שולמית, **נשים ונשיות בסיפורי התלמוד**, (Shulamit Weller, Talmud hikayelerinde kadın ve kadınlık - Şulamit, Veler, Naşim ve Naşiyot Besipurey Hatalmud), 2001, s.10.

198 Genellikle J olarak kısaltılan Jahwist veya Yahwist, Tesniye, Rahip kaynağı ve Elohist ile birlikte Pentateuch'un (Tora) en yaygın olarak tanınan kaynaklarından biridir. Jahwist'in varlığı,

spekülasyonlarını İsrail tarihine giriş olarak yansıtılmış olması muhtemeldir. Baştan sona bu hikâye antropomorfik olarak görülmektedir.[199] Hikâye, edebi biçim almadan çok önce insanlar arasında yaygın olarak anlatılan bir hikaye olarak görülmektedir.[200] Bu durumun ise muhtemelen Babil mitinin bir uyarlaması olabileceğini düşündürmektedir. Bir yoruma göre de kadının biraz daha yaşam alanından çekilmesi istenildiği için kutsal kitapların eksik kısımlarının tamamlanması sırasında dinsel bir söylem oluşturulmuştur.[201]

özellikle Avrupa'daki bazı bilim adamlarının tutarlı ve bağımsız bir belge olarak var olduğunu inkar etmesiyle biraz tartışmalıdır. Bununla birlikte, birçok bilim adamı onun varlığını varsaymaktadır. Jahwist, Tanrı için Yahweh terimini karakteristik kullanımı nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Bu konu hakkında bkz. ''Yahwist Definition, Content & Characteristics'', **Study**, https://study.com/academy/lesson/yahwist-overview-characteristics-facts-jahwist. html#: ~:text= The%20Yahwis %20is%20 a%20source,with% 20essentially%20the %20same %20 pron unciation, (Erişim Tarihi 08.01.2024).

199 Antropomorfizm ya da insan biçimcilik, insanî niteliklerin başka bir varlığa atfedilmesidir. Hayvanlar, cansız varlıklar, doğa güçleri, monoteist ve politeist dinlerdeki tanrılar, melekler, şeytanlar, cinler ve daha başka kavramlar da ''Antropomorfizm'' konusu olabilir.

200 Hermann Gunkel**, The Legends of Genesis: The Biblical Saga and History**, Schocken Books, 1987, s.2.

201 Kadının erkek vücudunun bir kısmından yaratılışına ilişkin benzer yaratılış hikayeleri pek çok ırk arasında bulunmaktadır. Örneğin; Pandora mitinde de, kötülüğün sebebinin kadın olduğu kabul edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM
YAHUDİ KADININ STATÜSÜNÜ ZAYIFLATAN VE DEĞİŞİMİ ETKİLEYEN OLAYLAR

2.1.STATÜYÜ ZAYIFLATMA VE YOK ETME ÇABALARI

2.1.1. Statükonun Aktarımı

Yahudiliğin erken döneminde oluşturulan kadınlarla ilgili dışlayıcı tutumun Orta çağdan itibaren önce zayıflatılmaya sonra da hatta yok edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Buna karşın statükoyu koruma çabaları da dikkati çekmektedir. Bu anlamda Orta çağa ait Rabbanilik, Karailik, İseviyye, Yudganiyye gibi Yahudi mezheplerin metinleri kadınlar hakkında olumlu ve olumsuz görüşleri içermektedir. Aslında bu durum o dönemin genel karakteristiğini de yansıtmaktadır. Örneğin kadınlarla ilgili orta çağ Hıristiyan ve İslam yazılarında da benzer bir durum görülmektedir.[202] Yani bu dönemin sosyal yaşantısının yansımalarını dönemin eserlerinde bulmak mümkündür. Aşkenaz'da Orta Çağ'dan kalma en zengin kaynaklar zamanın önde gelen din alimleri tarafından yazılmış bulunan soru ve cevapları derleyen yanıt literatürüdür. Bu soruların büyük bir kısmı boşanma, miras, ev içi sorunlar ile kadınların iş, ritüel ve diğer alanlara katılımıyla ilgilidir. Bu sorular o dönemde kadınların aslında ne yaptığını ortaya çıkarmaktadır. Yanıtlar ise yasal otoritelerin kadınların nasıl davranması gerektiğini dair düşüncelerini göstermektedir.

Orta çağ Aşkenazın da kadınlarla ilgili bir diğer önemli bilgi kaynağı ise, İbranice İncil ve haham yazıları üzerine yapılan tefsirler ile kinot (litürjik şiirler) adı verilen yorumlardır. Bu tür Orta çağ kaynakları kadınlar ve kadınların yaşamları hakkında birçok bakış açısı sağlamaktadır. Daha programatik kaynaklar kötü kadınlar, baştan çıkarıcılar, dürüst kadınlar, iyi eşler, kötü eşler gibi kadın klişelerini aktarmaktadır. Bu basmakalıp tasvirlerden bazıları Yahudi kültürü dışında gelişen edebi kaynaklara dayanmaktadır.[203] Dönemin edebi eserleri de dahil olmak üzere

---

202 Elisheva Baumgarten, ''Medieval Ashkenaz (1096-1348)'', **Jewish Women's Archive**, Haziran 2021, https://jwa.org/encyclopedia/article/medieval-ashkenaz-1096-1348, (Erişim Tarihi 16.03.2023).

203 Avraham Grossman, **Pious and Rebellious: Jewish Women in Europe in the Middle Ages**, çev. Jonathan Chipman, Brandeis University Press, 2004, s.31-62.

kadınlar hakkında öngörülen bu tasvirler, kadınların yapıları hakkında olumsuz bir önyargı oluşturmaktadır.

Bu dönemin kitapları, genelde, İlkçağdan itibaren oluşan Yahudi kadın konumunu muhafazaya yönelik görüşleri savunmaktadır. Orta çağ Yahudi toplumu, tüm geleneksel Yahudi toplumlarında hakim olan kültüre uygun olarak ataerkildi. Kadınların toplumdaki konumu erkeklere göre ikincildi. Felsefi, tıbbi ve dini görüşler erkeklerin kadınlardan hem doğa hem de fiilen üstün olduğu inancını desteklemekteydi.[204]

Kadınların yaşamları görücü usulü evlilikler, aile ve dini yaşamdaki aktif roller ve sınırlı örgün eğitimle karakterize edilmekteydi. Dönemin kadınları zulüm ve zorla din değiştirme gibi zorluklarla karşı karşıya kalırken ev ve topluluk içinde Yahudi geleneklerinin sürdürülmesinde hayati bir rol oynamaktaydılar. Orta Çağ yalnızca Yahudiler için değil Hıristiyanlar ve Müslümanlar için de canlı bir kültürel alışveriş ve yaratıcılığın arttığı bir dönem olmuştur.[205] Yahudiler de bu gelişmelerden nasiplerini alıyorlardı. Gerçi Orta çağ Yahudi kadınlarının deneyimleri bölgeler ve topluluklar arasında farklılık göstermekteydi; bu ise onların rollerinin ve Yahudi tarihine katkılarının çeşitli ve dinamik doğasını yansıtmaktaydı.

2.1.2. Statükoyu Delme

Yahudi yazılarında kadınların hayatı kolaylaştırıcı ve destekleyici rolleri hakkında birçok olumlu ifade yer almaktaydı. Dönemin eşitlikçi yaklaşım olarak atılan adımlarından birisi kadınlardan erkekler gibi tzitzit giymeleri talebidir.[206] On beşinci yüzyılda Aşkenaz'ın bazı topluluklarında hahamların hanımlarının da tıpkı kocaları gibi tzitzit giydiğine dair kanıtlar bulunmaktadır.[207] Buna göre takdire şayan kadınlar, Allah'tan korkan ve kocalarının gerçek partnerleri olan kadınlar şeklinde

---

204 Ron Barkai, **A History of Jewish Gynaecological Texts in the Middle Ages**, Brill's Series in Jewish Studies, 1998, ss.31-43.

205 David Biale (Ed.), **Culture of the Jewish: A New History** New York 2002, s.305–671.

206 Tzitzit, antik dönemde İsrailoğulları tarafından, günümüzde ise Yahudiler ve Sâmirîler tarafından giyilen, özel olarak düğümlenmiş ritüel saçaklar veya püsküllerdir. T'zitzit genellikle talit gadolün dört köşesine tutturularak kullanılır.

207 Ben-Sasson, s.621

tanımlanmaktaydı. İyi bir evlilik ise, Tanrı'nın da rolünün bulunduğu bir nimet olarak görülmekteydi.

Avraham Grossman'ın Pious and Rebellious: Jewish Women in Medieval Europe adlı kitabında Yahudi kadınların çevrelerindeki toplumlar tarafından algılanışını etkileyen üç faktörün olduğu öne sürülmektedir. Bunlar Tanah'ın ve Talmud'un mirası, Yahudi olmayan toplumlardaki Yahudi kadınların içinde bulundukları konum ve kadının aileyi desteklemedeki rolü de dahil olmak üzere Yahudilerin ekonomik durumu olarak belirtilmektedir.[208] Grossman, bu dönemde genel olarak kadınların statüsünün gerçekten yükseldiğini ortaya koymak için bu üç faktörün etkilerini göstermeye çalışmaktadır.[209] Ortaya koyulan bu faktörler kadınların statülerinin ve toplum içindeki değişimlerinin sebepleri olarak gösterilmektedir.

Yahudi kadınların tarihi yüzyıllara uzanan deneyimleri, katkıları ve zorluklarla dolu zengin bir dokuyu içermektedir. Orta çağda Yahudi kadınların özellikle 5. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar karmaşık bir dönemde yaşadıkları görülmektedir. Bu çağda Yahudiliğin kadınlara yönelik yüksek dini beklentileri ile kadınların yaşadığı toplumların gerçekliği arasında bir çatışma bulunmaktaydı.[210] Bu çerçevede örneğin Kabalistik bir çalışma olan Sefer Hakanah, kadınların mitzvotları erkeklerle eşit bir şekilde yerine getirmesini talep etmekteydi.[211]

Orta çağ kadınlarıyla ilgili en önemli tartışmalar evlilik ve aie düzeniyle ilgili konular üzerine yapılmaktaydı. Çünkü kadının evinin dışındaki konumuyla ilgili gelişmeler doğrudan onun evindeki konumunu da etkiliyordu. Bu nedenle evlilikle ilgili kurallara konusunda bir hassasiyet oluşuyordu. Kadının tarih boyu oluşan konumunun ev ve aile ile kısmının korunması gerekiyordu.

2.1.3. Evlilikle İlgili Kuralları Gevşetme

Orta çağ Aşkenaz'ındaki tüm Yahudi kadınlarından eş ve anne olmaları beklenmekteydi. Evlilik, aile içi şiddet ve boşanma Orta çağ dünyasının Yahudi

208 Grossman, s.1.
209 Grossman, s.3.
210 Judith R. Baskin (Ed.), **Jewish Women in Historical Perspective**, Wayne State University Press, 1999, s.94.
211 Haim Hillel Ben-Sasson (Ed.), **A History of the Jewish People**, Harvard University Press, 1976, ss.612–627.

bilgeleri tarafından tartışılan konulardı. Evlilik Yahudilikte önemli bir kurum olarak görülmekteydi.[212] Evlenmeme seçeneği çevredeki Hıristiyan kültüründe var olan bekarlık idealinin aksine, Yahudi toplumunda kesinlikle hoş karşılanmamaktaydı. Bununla birlikte, bazı Yahudi kadınlar bekar olarak yaşantılarına devam etmekteydiler.

Kadınlar genellikle erken çocukluk döneminde ebeveynleri veya diğer akrabaları tarafından sözlendirilir ve daha sonra reşit olma yaşı olarak kabul edilen on iki yaşına ulaştıktan sonra nişanlandırılıp evlendirilirlerdi. Orta çağ döneminde bir kadının, istisnai olsa da, babası veya ebeveynleri tarafından seçilen erkekle evlenmeyi reddetme hakkı bulunmaktaydı[213]. Genç yaşta evlenen çiftler genellikle evlilikten sonra bir süre gelin veya damadın ebeveynleriyle birlikte yaşamaktaydılar. Bu şekilde çift kendi başlarına bir ev ve iş yürütmeyi öğrenmeleri sağlanmaktaydı.[214] Evliliklerde çocuk gelinlere de rastlanmakyadı. Ancak çocuk gelinlerin ne kadar büyük oranda yaygın olduğu konusu hiçbir zaman net olarak bilinmemekteydi.

Statüyü muhafazaya yönelik Orta çağ evliliklerinin etrafında düzenlendiği kurallara tepkiler de söz konusuydu. Bazı kurallar, kadınların lehine olmak üzere, Orta çağ boyunca değiştirilmiştir. İlk değişiklikle iki eşlilik yasaklanmıştır. İkinci olarak erkeğin karısını rızası dışında boşaması yasaklanmıştır. İstisnai durumlar bu yasakların dışında yer almıştır. Örneğin çocuk sahibi olamayan bir çift on yıllık evlilikten sonra da çocuk sahibi olamıyorsa bu istisnai bir durum olarak görülmüştür. Belirtilmiş olan 10 yıllık bekleme süresi ise Talmud yasasına göre bir çiftin kısır olup olmadığını kesinleştirmek için gereken süre olarak belirlenmiştir. Bu gibi durumlarda kadının kocasının başka bir kadınla evlenmesine izin verilmiştir.

On ikinci yüzyıldan sonra R. Gershom'un kanunu daha sıkı bir şekilde uygulanmıştır. Bu kanun çok evliliği ciddi bir şekilde yasaklamaktaydı. Bu kanuna göre kadının kısır göründüğü durumlarda bile koca ancak ilk karısından boşanırsa

---

212 Maurice Lamm, **The Jewish Way in Love and Marriage**, Jonathan David Publishers, 1991.

213 Grossman, s.71-81. Bu konu hakkında bkz. Hakkı Şah Yasdıman, **Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri**, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000.

214 Hayyim Schauss, ‘‘Ancient Jewish Marriage’’, **My Jewish Learning**, https://www.myjewishlearning. com/article/ancient-j ewish-marriage/, (Erişim Tarihi 10.11.2023).

yeniden evlenebilmekteydi.[215] Yani hiçbir durumda çok eşlilik için istisnai bir durum belirtilmemekteydi.

Haçlı seferi öncesinde, gelinin ailesi genellikle bir çeyiz sağlarken, damadın ailesi de oğullarının ilerleyen zamanlarda alacağı mirası kız tarafına söz olarak vermekteydi. Daha önceleri ise evlilik akdedildikten sonra kocanın ailesine para verilmekteydi. Ancak gelin düğünden sonraki gün ölse bile gelinin ailesine hiçbir şey iade edilmemekteydi. On ikinci yüzyılda Rabbenu Tam tarafından çıkarılan yeni bir hükme göre eğer gelin evliliğin ilk iki yılı içinde vefat ederse ve çiftin çocuğu doğmamışsa çeyiz evliliğin süresine göre orantılı olarak gelinin ailesine iade edilirdi.[216] Erkeğin ve erkeğin ailesinin bundan herhangi bir pay alması söz konusu olamazdı.

On üçüncü yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise çifte yapılan maddi destek standart bir duruma gelmiştir. Bu dönemde sadece gelinin ailesi değil damadın ailesi de genç çiftin ekonomik durumuna katkıda bulunmaktaydı. Bazı bilginler bu çifte evlilik ödemesinin gerekli olduğunu öne sürdürmekteydi. Bunun nedeni ise Yahudi ekonomisinin büyük ölçüde tefeciliğe dayanması ve çiftlerin evlendiklerinde daha büyük bir başlangıç sermayesine ihtiyaç duymalarıydı.[217] Böylece yeni çiftlerin evlilik hayatlarına başladıkları ilk dönemlerinde maddi bir sıkıntı yaşamamaları arzu edilmekteydi.

Çift evlendikten sonra odaklanılan nokta ise doğacak olan çocuklardı. Çocuklar tüm evliliklerin beklenen ürünüydü ve her kadının hayatının ana odak noktası olmaktaydı. Bu dönemde çocuk sahibi olamayan kısır kadınlar sefil olarak tanımlanmaktaydı. Dönemin muska ve tılsım derlemeleri incelendiği zaman bu tılsımların büyük oranda çocuksuz kadınlara yardım etmeye yönelik tılsımlar olduğu görülmektedir. Çiftler genellikle genç yaşta evlenmiş olsalar da kadınlar güvenli bir şekilde çocuk doğurabilmek için genellikle biyolojik gelişimin yeterli olmasını

---

215 Avraham Grossman, **The Status of Jewish Women in Germany (Tenth–Twelfth Century)**, In Zur Geschichte der jüdischen Frau in Deutschland, ed. Julius Carlebach, Berlin, 1993, ss.17-36.

216 En çok Rabeinu Tam olarak bilinen Jacob ben Meir, en ünlü Aşkenaz Yahudi hahamlarından ve önde gelen Fransız Tosafistlerinden biriydi, neslinde önde gelen bir halaka otoritesi ve Rashi'nin torunuydu. Bu konu hakkında bkz. Solomon Schechter ve Max SchloessingerJacob, ‘‘Ben Meir Tam’’, **Jewish Encylopedia**, https://www.jewishencyclopedia.com/articles/8436-jacob-ben-meir-tam, (Erişim Tarihi 10.01.2024).

217 Israel Jacob Yuval, **Monetary Arrangements and Marriage in Medieval Ashkenaz**, In Religion and Economy: Connections and Interactions, ed. Menahem Ben-Sasson, Jerusalem 1995, s.191-208.

beklemekteydi. Bu zamana kadar ise cinsel ilişkiden kaçınmaktaydı. Bunun dışında doğum kontrol yöntemi kullanılmaktaydı. Jinekolojik incelemeler yapıldığında on dört yaşında bir kadının vajinal bölgesinin güvenli bir şekilde doğum gerçekleştirmesi için hala çok dar olduğunu belirtilmekteydi.[218] Tanrı'dan korkan bir ebenin bu genç kadınlara kadınsı doğum kontrol sanatını öğretmesi gerektiği öne sürülmekteydi.

2.1.3.1. Dinler ve Kültürlerarası Evlilik Yapma

Orta Çağ'da dinler arası ve kültürlerarası evlilikler her tarihsel çağda olduğu gibi dini, sosyal ve kültürel etkiler altında şekillenmiştir. Orta Çağ'da din kişinin kimliğinin temel bir yönünü oluşturmaktaydı. Avrupa'da hâkim dini kurumlar (örneğin Katolik Kilisesi) sıklıkla dinler arası evlilik yapmak isteyenleri caydırıyor, hatta bu tür evlilikleri yasaklıyordu. Dinler arası evlilikler farklı inançlar ve dini uygulamalar nedeniyle zorluklarla doluydu. Bu durum öncelikle aile içinde ve daha sonra da topluluk içinde gerilimlere ve çatışmalara yol açıyordu. Bu tür evlilikler Yahudiliği iradi olarak reddetmek olarak değerlendiriliyordu. Bu tarz evlilik yapanlar Çabad-Lubavitch ve Modern Ortodoks Yahudiler ile temasta ve iletişimde kalabilseler de Ortodoks topluluğunun genelinden ayrılıyordu.[219] Bazı Ortodoks aileler inanç dışı evlenen biri için şiva tutuyordu.[220] Çünkü oluşabileceğini düşündükleri evlilik sonrası asimilasyonu önlemek için baba ve anne hem oğullarına hem de kızlarına Tevrat'ın hükümlerine boyun eğmeyi öğretemiyordu. Dolayısıyla Ortodoks Yahudiler için karışık evlilik ''Sessiz Holokost'' olarak adlandırılıyordu. Bu tür ilişkilere sahip çocukların bir Yahudi topluluğunun parçası olmasının tek yasal yolu onların Ortodoks

---

218 Elisheva Baumgarten, ''Medieval Ashkenaz (1096-1348)'', **Jewish Women Archive**, 23.06.2021, https://jwa.org/encyclopedia/article/medieval-ashkenaz-1096-1348, (Erişim Tarihi 20.10.2023).

219 Lubavitch, Habad ve Chabad-Lubavitch olarak da bilinen Chabad, Ortodoks Yahudi Hasidik hanedanıdır. Chabad, özellikle sosyal yardım faaliyetleri nedeniyle dünyanın en tanınmış Hasidik hareketlerinden biridir. Dünyadaki en büyük Hasidik gruplardan ve Yahudi dini örgütlerinden biridir. Bu konuda bkz. Marcin Wodziński, **Historical Atlas of Hasidism**, Princeton University Press, 2018, ss.192–196.

220 Şiva, Yahudilerde ölen kişinin ardından tutulan yedi günlük yası ifade eder. Yahudiler yas zamanını üçe ayırmışlardır. İlk yedi gün (şiva), ölümden sonraki 30 gün (şeloşim) ve de ölümden sonraki 12 ay. Yas, ölünün gömüldüğü andan itibaren başlar. Bu konuda bkz. Maurice Lamm, **The Jewish Way in Death and Mourning**, Middle Village, N.Y.: Jonathan David Publishers, 1969.

Yahudi rehberliğinin yardımıyla "Tevrat'ın Demir Boyunduruğu"nu kendi özgür iradeleriyle isteyerek kabul etmeleriydi.

Yahudilikteki Muhafazakâr yapılanma dinler arası evliliği yasal olarak geçerli görmeyerek onaylamamış ve tanımamıştır. Bununla birlikte, Yahudiliğe geçmesini umarak, Yahudi olmayan eşin aileye kabul edilmesini teşvik etmiştir.[221] Hahamlar Meclisi Haham Uygulaması Standartları, Muhafazakâr hahamların karma evliliklerde görev almasını yasaklamıştır.[222]

Bazı durumlarda dinler arası evlilikler, bir eşin diğerinin dinine geçme şartını içinde barındırıyordu. Örneğin Ortodoks Yahudiler için Yahudi bir erkeğin Yahudi bir kadınla evlenmesi aynı Ruhun iki yarısının yeniden birleşmesi anlamına gelmekteydi.[223] Bu birleşmenin dinler arası evliliklerde söz konusu olmadığı savunulmaktaydı. Farklı dinden birisinin Yahudi bir kişi ile evlenmesi durumunda kişinin kendi özgür iradesiyle Yahudiliğe geçmesi beklenmekteydi. Ancak bu adım oldukça önemliydi ve bu durumun kabul edilmesi bireysel inanç ve toplumsal baskılar da dahil olmak üzere çeşitli faktörlere bağlıydı. Orta Çağ'ın bazı dönemlerinde İber Yarımadası gibi dinsel çeşitliliğin daha fazla olduğu bölgelerde dinler arası etkileşim ve evlilik potansiyeli daha fazlaydı. Ancak bu bölgeler istisna olarak görülmekteydi.

Kültürlerarası evliliklere toplumların tepkileri farklılık gösteriyordu. Bazı topluluklar bu tür birliktelikleri daha fazla kabul ederken, bazı topluluklarda karma evlilik ve din değiştirme bir grubun hayatta kalması ve "saflığının" korunması açısından bir tehlike olarak görülüyordu.[224] Asimile olmanın grubun parçalanmasına yol açacağından korkan azınlıklar arasında böyle bir ihtimal tekrarlanan bir tehdit haline gelmekteydi.[225] Baskın gruplar aynı zamanda üyelerinin çoğunu kaybetme endişesi taşımaktaydı. Üstelik hem çoğunluk hem de azınlık grupları din değiştirmenin

---

221 David Golinkin, **Proceedings Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement 1927-1970**, Congratulations to Mixed Marriage Families, Institute of Applied Halakhah, Cilt:1, ss.457-465.

222 Bu yasak 2018 yılına kadar devam etmiştir.

223 Eliezer Shemtov, ''On Intermarriage, The Basis for the Jewish Opposition to Intermarriage'', **Chabad.org**, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/148995/jewish/On-Intermarriage.htm, (Erişim Tarihi: 10.11.2023).

224 James A. Brundage, **Intermarriage between Christians and Jews in Medieval Canon Law**, Springer, 1988.

225 Yonatan Glazer Eytan, ''Mixed marriage, conversion, and the family: norms and realities in pre-modern Iberia and the wider Mediterranean'', **tandfonline.com**, Haziran 2020, https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09518967.2020.1741231, (Erişim Tarihi: 10.11.2023).

ve karma evliliğin yol açabileceği olası ‘‘kirlenme’’den rahatsız olmaktaydı.[226] Bu nedenle teşuvat, fetva ve kanon hukuku yazarları normatif düzenlemeler yoluyla kendi dini topluluklarının sınırlarını güçlendirmeye çalışmaktaydılar.

Kültürlerarası evlilikler özellikle farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bölgelerde görülüyordu. Kültürler arasındaki evlilikler genellikle dillerin ve geleneklerin birleşmesini içeriyordu. Farklı kültürel kökenden gelen eşler birbirlerinin kültürel unsurlarını aile yaşamlarına dahil ediyorlardı. Kültürlerarası evlilikler kültürel alışveriş ve zenginleşme için fırsatlar sağlıyordu. Bu alışveriş genellikle farklı kültürel geçmişlere ait geleneklerin, yiyeceklerin ve sanatsal ifadelerin benimsenmesiyle sonuçlanıyordu.

Orta Çağ’ın dinler arası ve kültürlerarası evliliklere ilişkin kendi normları ve tutumları olan çok çeşitli bölge ve toplumları kapsadığını belirtmek önemlidir. Bu evliliklerin yaygınlaşması ve kabulü, belirli tarihsel dönem, coğrafi konum, iklim, sosyal ve din gibi faktörlere bağlıydı. Dinler arası ve kültürlerarası evlilikler zorluklar yaratırken aynı zamanda bu dönemde kültürel çeşitliliğe ve çeşitli topluluklardaki geleneklerin harmanlanmasına da katkıda bulunmaktaydı.

2.1.3.2. Boşanmayı Kolaylaştırma

Boşanma, orta çağ Yahudi toplumunda nadir görülen bir olay değildi. Örneğin on beşinci yüzyıl Nürnberg’inden alınan rakamlara bakıldığında Yahudi evliliklerinin yaklaşık üçte birinin boşanmayla sonuçlandığı görülmektedir.

Kadınlar kocalarını fiziksel olarak nahoş bulduklarını beyan ederek veya mikveh’e girmeyi reddederek, onlarla cinsel ilişkiyi reddederek ve isyan ederek boşanmaları başlatmışlardır.[227] Böylece yalnızca erkeğin boşanabildiği Yahudilikte kadınların bu isyanları karşısında erkekler eşlerini boşamak zorunda kalmışlardır.

Orta Çağ Avrupa’sında dul kadınların göreli bir sosyal ve ekonomik bağımsızlıktan yararlandığı gerçeğinden hareketle dul kadının statüsünün eskiye göre

---

226 David Nirenberg, **Conversion, Sex, and Segregation: Jews and Christians in Medieval Spain**, The American Historical Review, Cilt:107, Sayı:4, 2002.

227 Mikve, Yahudi dininde kadınlar tarafından muayyen dönemlerden sonra arınmada kullanılan ya da Yahudi dinini kabul eden kişi birçok zorlu sınavdan sonra erkekse en az bir kere, değilse her muayyen döneminin bitiminden sonra girmek zorunda olduğu havuzdur. Bu konuda bkz. **The New Encyclopedia of Judaism**, New York: New York University Press, 2002, ss.137.

daha iyi olduğu iddia edilmiştir. Yine de dul olmak kadınlar için kolay bir durum olmamıştır. Dönemin kaynakları dul kadınların, özellikle de oldukça genç olan küçük çocuklu dul kadınların yeniden evlenme düşüncelerinin olduğunu nakletmektedir. Benzer şekilde genç dulların ailelerinin de genellikle kızlarının bekar kalması fikrinden rahatsız oldukları görülmektedir. Bu durumda kızlarına karşı oluşacak bir şüpheden ve kızlarının başına gelebilecek bir cinsel tacizden korktukları anlaşılmaktadır. Bu nedenledir ki Orta çağ Yahudi toplumundaki dullar ve boşanmış olanlar için yeniden evlilik teşvik edilmiştir.

Günümüz İsrail'de resmi nikah veya boşanma bulunmamaktadır. Yahudiler arasında evlilik ve boşanma, hükümetin onayladığı haham mahkemelerinin yetki alanına girmektedir.[228] Bu mahkemeler boşanmayı erkeğin kontrolüne vermeye devam etmektedir. Ancak kadınlar için büyük problem teşkil eden Aguna konusunda kadınlara yönelik adımlar atılmıştır.[229] İsrail parlamentosu Knesset 2012 yılında bir haham mahkemesinin gerekli olduğuna karar vererek bir kocanın karısına evlilik izni vermesi için en fazla 45 günü olduğuna karar vermiştir.[230] Eğer bu süre içinde erkek gerekeni yapmayı reddederse mahkeme kocanın yurtdışına seyahat etmesinin engellenmesi, sürücü belgesine el konulması ve hatta hapsedilmesi de dahil olmak üzere cezai yaptırımlar uygulanıp uygulanmayacağını belirlemek için bir duruşma düzenlemiştir. Bununla birlikte 2016 yılında The Times of Israel gazetesinde yayınlanan bir habere göre 131 kadın hala eşlerinin onları boşamasını beklemektedir.

Ortodoks, Muhafazakâr ve Reform Yahudiliği gibi farklı Yahudi mezhepleri arasında boşanma uygulamalarında farklılıklar bulunmaktadır. Her birinin boşanma yasalarını yorumlaması ve uygulaması değişiktir. Mesela Halaka'yı kabul etmelerine rağmen Muhafazakâr Yahudiler Ortodokslardan farklı bir yol izlerler. Reformist Yahudiler ise ketubalarında eşitlikçi bir yaklaşım sergilerler. Bu mezhebin düşüncesine göre sivil boşanma kabul edilir. Bazıları da dini boşanmayı tavsiye

---

228 Lawrence Goodman, ''A Feminist Guide to Jewish Divorce'', **Brandeis Now**, Aralık 2018, https://www.brandeis.edu/now/2018/december/divorce-judaism-fishbayn%20.html, (Erişim Tarihi 13.03.2023).

229 Aguna, kocası ortadan kaybolan ya da her ne sebeple olursa olsun nerede bulunduğu bilinmeyen kadına denilmekteydi ve bu süreçte kadının tekrar evlenmesine müsaade edilmemekteydi. Aguna'nın tam kelime anlamı ise ''Demir Atmış Kadın'' demektir. Bu konuda bkz. Irwin H. Haut, **Divorce in Jewish Law and Life**, Sepher-Hermon Press, New York, 1983, ss.49-53.

230 ''Issues in Jewish Ethics: Divorce'', **Jewish Virtual Library A Project of Aice**, https://www.jewishvirtuallibrary.org/divorce-in-judaism, (Erişim Tarihi 22.07.2022).

ederler. Ortodokslar ve Muhafazakârlar sivil boşanmayı reddetmektedirler. Sonuç olarak Reformistlere göre boşanmış kabul edilen bir çift muhafazakâr Yahudiler tarafından boşanmış sayılmamaktadır. Ortodokslar ise Reform evliliklerini kabul etmemektedir. Çünkü kadının ikinci evliliğinden doğacak çocuklar mamzerim kabul edilir.[231] Boşanma konusunda ise Ortodoks Yahudilikte get'in verilmesi ve kabul edilmesi süreci diğer mezheplere kıyasla daha katı bir şekilde düzenlenir.

2.1.4. Kıyafetle İlgili Uygulamaları Esnetme

Erken Yahudilikte kadınların örtünmesi, eski Yahudi topluluklarının tarihine, inancına ve kültürüne etki etmiş bir uygulamadır. Örtünmenin özellikleri farklı dönemlere ve bölgelere göre değişiklik gösterse de gelenek, tevazu, kültürel kimlik ve dini ilkelere bağlılığın bir ifadesi olarak örtünme önem taşımaktadır.[232] Kutsal metinlerdeki anlatılara, kültürel geleneklere ve dini ilkelere dayanan bu değişiklikler, kadınların kendi toplulukları içindeki kimliklerini ve rollerini şekillendirmelerinde çok önemli bir rol oynamaktadır.

2.1.4.1. Dış Kıyafet

İbranicede ‘‘Tzniut’’ (צניות) olarak bilinen tevazu ilkesi, ilk Yahudi kadınlarının giyim tarzlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tzniut, yalnızca giyim tarzını değil aynı zamanda davranış ve kişisel davranışları da kapsamaktadır. Bu durum alçakgönüllülüğe yapılan vurgu ile dış görünüş yerine, kişinin iç niteliklerine odaklanmasını amaçlamaktaydı.

Örtünmenin ve mütevazı kıyafetlerin erken Yahudilikteki kökenleri, Tanah'ta yer almaktadır. Yaratılış'ta Rebeka'nın İshak'la buluştuğunda kendini örtmesi gibi örnekler[233] ve Süleyman'ın Şarkısı'nda bulunan tasvirler, alçakgönüllülüğün ilk

---

231 Mahmut Salihoğlu, ‘‘Yahudi Hukukunda Mamzer’’, **EKEV Akademi Dergisi**, 2011, ss. 269-275.

232 Ally Pockrass, ‘‘Why These Secular Jewish Women Are Covering Their Hair’’, **Heyalma**, https://www.heyalma.com/secular-jewish-women-covering-hair/, 2018, (Erişim Tarihi 03.01.2024).

233 Tekvin, 24:62-65.

ifadeleridir.[234] Peçe kullanımı ve uzun elbiseler, kadınlar tarafından tercih edilmekteydi. Bu giysiyi ilk giyenler Yahudi kadınlardı.[235]

Orta çağda Yahudi kadınların kıyafetleri zamanın kültürel normlarını yansıtan uzun ve dökümlü giysilerdi. Genellikle ayak bileklerine kadar uzanan bol elbiseler veya tunikler oldukça yaygındı. Kadınlar için bu giysiler rahatlık ve hareketlilik sağlayarak toplumun tevazu görüşlerine uyum sağlamaktaydı. Bu dönemdeki Yahudi kadınlarının kıyafetlerinde renk ve kumaş kullanımı, sosyal statü ve bölgesel gelenekler gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermekteydi. Bazı durumlarda tevazu ilkelerine uygun olarak toprak ve sade tonlar tercih edilmekteydi. Bu dönemin kadınları ilk çağ kadınların taktıkları peçeyi çıkartma ve dış kıyafetlerinde değişiklik yapma gibi özellikler göstermeye başlamışlardır. Başlarına bağladıkları örtüler de değişiklik göstermiştir.

2.1.4.2. Eşarp ve Peruk Takma

Erken Yahudilikte örtünmeyle ilgili bazı uygulamalar bulunmaktaydı, ancak ‘‘başörtüsü’’ teriminin kendisi, Yahudi dini metinlerinde kullanılmamaktaydı. İlk Yahudi topluluklarında örtünmeyi ortaya çıkaran uygulamalar kültürden ve bölgesel farklılıklardan etkilenmekteydi. Peçe veya başörtüsü, dini bir zorunluluk olmaktan ziyade sembolik ve kültürel bir öneme sahipti. Çoğunlukla kadınların göstermiş oldukları bir tevazu simgesiydi.

İlk dönem Yahudi kadınlarında karşımıza çıkan, çoğunlukla peçe şeklinde olan örtü geleneği, ilk Yahudi kadınları arasında yaygın bir şekilde bulunmaktaydı. Bu durum dinsel metinlere veya mecburiyete bağlı değildi. Kadınların örtünmesi, birbirlerine gösterdikleri tevazu, medeni durum ve kadının Tzniut’a olan bağlılığını simgeleyen kültürel bir öneme sahipti. Ayrıca bu dönemde kadınlar saygı göstergesi ve evliliklerinin kutsallığının kabulü olarak saçlarını örtmekteydiler. Bekar kadınlar için saçları açık bir şekilde dışarıya çıkmak kabul edilebilir bir durum olarak karşılanırken, evlilikten sonra kadınların saçları görünür bir şekilde dışarıda

---

234 Geetha Ravi ve L. N. Sheshagiri, ‘‘Agony of Women in Song of Solomon’’, **International Journal of Science and Research (IJSR)**, Volume: 8 Issue: 11, 2019.

235 Helen James ve Eduardo Simantob, ‘‘Veiled in history: how women have been covered up’’, **swissinfo.ch**, https://www.swissinfo.ch/eng/culture/veiled-in-history--how-women-have-been-covered-up/46373584, 2011, (Erişim Tarihi 05.01.2024).

dolaşmaları uygun olarak kabul edilmemekteydi. Hatta bu dönemde bekar ve evlilerin ayrımı başörtüsü ile yapılabilmekteydi. Saçları açık şekilde bir kadın görüldüğünde o kadının bekar olduğu anlaşılmaktaydı. Tarihsel olarak, başörtüsü kadın için bir onur göstergesiydi. Başörtüsünün çıkarılması ise aşağılanma sebebiydi.[236]

Talmud döneminden itibaren kadınlar arasında yaygın olan peruk takma durumu söz konusuydu. Mişna, takma saça ‘‘pe’ah nokrit’’ adını vermekteydi. Şabat günü bir kadının şabat için toplanılan avluda peruk takabileceği ancak sokakta takamayacağı bildirilmişti.[237] Bunun nedeni ise kadının günlük yaşamında peruğu çıkarabileceği düşüncesiydi. Bu yüzden bu peruğu kamusal alanlarda takmak yasak olarak kabul edilmekteydi.

Orta Çağ’da ise evli kadınlar saçlarını titizlikle keser veya tıraş eder, başlarını eşarplarla kapatırlardı. Bazı kadınlar alınlarına saç rengine benzeyen ipek bir bant takarlardı. On altıncı yüzyılda Korfu’lu R. Judah Katzenellenbogen ve R. David ha-Kohen, peruğun örtü altında kullanılmasına izin vermekteydiler.[238] Moses Alashkar[239] yan saçların kısmen açığa çıkmasında bir sakınca görmemekteydi.[240] On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda zengin kadınlar az çok açıkta olan saçları ve çeşitli tarzlarda peruklar takmaktaydılar. Amerika’daki göçmen kadınların da bir kısmı peruk takmaktaydı. Ancak yeni evlenen kadınların hepsi bu saç stilini bir kenara bırakıp doğal saçlarını hâkim stilde kullanmaktaydı.

İlk çağda uygulanan peçe uygulaması kadını bütünüyle örten dış kıyafet uygulamasının Orta çağa gelindiğinde değiştiği, peçenin artık pek çok bölgede kullanılmadığı, başı kapatan büyük örtüler yerine daha küçük örtülerin tercih edildiği, hatta örtü yerine peruk takıldığı görülmektedir.

---

236 Laurie Novick, ‘‘Head-Covering II: Rationale and Meaning’’, **Deracheha**, https://www.deracheha.org/head-covering-2-rationale-and-meaning/, (Erişim Tarihi 04.01.2024).

237 Talmud, Shabbat; 46b.

238 MaHaShiks olarak da bilinen Samuel Judah Katzenellenbogen, Haham Meir Katzenellenbogen’in oğlu İtalyan bir Hahamdı. Bu konuda bkz. G. Karpeles, **Jewish Literature, and Other Essays**, General Books, 2009.

239 Moses ben Isaac Alashkar, Mısır’da yaşamış olan, ardından Kudüs’te ikamet etmiş olan bir hahamdır. Moses Alashkar, çağdaş hahamlar arasında öne çıkarak fikirleri ile Levant’ta ve ayrıca İtalya'da ilgi görmüştür. Bu konuda bkz. Rabbi Moses ben Isaac, **Sefer Sheelot u-teshuvot Maharam Al Ashkar**, 2007.

240 Michael J. Broyde, ‘‘Jewish Law During a Pandemic: The 35 Responsa of Rabbi Hershel Schachter Issued Due to COVID-19’’, **Berkley Center**, 2020, https://berkleycenter. georgetown.edu/ responses/jewish-law-during-a-pandemic-the-35-responsa-of-rabbi-hershel-schachter-issued -due-to-covid-19, (Erişim Tarihi: 06.02.2022).

2.1.5. Eğitim Alma

Orta Çağ'daki Yahudi kadınlar eğitimlerinin çoğunu ev ve topluluk içinde gayri resmi olarak almaktaydı. Dini örf, dua ve gelenekleri, başta anneleri olmak üzere aile üyelerinden öğrenmekteydi. Sınırlı Örgün eğitime erişim, büyük oranda Yahudi erkeklere ayrılmaktaydı. Çünkü bu dönemde okul veya dini öğrenim yerleri olan yeşivaların, erkeklere münhasır bir ortam olduğu düşünülmekte ve buna göre hareket edilmekteydi.[241] Yahudi kadınların yüksek öğrenim kurumlarına erişimi oldukça sınırlıydı ve çoğu zaman kadınlar hahamlık çalışmalarının dışında tutulmaktaydı. Çoğu Yahudi kadının örgün eğitime erişimi sınırlı olsa da özellikle varlıklı ve bilgili ailelerde bu eğitimi alabilen az sayıda kadın da bulunmaktaydı. Eğitimlerini tamamlayan kadınlar dini metinler hakkındaki bilgileri ve bilime katkılarıyla tanınmaktaydı.

Bu konuda çalışmalarıyla bilinen İbn Meymun, kadınların statüsünü mevcut Orta Çağ'ın aksine ortaya çıkarma düşüncesindeydi.[242] İbn Meymun, kendi çağdaşlarının izin vermemesine rağmen kadınların Tevrat öğrenmesine izin vermekteydi.[243] Haham Chaim Joseph David Azulai, kadınların Mişna'yı isterlerse çalışmaları gerektiğini söylemekteydi.[244] Hida'ya göre ise kadınlara öğretmenlik yasağı, motive olmuş kadın veya kız çocuğu için geçerli değildi. Bu düşüncesine karşı kendisini eleştirenlere verdiği yanıt ise aslında uygun şekilde hazırlanmadığını ve motive olmadığını bilen herhangi bir öğrenciye (erkek veya kadın) Mişna öğretmeye karşı bir yasağın olduğu yönündeydi. Haham Joseph B. Soloveitchik, katı Hasidiler dışındaki tüm dindar Aşkenazi Yahudilerinin, yalnızca motivasyon göstermeleri durumunda değil aynı zamanda kız çocuklarına da erkek çocukları gibi Gemara öğretmeleri gerektiğini bildirmekteydi.[245] Birkaç hahamın benimsediği en kısıtlayıcı

---

241 John Bowker, **World Religions, The Great Faiths Explored & Explained**, Dorling Kindersley Limited, Londra, 1997, s.123.

242 David C. Kraemer, **Jewish Eating and Identity Through the Ages**, Routledge, 2008, s.315.

243 Kraemer, s.335.

244 Yaygın biçimde Hida olarak bilinen Haim Yosef David Azulai ben Yitzhak Zerachia, Kudüs doğumlu bir haham bilgini, tanınmış bir kitapsever ve Yahudi dini yazılarının yayınlanmasında öncüydü. Bu konuda bkz. Chaim Yosef David Azulai, **Maagal Tov: The diaries of Rabbi Chaim Yosef David Azulai**, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016.

245 Joseph Ber Soloveitchik, önde gelen bir Amerikan Ortodoks haham, Talmudcu ve modern Yahudi filozofuydu. Litvanyalı Yahudi Soloveitchik haham hanedanının bir üyesiydi.

görüş ise tüm kadınların dua gruplarının Halaka tarafından kesinlikle yasaklandığı yönündeydi.[246] Ama bu duruma karşı bile istisnai durumlar görülebilmekteydi.

Yahudi kadınlar evdeki dini yaşam üzerinde önemli bir etkiye sahiptiler. Özellikle çocuklarının eğitimi ile Yahudi geleneklerini, ritüellerini ve dini törenlerini aileye aktarmada merkezi bir rol oynamaktaydılar. Halaka'ya göre kadınlar Talmud eğitiminden muaf tutulmaktaydı.[247] Bilgeler ''Kızlarınız değil, oğullarınız'' diyerek bir kadına Talmud'un Tora bilgilerinin öğretilmesinin emredilmediğini söylüyorlardı. Babalara kızlarına öğretmeleri emredilmedi, bu nedenle dini vecibeleri kadınlar kendi kendilerine öğrenmekten ve çocuklarına öğretmekten muaf sayılmaktaydı.[248] Bir babanın kızına Tora öğretmesini yasaklayan görüşler yanında izin veren görüşler de bulunmaktaydı.[249] Kadınları Tora çalışmaktan muaf tutmakla kalmayıp aynı zamanda onlara bunu yasaklayan bilgeler de bulunmaktaydı.[250] Haham Eliezer, ''Kızına Tora'yı öğreten kişi, sanki pisliği öğretiyor gibidir'' diyerek toplumda bir ayrıma neden olmaktaydı.[251] Kadınlara Tora eğitimi verilmemesinin nedeni olarak gösterilen bir diğer sebep ise kadınların zina ve havailiğe eğilimli olmalarının düşünülmesiydi.[252]

2.1.6. İbadete Katılma

Geleneksel olarak kadınlar genellikle Şabat mumlarını yakmak, aile saflık yasalarına (niddah) uymak ve yiyeceklerin koşer statüsünü sağlamak gibi ev içi ritüelleri yerine getirmekle görevlendiriliyorlardı.

Kadınların Yahudi ibadetlerine alenen katıldığı yerlerden birisi sinagogdu. Kadınlar muhtemelen ayini ve İbranice okumayı öğrenmişlerdi.[253] Orta çağ Yahudi

---

246 Avraham Weiss, **Women at Prayer**, A Halakhic Analysis of Women's Prayer Groups, Ktav Pub & Distributors Inc, 2001, s.85.

247 Tesniye, 11:19.

248 קהת חנה, **פמיניזם ויהדות – מהתנגשות להתחדשות**, (Hanna Kehat, Feminizm ve Yahudilik – Çarpışmadan Yenilenmeye – Xana Kehat, Feminizm Veyahadut – Mehitnagşut Lehitxadşut), 2008, s.93.

249 שיינר נוחי, **השתתפות נשים בדיון התלמודי, בתוך הגות – מחקרים בהגות החינוך היהודי**, (Nochi Shiner, Yahudi eğitimi düşüncesinde düşünce çalışmaları kapsamında Talmud tartışmasına kadınların katılımı – Noxi Şiner, Hiştatfut Naşim Bediyun Hatalmudey, Betox Hagut, Mexkarim Bahagut Haxinux Hayehudey), Cilt:7, Kudüs, s.101.

250 קהת, s.94.

251 אריאל, s.67.

252 קהת, s.94.

253 Judith R. Baskin, **Some Parallels in the Education of Medieval Jewish and Christian Women**, Springer, Cilt:5, Sayı:1, 1991, s.42.

topluluklarında kadınların sinagoglardaki rolleri sınırlıydı. Genellikle ayrı bölümlerde veya galerilerde oturuyorlardı ve katılımları genellikle Tevrat'ın okunmasıyla sınırlıydı. Çoğu sinagogda kadınlara kendilerine ait ibadet yerleri verilirdi. Kadınların oturduğu bölümler büyük olasılıkla bir balkon olurdu. Bazı sinagogların ise kadınlar için ayrı bir binası vardı.[254] John Bowker'a göre geleneksel olarak Yahudilikte erkekler ve kadınlar ayrı ayrı dua ederdi. Bu ayrım kadınların yalnızca tapınağın ikinci avlusuna kadar gidebildiği eski zamanlara aitti.[255] Halaka'nın, kadınları toplu ibadet ve ibadethaneden uzaklaştırma düşüncesi bir kadının ve vücudunun namaz sırasında erkeklerin dikkatini dağıtması ve onlara kirli düşünceler vermesi olarak görülürdü.[256] Bu yorumlar nedeniyle din adamları kadınların sinagogdaki rolünü sınırladılar, hatta yok saydılar. Buna rağmen kadınlar sinagogda ve genel olarak toplulukta daha büyük bir role sahip olmaya başladılar. Kadınlar genellikle örneğin Şabat ve tatil günlerinde sinagoga giderlerdi.[257] Kadınlar bazen toplu ibadet ve Tevrat çalışması için ''batei midraş'' olarak bilinen ayrı dua grupları oluştururlardı.

Kadınlar önceleri Şabat ve tatillerdeki ayinlere katılmışlardı ancak on birinci yüzyıldan itibaren kadınlar sinagoga ve onun ritüellerine daha fazla dahil olmaya başlamışlardı. Kadınların erkeklerden ayrı oturması on üçüncü yüzyılın başlarında sinagoglarda bir norm haline gelmişti.[258] Her ne kadar resmi din eğitimi genellikle erkeklere ayrılmış olsa da dikkate değer istisnalar da bulunmaktaydı. Eğitimli ailelerden gelen bazı Yahudi kadınlar resmi din eğitimi almıştı. Diğerlerinin yanı sıra Beruriah ve Asenath Barzani gibi istisnai eğitimli kadınlar dini metinler hakkındaki bilgileri ve Yahudi bilimine katkılarıyla tanınmıştı. Ancak kadınlar sinagogda dua etmekten çok daha fazlasını da yapmışlardı. Kadınların ana görevlerinden biri binayı güzelleştirmekti. Bunlara örnek olarak kadınların dikmiş olduğu ve günümüze kadar ulaşan Tevrat sandığı perdeleri ve Tevrat örtüleri bulunmaktadır.[259] Sinagog, Orta

254 Grossman, s.181.
255 John Bowker, **World Religions: The Great Faiths Explored and Explained**, Dorling Kindersley Limited, 1997, s.119.
256 Talmud, Sukkah, 51a–52b.
257 Howard Adelman, ''Italian Jewish Women at Prayer'', **Judaism in Practice: From the Middle Ages through the Early Modern Period**, (Ed. Lawrence Fine), Princeton University Press, 2001, s.52.
258 Steinberg, s.157.
259 Emily Taitz, Sondra Henry ve Cheryl Tallan, **JPS Guide to Jewish Women: 600 BCE-1900 CE (A JPS Guide)**, 2003, s.128.

çağda artık giderek hem erkeklerin hem de kadınların ibadet, öğrenim ve topluluk faaliyetlerinin gerçekleştiği ortak bir yer haline gelmeye başlamıştır.

2.1.7. Dini Lider Olma

Orta Çağ boyunca, Yahudi kadınların dini liderliği sınırlıydı; rolleri büyük ölçüde ev ve toplumsal destek gibi özel alanlarla sınırlıydı. Ancak bazı Yahudi kadınların kendi topluluklarında lider ve etkili figürler olarak ortaya çıkmasına olanak tanıyan istisnalar ve koşullar vardı. Orta çağ dönemindeki dini gelişmeler arasında kadınlara Tevrat öğretilmesine yönelik yasakların gevşetilmesi ve kadın dua gruplarının yükselişi yer alıyordu.[260] Bu yasakların gevşetilmesinin sebebi ise kadının çocuk büyüterek Yahudiliğin devamını sağlayan bir varlık olmasıydı. Bir çocuğun gerekli dini bilgi ilk olarak annesinden aldığı düşünülmekteydi; bu durumda kadının dini tam anlamıyla öğrenmesi gerektiği düşünülmekteydi.

Orta Çağ'da Yahudi kadınların dini liderliğinin bölgeye, döneme ve ailenin maddi durumuna göre değiştiğini belirtmemiz gerekmektedir. Bazen eğitimleri nedeniyle seçkin ailelerden gelen kadınlara yüksek standartlar uygulanmaktaydı.[261] Belirli dini ve toplumsal normların yanı sıra kültürel faktörler de kadınların dini liderlik rollerine ne ölçüde katılabileceğini etkilemekteydi. Genel olarak resmi liderlik rolleri sıklıkla kısıtlanırken Yahudi kadınlar ev içi ve toplumsal alanlarda Yahudi dini geleneklerinin korunmasında ve sürdürülmesinde önemli roller oynamaktaydılar. Erkekler ise bu durumun biraz daha dışında kalarak sinagog, ev ve iş aralığında roller almaktaydılar. Bütün bu farklı anlayış ve uygulamalar sonunda Orta çağda kadınların da dini kurumlarda üst görevlere gelebilmelerine ve liderlik rolü elde etmelerine imkan verecek gelişmeler yaşanmaya başlamıştı.

---

260 Theodore L. Steinberg, **Jews and Judaism in the Middle Ages**, ‘‘Praeger Series on the Middle Ages’’, Praeger, 2007, s.157.

261 Judith Baskin, ‘‘Jewish Women in Medieval Christendom’’, **My Jewish Learning**, https://www.myjewishlearning.com/article/jewish-women-in-medieval-christendom/, (Erişim Tarihi 02.11.2023).

2.1.8. Çalışma Hayatına Girme

Yahudi kadınlar genellikle hayırseverlik faaliyetlerinde önemli bir rol oynadılar. Yoksullara yardım ederek ve toplumun ihtiyaçlarını destekleyerek hayırseverlik ve sosyal destek faaliyetlerine katıldılar. Orta Çağ'da, özellikle Kabala'nın (Yahudi mistisizmi) yükselişi sırasında bazı Yahudi kadınlar, Yahudiliğin manevi ve mistik yönlerinden etkilendiler. Kadınlar belirli topluluklarda Kabalistik fikirlerin ve ritüellerin uygulayıcıları arasında oldular.

Kriz zamanlarında veya erkek liderliğin eksik olduğu dönemlerde Yahudi kadınlar ara sıra daha görünür dini rollere adım attılar. İspanyol Engizisyonu ve diğer zulüm dönemlerinde bazen kadınlar yeraltı dini toplantılarına liderlik etmek gibi liderlik rollerini gizlice üstlendiler.[262] Yahudilerin 1492'de İspanya'dan sürülmesinden sonra kadınlar kripto-Yahudilik olarak bilinen bir olguda, Katolik dünyasındaki Yahudi ritüel ve geleneğinin neredeyse tek kaynağı haline geldi. Kripto-Yahudi kadınlar kendi hayvanlarını keserek şüphe uyandırmadan Yahudi beslenme yasalarının ve yaşam döngüsü ritüellerinin mümkün olduğunca çoğunu yerine getirmeye çalışıyorlardı. Zaman zaman bu kadınlar Şabat'ı onurlandırmak için mum yakmak veya kendilerine domuz eti teklif edildiğinde yemeyi reddetmek gibi şüpheli davranışlar nedeniyle Engizisyon yetkilileri tarafından dava ediliyordu. Engizisyon, en gizli Yahudi erkekleri hedef aldığı kadar gizli Yahudi kadınları da hedef alıyordu; çünkü kadınlar Yahudi geleneğini sürdürmekle suçlanırken erkekler de eşlerinin ve kızlarının evi bu şekilde düzenlemelerine izin vermekle suçlanıyorlardı.[263] Bu dönemde her Yahudi ailenin evi kendi özgür alanı ve ibadethanesi olarak görülmekteydi. Evi çekip çeviren kişi ise kadın olmaktaydı. Böylece kadının eşine ve çocuklarına karşı yerine getirdiği dini uygulamaları, Yahudiliğe uygun yemekleri ve evin düzenlenmesi oldukça önemliydi. Bu sebeple yalnızca erkeğin değil kadının da mücadelesi göz önüne alınmaktaydı.

---

262 İspanyol Engizisyonu, Aragon kralı II. Fernando ve Kastilya kraliçesi I. Isabel tarafından 1478'de kurulmuş engizisyon mahkemeleridir. II. Isabel tarafından 1834'te lağvedilene kadar devam etti. İspanyol Engizisyonunda, Müslümanlarla Yahudilerin Katolikliğe döndürülmesi hedeflenmişti. Bu konuda bkz. Henry Kamen, **The Spanish Inquisition: A Historical Revision**, Yale University Press, 2014.

263 Renee Levine Melammed, **Women in Medieval Jewish Societies**, (Ed. Frederick E. Greenspahn), New York University Press, 2009, ss.105-111.

Yahudi cemaatinin Orta Çağ'da yaşadığı büyük ekonomik değişimin, yani bir burjuva toplumuna ya da burjuva kentine dönüşmesinin Yahudi kadının statüsü üzerinde diğer faktörlerden daha fazla olumlu etkisi olmuştu.[264] Orta Çağ'daki Yahudi kadınlar bölgeye ve yerel ekonomik koşullara bağlı olarak genellikle ticaret, zanaat ve tarım gibi ekonomik faaliyetlerle uğraşıyorlardı. Bazı Yahudi kadınlar bu dönemde aile şirketlerine katkıda bulunuyor ve çiftçilik veya zanaatkarlık faaliyetleriyle aktif olarak ilgileniyorlardı. Bir kadının kocasından ayrı bir işinin olması ya da kocası tarafından paylaşılmayan kendine ait geliri bulunması nadir görülen durumlardan değildi.[265] Örneğin, Orta Çağ Avrupa'sında Yahudi kadınların eğirme ve dokuma da dahil olmak üzere tekstil üretimiyle uğraştıkları bilinmekteydi. Yahudi ritüellerinde kullanılacak olan kumaşların üretilmesinde büyük rol alıyorlardı. Bazı kadınlar ev dışında çalışırken birçoğu ev içi sorumluluklara odaklanıyordu. Bunlar arasında evin idaresi, çocuk bakımı ve aile içinde dini geleneklere uyulmasının sağlanması yer alıyordu. Yahudi kadınlar Yahudi topluluğu içerisinde de aktif roller alıyorlardı. Ancak kadınların büyük sosyal, ekonomik ve dini katkılarına rağmen orta çağ Yahudi kadınları toplumsal liderlik pozisyonlarında fazla yer alamıyordu.[266] Bunun haricinde kadınlar hayırseverlik ve insani faaliyetlere katılım sağlayarak toplumsal refah ve dini uygulamalara katkıda bulunuyorlardı.

Orta çağ Yahudiliğinde kadınların örgün eğitime erişimi sınırlıydı ancak Yahudi geleneklerinin ev içinde sürdürülmesinde önemli roller oynadılar. Sorumlulukları arasında ev idaresi, dini ritüellere katılım ve çocukların eğitimi yer alıyordu. Bazı kadınlar ekonomik faaliyetlerde bulunurken rolleri ve katkıları genellikle aile hayatı ve Yahudi inancının dini gereklerine bağlıydı. Yahudi kadınların bu dönemdeki deneyimleri kültürel ve coğrafi bağlamlardan etkilenmiş ve oynadıkları roller zaman içinde ve farklı bölgelere göre gelişmişti.

---

264 גרוסמן אברהם, **חסידות ומורדות**, נשים יהודיות באירופה בימי־הביניים, עמודים מהספר, (Avraham, Grossman. **Hasidler ve İsyancılar**, Orta Çağ'da Avrupa'da Yahudi Kadınlar, Kitaptan Sayfalar - Avraham, Groman. Xasidot Vemurdot, Naşim Yahudiyot Beeyrofa Biyemey-Habeynaym) 2003, s.12.

265 Elisheva Baumgarten, **Practicing Piety in Medieval Ashkenaz: Men, Women, and Everyday Religious Observance**, Medieval Ashkenaz (1096-1348), University of Pennsylvania Press, 2014, s.11.

266 Carol Bakhos and Gerhard Langer (Ed.), **The Bible and Women**, SBL Press, Mart 2023, s.5.

2.2. STATÜ DEĞİŞİMİNİ ETKİLEYEN OLAYLAR

2.2.1. Feminist Yaklaşım ve Uygulamalar

Edie Cohen[267] 60. yaş günü vesilesiyle arkadaşları ile bir araya geldiğinde toplanan kalabalığa yaşadığı hayatını anlatmıştır. Bir kadın olarak 60 yılı geride bırakmanın, çocukları büyütmenin ve boşanmanın hayatına etkisinden bahsederek orta yaşta bir kadının kendi kendine yetebileceğini söylemiştir. Ayrıca orta yaştan, yaşlılığa geçişten ve önündeki kalan yıllarda başarmayı umduğu şeylerden söz ederek şükran gününün kutsaması olan bir ‘‘Shehecheyanu’’ okumuş ve hep birlikte kutlamalarına devam etmişlerdir.[268]

Edie Cohen’in bu anektodunda belirttiği 60 yaş Yahudilik için özel bir anlam ifade etmektedir. Yahudilikte ‘‘Crone’’ bir zamanlar eski bir cadı anlamına gelen bir sıfat olarak kullanılmıştır. Ancak bu terim, 60 yaşına giren kadınları onurlandırmak için törenler gerçekleştiren Yahudiler de dahil olmak üzere, feministler tarafından geri alınmıştır.

Feminizmin etkisi ile Yahudilikte birçok kutlama ortaya çıkmıştır. İbranicede Simchat Chochmah veya Bilgelik Kutlaması olarak adlandırılan ve bazen erkekler tarafından kutlanan flört törenleri, feminizmin etkisi altında gelişen düzinelerce yeni ritüel ve kutsamadan yalnızca bir tanesidir.[269] Bu türden kutlamalar ve ritüeller 1970'lerin başında başlamış, son yıllarda ilave yeni ritüellerle kutsamalar çoğalmıştır.

Feministlere göre kanon ve yaratıcılık arasındaki gerilimde, genellikle önceliğe ‘’kanon’’ sahiptir. ‘’Kadınlar yaratıcılığın rolünü yükselterek günlük hayatımıza dahil

---

267 Edie Cohen ayrıca Elizabeth D. A. Cohen, Louisiana eyaleti tarafından tanınan ilk kadın doktordu. 60. Yaş gününde şükran gününün kutsaması olan bir ‘‘Shehecheyanu’’ okuyarak bunun kadınlar tarafından bir gelenek haline gelmesini sağlamıştır. Bkz. “B’nai Jeshurun, Conservative Congregation, Elects Women to Board’’, **JTA Daily News Bulletin**, New York, Cilt: LXXII, Sayı:106, Haziran, 1984.

268 Shehecheyanu kutsaması, özel günleri kutlamak için söylenen yaygın bir Yahudi duasıdır. Yeni ve olağandışı deneyimler veya mülkler için Tanrı’ya şükran ifade ettiği söylenir. Talmud’da bu kutsamanın, 1500 yılı aşkın bir süredir yapıldığı kayıtlıdır. Bkz. Isaac Klein, **A Guide to Jewish Religious Practice**, New York, 1979, s.48.

269 ‘‘Jewish Feminism in the 90s: New Rituals Created by and for Women Enhance Women’s Connection to Judaism’’, Part Four, **Jewish Telepgraphic Agency**, https://www.jta.org/article/1994/12/08/2880364/jewish-feminism-in-the-90s-new-rituals-created-by-and-for-women-enhance-womens-connection-to-judaism-part-4-of-5?_ga=2.194859821.1430613909.1679517468-1090326071.1679345897, (Erişim Tarihi 24.05.2022).

oldular'' anlayışına bağlı olarak yalnızca erkek ritüeller değil, kadınlar için özel ve kutsal olan durumlarda da kutlamaların sayısında artış olmuştur. Bu dönemde oluşturulmuş olan ritüellerin bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Bir kızın doğumunu kutlamak, evlat edinilmiş bir bebeği karşılamak, bir çocuğun annesinin göğsünden sütten kesilmesini kutlamak, ilk adeti onurlandırmak ve yeni bir yuvayı kutlamak için oluşturulan ritüeller,
- Düşük ve kısırlığın yasını tutmak, tecavüzden ve ameliyattan sonra iyileşmenin başlangıcını belirtmek için kutlanan ritüeller,
- Geleneksel brit milah, düğün ve boşanma ritüellerini genişletmek düşüncesiyle oluşturulan yeni ritüeller bunlardandır.[270]
- Aylık adetlerin sona ermesinden yedi gün sonra mikvah ritüeli, liberal Yahudi kadınlar tarafından da geri alınarak bu süreç iyileşme ve yenilenme ritüellerine entegre edilmiştir.

Hem yeni ritüeller için hem de düzenli olan dualaın bir parçası olarak yeni kutsamalar da yazılmıştır. Bazı metinler Tanrı için yeni kelimeler de içermektedir. Önde gelen feminist bir litürjist olan Marcia Falk, Tanrı'ya hitap ederken İbranice ''Rab'' veya ''Kral'' kelimelerine gramer olarak kadınsı bir ek eklemiştir. Bu terim ilk kez sunulduğunda, toplumda keskin tepkiler görülmüştür. Bazı insanlar bu terimden nefret derken bazıları da benimsemiştir.

Günümüzde bu terim ve diğer feminist litürjistlerin geliştirdiği başka terimler, liberal Yahudi çevrelerinde geniş çapta kabul görmüştür. Marcia Falk ''Yenilik açlığa cevap verdiğinde geleneğin ne kadar hızlı değişebileceğini gösteriyor'' diyerek bu kabul edilişin sebebini açıklamaya çalışmıştır.[271] Yeni ritüellerin ve ayinlerin bazıları, Haham Debra Orenstein tarafından düzenlenen yeni bir kitapta toplanarak ''Lifecycles: Jewish Women on Life Passages and Personal Milestones''ta yayınlanmıştır.

---

270 Brit milah veya bris, Yahudilikte sünnet törenidir. Bu konuda bkz. Rabbi Nosson Scherman, R. Paysach ve J. Krohn ve, **Bris Milah**, Circumcision: The Covenant of Abraham Art Scroll, Mesorah Publications Ltd, 1986.

271 ''Jewish Feminism in the 90s: New Rituals Created by and for Women Enhance Women's Connection to Judaism'', **Jewish Telepgraphic Agency**, https://www.jta.org/ article/1994/12 /08/2880364/jewish-feminism-in-the-90s-new-rituals-created-by-and-for-women-enhance-womens-connection-to-judaism-part-4-of-5?_ga=2.194859821.1430613909.1679517468-1090326071.1679345897, (Erişim Tarihi 24.05.2022).

Özellikle liberal Yahudi kadınlar arasında en çok kabul gören yeni ritüel, yeni ayın başlangıcı olan Rosh Chodesh'in kutlanması olmuştur. Yahudi ibadetine yeni başlayan kadınlar için Rosh Chodesh, belirli bir ayin olmaksızın esnek bir giriş noktası olarak görülmüştür.

Yahudi geleneği, Tanrı'nın Rosh Chodesh'i Yahudi kadınlara, çölde Altın Buzağı'nın inşasına yardım etmek için mücevherleriyle katkıda bulunanlara bir ödül olarak verilmiş küçük bir kutlama hediyesi olarak verildiği söylenmektedir. Her ay kadınlar bu kutlama gününde ev işlerinden uzak durmakta ve bunun yerine sadaka toplamak veya mezar taşı yıkamak gibi faaliyetlerde bulunmaktadırlar.

İlk olarak 1970''erin başında başlayan çağdaş Rosh Chodesh kutlaması birçok değişime uğramıştır. Yine de Yahudi feministler nerede toplanırsa toplansın, tipik olarak yaptıkları ilk aktivite bir Rosh Chodesh ayinini gerçekleştirmektir. Bazı Yahudiler için bu kavram, Yahudi metinlerini incelemek için gerçekleştirilen bir ritüel ya da feministlerin toplanma yeri olarak değerlendirilmektedir.

2.2.2. Açılan Kadın Okulları ve Kurulan Kadın Örgütleri

2.2.2.1. Amerika'da Yahudi Kadın Okulu'nun Açılması

Modern çağla birlikte kadınların eğitimdeki rolü de belirginleşmeye başlamıştır. Yahudi kadınlarının eğitim konusunda önlerinin açılmasının sebepleri arasında öne çıkarılan hususların başında kadının da nesil yetiştirme kabiliyetinin farkına varılması gelmektedir. Bu anlayıştan kaynaklı olarak 1933 yılında New York Şubesi'nin himayesinde 15 Ekim'de Yahudi Kadın Okulu açılmıştır.

Okul müdürü Dr. Trude Weiss-Rosmarin "Amerika'daki Yahudi kadının özel görevi gelecek nesilleri Yahudilik için eğitmektir" demiştir.[272] O Amerikalı Yahudi kadın, kendisine uygun Yahudi eğitim olanakları verilmediği için çocuklarına Yahudi

[272] Trude Weiss-Rosmarin bir Alman-Amerikalı yazar, editör, bilim adamı ve feminist aktivistti. 1933'te kocasıyla birlikte New York'ta Yahudi Kadın Okulu'nu açtı ve 1939'da 50 yıl boyunca editörlüğünü yaptığı üç ayda bir yayınlanan Yahudi Spectator'ı kurdu. Bu konuda bkz. Trude Weiss-Rosmarin, **Judaism and Christianity the Differences /c by Trude Weiss-Rosmarin**, Hassell Street Press, 2021.

meseleleri hakkında bir arka plan vermeye hazır değil düşüncesine sahipti.[273] Yahudi neslinin anneden geçmesi sebebiyle de kadının eğitimi hakkında oldukça kararlıydı.

İşte bu sebeple ilk adım olarak Yahudi Kadın Okulu'nun bu ihtiyacı karşılayacağı düşünülmüştür. Ardından bu okulun Yahudi Kadının ihtiyaçlarına uyarlanmış bir Yüksek Yahudi Öğrenimi Enstitüsüne dönüşmesine karar verilmiştir.

2.2.2.2. Kanada'da Hadassah Örgütü'nün Faaliyetleri

Kanadalı kadınlar birlik ve beraberliklerini güçlendirmek amacıyla Hadassah adında bir kuruluş gerçekleştirmiştir. Hadassah, aslında bir Amerika Kadın Siyonist Örgütü, yani Amerikalı Yahudi gönüllü kadın örgütüdür. Amerika'da kadın okulu açılırken aynı yıl içinde Yahudi Kadınlarının tek bir güç olma ve eşit haklara sahip olabilme çabaları görülmüştür. Kadınlar bu düşüncelerini gerçekleştirmek için Kanada'daki her Yahudi kadını Hadassah bayrağı altında birleştirmek için büyük bir üyelik kampanyasına başlamıştır.[274] Yapılan bu kampanya Montreal'deki ulusal merkez aracılığıyla Hadassah'ın başkanı Winnipeg'den Bayan Rose Rady'nin yönetimi altında gerçekleşmiştir.[275] Bu kurumda kadınların öncülüğünde birtakım faaliyetler gerçekleşmiştir.

Hadassah, Kudüs'teki önde gelen iki araştırma hastanesi olan Hadassah Tıp Örgütü de dahil olmak üzere, İsrail'deki toplum programları ve sağlık girişimleri için bağış toplamıştır.[276] ABD'de örgüt, kadın hakları, dini özerklik ve ABD-İsrail diplomasisi adına savunuculuk yapmıştır. İsrail'deki Hadassah ise, sağlık eğitimi ve araştırmalarını, kadın girişimlerini, okulları ve yoksul gençlere yönelik programları

---

273 ''Activities of the American Jewish Woman'', **Jewish Daily Bulletin**, Cilt:X, No:2659, New York, 1933.

274 Amerika Kadın Siyonist Örgütü olan Hadassah, Amerikalı bir Yahudi gönüllü kadın örgütüdür. 1912'de Henrietta Szold tarafından kurulan, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 330.000 üyesiyle en büyük uluslararası Yahudi örgütlerinden biridir. Ayr bkz. Qanta A. Ahmed, ''Peace goes by the name Hadassah'', **Times of Israel**, https://blogs.timesofisrael.com/peace-goes-by-the-name-hadassah/, 2014, (Erişim Tarihi 05.01.2024).

275 Rose Rady, Yahudi olmayan davalara en yüksek liderlik seviyelerinde aktif olarak katılan ilk Yahudi kadındı. Organizeden sorumluydu. Bu konuda bkz. ''Dr. Maxwell S. Rady and Rose (Bronfman) Rady'', **Jewish Foundation**, https://bookoflife.jewishfoundation.org/ebol-donors/dr-maxwell-s-rady-and-rose-bronfman-rady, (Erişim Tarihi 05.01.2024).

276 Qanta A. Ahmed, ''Peace goes by the name Hadassah'', **The Times of Israel**, 05.05.2014, https://blogs.timesofisrael.com/peace-goes-by-the-name-hadassah/, (Erişim Tarihi 25.11.2023).

desteklemiştir. Bütün bu kurumlar birbirleriyle organik bir bağ içinde çalışmışlardır. Kanadalı kadınlar bu süreçte önemli bir rol üstlenmişlerdir.

2.2.3. Yahudi Kadınlar Ulusal Konseyi

İlerleyen yıllarda kadınlara başlatmış oldukları mücadele sebebiyle Ulusal Savaşı Önleme Konseyi'nde yer alma hakkı verilmiştir. Daha sonra da Washington'da yapılmış olan yıllık Ulusal Savaşı Önleme Konseyi Toplantısına Yahudi Kadınlar Ulusal Konseyi temsilcileri de katılım sağlamıştır.[277] Bu konseye Yahudi Kadınlar Ulusal Konseyi'nin Saha Danışmanı Bayan Cecilia Razovsky katılmıştır.[278] Konseye yapılan bu katılım ses getirmiş ve kadınlar daha da ciddiye alınmaya başlamışlardır. Artık kadınların yer aldıkları ciddi müesseseler ortaya çıkmış ve bunlar kabul görmüştür.

Ayrıca 2 ve 3 Ekim 1933 yılında New York'ta gerçekleşmiş olan Ulusal Katolik Yardım Kuruluşlarının yıllık konferansının programında Bayan Razovsky, "Vatandaşlık ve Ailenin Yeniden İnşası" konusunu ele alarak seslerini kuvvetli bir şekilde duyurmayı başarmıştır.[279] Böylece konferansta örnek bir Yahudi ailesinin nasıl olması gerektiği ve kadının bu ailedeki yeri hakkında bilgiler verilmiştir. Konferansta aile konusu üzerinde ciddi anlamda durulurken bir toplumun düzelmesi için önce aileden başlanılması gerektiği vurgulanmıştır.

2.2.4. Kudüs'teki Kadınların Protestosu

Kudüs'teki kadınlar, dünya genelinde olduğu gibi, söz sahibi olarak güçlerinin farkına varmaya başladıktan sonra ülke içerisinde farklı alanlarda da ses getirmeye

---

277 "Activities of the American Jewish Woman, National Council of Jewish Women", **Jewish Telepgraphic Agency**, Ekim 1933, https://www.jta.org/archive/activities-of-the-american-jewish-woman?_ga=2.203929616.1430613909.1679517468-1090326071.1679345897, (Erişim Tarihi 03.05.2022).

278 Cecelia Davidson Razovsky, Yahudi bir Amerikalı sosyal hizmet uzmanı ve ABD'deki göçmenler için aktivistti. Bu konuda. bkz. ''Razovsky (Davidson), Cecilia'', **Jewish Virtual Library A Project of Aice**, https://www.jewishvirtuallibrary.org/razovsky-davidson-cecilia, 2007, (Erişim Tarihi 05.01.2024).

279 ''JSRI Director Is Moderator for International Caritas Assembly'', **Loyola University New Orleans**, https://www.loyno.edu/jsri/news/jsri-director-moderator-international-caritas-assembly, (Erişim Tarihi 10.09.2023).

çalışmışlardır. Bu çerçevede çeşitli olaylar vesilesiyle tepkilerini göstermişlerdir. Kadınların birtakım cemaatlerde ve kurumlarda görev almaları ve eğitim ile desteklenmeleri onları daha da güçlendirmiştir. Kudüs'te 23 Mayıs 1939 yılında 3.000 kadının yapmış olduğu protesto bu durum için örnektir.

Yahudi liderler İngiliz yönetimiyle beş maddelik bir iş birliği programını incelerken, Britanya'nın Filistin politikasını protesto etmek için, üç bin Yahudi kadın Kudüs sokaklarında bir yürüyüş gerçekleştirmişlerdir.[280] Kadınların gerçekleştirmiş olduğu bu protesto sonucu konu Yahudi Ulusal Konseyi tarafından Filistin Yahudileri Acil Durum Komitesi'ne sunulmuştur.

Acil durum komitesi, kadınların protestosunun gücünden etkilenerek, planı gerçekleştirmenin yollarını düşünmek üzere Yahudi örgütlerini yetkilendirmiştir. Bu protestonun olumlu bir şekilde sonuçlanması artık kadınların da bazı durumları değiştirebileceklerine olan inancı arttırmıştır.

Buraya kadar ele aldığımız feminist yaklaşım ve uygulamaların, açılan kadın okullarının, kurulan kadın örgütlerinin, kadın konseylerinin ve kadınların katıldıkları protesto ve diğer gösterilerin kadınların statülerindeki değişimin başlamasında büyük bir etkisi olmuştur. Ortaya çıkan toplumsal baskı karşısında daha fazla dayanamayan statükocular durum değerlendirmesi yapmaya mecbur kalmışlar ve geri adım atmışlardır. Artık kadın statüsünde değişmeler başlayacak, buna karşılık olarak tepkiler de sürüp gidecektir.

---

280 ''3,000 Women Stage Protest Parade in Jerusalem; Passive Resistance Mapped'', **Jewish Telepgraphic Agency**, Vol:V, No:142, 1560 Broadway N.Y.C., Mayıs, 1939.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YAHUDİ KADIN STATÜSÜNÜN DEĞİŞİMİ

3.1.STATÜNÜN DEĞİŞMEYE BAŞLAMASI VE TEPKİLER

3.1.1. Kadın Liderler

Geçtiğimiz yüzyılda kadınların Yahudi yaşamındaki rolü, Yahudi toplumsal normlarının dış dünyanın normlarına yansımasına ve bunlara tepki vermesine bağlı olarak artmıştır. Dış dünya normlarında bulunan insancıl statü ile Yahudi toplumundaki kadın statünün karşılaştırılması sonucu, Yahudi kadınlar kendi hak ve adalet arayışlarına girişmişlerdir. Siyasi değişimin ön saflarında yer alan Yahudi kadınlara 1998 yılındaki ölüm ilanında "Yahudi feminizminin ilk kadını" olarak adlandırılan Betty Friedan,[281] Yahudi davalarının sarsılmaz bir savunucusu olan Kongre Üyesi Bella Abzug,[282] ABD Kongresi üyesi olarak görev yapan ilk Yahudi kadın Florence Prag Kahn[283] ve ABD Yüksek Mahkemesine atanan Ruth Bader Ginsburg bu dönemde öne çıkan isimlerdir.[284] Kadın liderler olarak gösterilmiş olan bu kişiler dönem içindeki kadın statüsünün değişiminde oldukça etkili olmuşlardır.

Modern çağa kadar yüzlerce sene kadınlara kendi dini inançlarının doğasını ve hayatta bulundukları yeri derinlemesine inceleme fırsatı verilmemiştir. Kadınlar

---

281 Betty Friedan Amerikalı feminist yazar ve aktivistti. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kadın hareketinin önde gelen isimlerinden birisidir. 1963 tarihli The Feminine Mystique adlı kitabı bulunmaktadır. Genellikle 20. yüzyılda Amerikan feminizminin ikinci dalgasını ateşleyen kişi olarak anılır. 1966'da Friedan, kadınları "Amerikan toplumunun ana akımına sokmayı, artık erkeklerle tamamen eşit ortaklık haline getirmeyi'' amaçlayan Ulusal Kadın Örgütü'nün kurucu ortağı oldu ve ilk başkanı seçildi. Bu konuda bkz. "Margalit Fox, Betty Friedan, Who Ignited Cause in Feminine Mystique, Dies at 85'', **The New York Times**, 2006.

282 ''Savaşan Bella'' lakaplı Bella Savitzky Abzug, Amerikalı bir avukat, politikacı, sosyal aktivist ve kadın hareketinin lideriydi. 1971'de Abzug, Gloria Steinem, Shirley Chisholm ve Betty Friedan gibi diğer önde gelen feministlerle birlikte Ulusal Kadın Siyasi Grubunu kurdu. O, eko-feminizm olarak bilinen çalışmanın önde gelen isimlerindendi. Bkz. Ellen Jaffe-Gill, ''Bella Abzug, No One Could Have Stopped Me'', **The Jewish Woman's Book of Wisdom**, Citadel Press, 1998, s.74.

283 Florence Kahn, 1925'te Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nde görev yapan ilk Yahudi kadın olan Amerikalı bir öğretmen ve politikacıydı. O, Kongre'de görev yapan yalnızca beşinci kadındı ve San Fransisken arkadaşı Mae Nolan'dan sonra Kaliforniya'dan ikinci kadındı. Nolan gibi o da kocası Julius Kahn'ın ölümüyle boşalan Temsilciler Meclisi'ndeki koltuğa oturdu. Bkz. Katherine Lyon Mix**, Max and the Americans**, S. Greene Press, 1974, s.67.

284 Sue Fishkoff, ''Jewish Woman: A Chronicle of Changes'', **Jewish Telegraphic Agency**, https://www.jta.org/2011/05/03/lifestyle/jewish-women, (Erişim Tarihi 24.04.2022).

aşağılanmışlar ve sahibi olarak gördükleri erkeklere boyun eğmişler, hak arayışlarını gerçekleştirememişlerdir. Ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında azınlık bir kadın Yahudi grubu, yaşamlarındaki yerlerini yeniden tanımlamaya başlamışlardır. 1920 ile 1930 yıllarında kadınların büyük çoğunluğana uygulanan kalıpsal uygulamalar gözle görülür şekilde değişmiştir.[285] Bu bağlamda kadınların Yahudi yaşamındaki rolü New York'ta 1934 yılında birçok hahamın vaazının konusunu oluşturmuştur. O dönemin radikal hâkim görüşlerine karşı farklı bir bakış açısı sunulmuştur. JTA'nın 1982 yılında gerçekleştirmiş olduğu aile içi şiddetle ilgili ilk büyük Yahudi konferansı Yahudi ailelerde eşler arasında istismarın yaşanmadığı düşüncesini yıkmıştır. 2008 tarihli bir makalede aile içi şiddetteki ulusal artış ile ekonomik gerileme arasındaki bağlantı incelenmiştir.[286] Bu makalede kadınların o dönemdeki değersizliği, kadına karşı alınan tavır, tecavüz, şiddet ve erkeklerle kadınlar arasındaki adaletsizliğe açıklıkla yer verilmiştir.

Bütün bu gelişmeler sırasında kadınlara yapılan baskı ve engellemelere karşı verilen mücadele ise hız kesmeden devam etmiştir. 1990 yıllarında Amerikalı kadınlar ABD'ye girmek için savaşırken, Güney Afrikalı bir göçmen olan Alice Miller'ın İsrail Savunma Kuvvetleri pilot kursuna kabul edilme mücadelesi başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır.[287] Böylece 20. yüz yıl, kadınların Yahudi yaşamında büyük ilerlemeler kaydettikleri ve toplum içinde ciddi görevler alabilme yetisine sahip olduklarını ispatladıkları yıllar olmuştur.

3.1.2. Kamusal Alanda, Eğitimde, Ailede Değişiklikler

Yahudiler, Hıristiyanlığın Avrupa'da hakim olduğu süre boyunca, Avrupa sosyal yaşamının çok fazla dışında yer almıştır. XVIII. Yüzyıl ile Yahudilere uygulanan tecrit yavaş yavaş etkisini azaltmaya başlamıştır.

Yahudi Ortodoks kültüründe 19. yüzyıla kadar Talmud görüşü benimsenmiştir. Modern aydınlanmacı ve özgürlükçü fikirler geleneksel Avrupalı Yahudileri etkilemeye başladığında Yahudi ortaçağ mistik eğilimi olarak bilinen Kabbala

---

285 Pratt Norma Fain, ''Special Issue: Women and Religion (Winter,1978)'', Transitions in Judaism: The Jewish American Woman Through The 1930, **American Quarterly**, Sayı 5, s.681.

286 Bkz, Weinstein Loribeth, **Economic Crisis Boosts Need to Focus on Domestic Violence**, 2008.

287 Fishkoff Sue, ''Jewish Woman: A Chronicle of Changes'', **Jewish Telegraphic Agency**, 2011, https://www.jta.org/2011/05/03/lifestyle/jewish-women, (Erişim Tarihi 02.05.2022).

geleneği kadınların hikmet sahibi oluşlarına ve ilahi vasıflarına vurgu yapmıştır.[288] Zamanla Avrupa aydınlanma fikirleri, özellikle de mantık ve ahlaki değerlere yeni yaklaşımlar, Yahudi geleneklerinin sorgulanmasına zemin teşkil etmiştir.[289] Modern düşünce ile birlikte Yahudilikte çok fazla değişiklik olmuş, böylece Modern çağ Yahudi kadınların hayatında önemli dönüşümlere tanık olmuştur. Yahudi kadınlar 18. yüz yılın sonlarından günümüze kadar gelenek, özgürleşme, kültürel değişimler ve sosyal değişimlerin karmaşık etkileşimini deneyimlemiştir.

Aydınlanma ve modernleşme hareketleri sırasında Yahudi kadınların eğitim fırsatları genişlemiştir. Yahudi kızlar dini eğitimin yanı sıra laik konularda da resmi bir eğitim almaya başlamıştır. Yahudi okullarının gelişimi, kızlara yönelik olanlar da dahil olmak üzere, 19. ve 20. yüzyıllarda artarak devam etmiştir.

Bu çağda kızlar için resmi Yahudi okulları ortaya çıkmış ve Yahudi kızlar erkeklerle birlikte eğitim programlarına dahil edilmişlerdir. Modern dönemde Yahudi kadınlar edebiyat, bilim ve sanat da dahil olmak üzere geleneksel dini çalışmaların ötesindeki konu ve alanlara erişim kazanmışlardır. Kız okullarının, Yahudi kütüphanelerinin ve eğitim kuruluşlarının gelişimi kadınların entelektüel ufuklarını genişletme fırsatları oluşturmuştur. Kadınlar edebiyata, eğitime ve bilime önemli katkılarda bulunmuşlardır. Henriette Herz ve Emma Lazarus gibi tanınmış kadınlar entelektüel uğraşılarıyla tanınmışlar,[290] ortaya çıkan bu örnek kişiler kadınların ilham kaynağı olarak görülmüşlerdir. Böylece kadınlar okuma haklarını elde etmek için daha fazla çaba göstermişlerdir.

Batı'da bulunan tüm kadınlar özel alanlarda ve kamusal alanlarda oldukça geniş haklara sahip olmuştur. Bu dönemde Yahudi kızları ilk kez seküler üniversitelerde yerini alabilmiştir. Sonuç olarak; giderek artan katılım, yeni toplumsal cinsiyet ve din anlayışını da beraberinde getirerek, Yahudi yaşamının din kurallarını,

---

288 Özlem Topcan, **Yahudilik ve Hıristiyanlık Din Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet: Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara, 2010, s.29.

289 Denise L. Carmody, **Arvind Sharma, Women in World Religions**, State University of New York Press, 1987, s.200.

290 Henriette Julie Herz, daha çok Prusya'da bir grup özgürleşmiş Yahudi ile başlattığı ''salonnieres'' veya edebiyat salonları ile tanınır. Emma Lazarus, Amerikalı bir şiir, nesir ve çeviri yazarı, aynı zamanda Yahudi ve Gürcü davaları için bir aktivisttir. 1883'te Özgürlük Anıtı'ndan esinlenen ''Yeni Dev'' sonesini yazdığı için hatırlanır. Çizgileri, 1903'te Özgürlük Anıtı'nın kaidesine yerleştirilmiş bronz bir plaket üzerindedir. Bkz. Ludwig Geiger, ''Heart, Henriette'', **General German Biography**, Cilt:12, 1880, ss.258–260.

toplumsal organizasyonlardaki ve sinagoglardaki görevler gibi pek çok alanı etkilemiştir.[291] Bu durum bize kadınlarla ilgili yaşanmış olan gelişmelerin toplumun her kesiminde hissedildiğini göstermektedir.

Yahudi kadınların aile ve kariyer sorumlulukları da dengeli olmuştur. Evlilik Yahudi yaşamının merkezinde kalmaya devam etmiş, ancak Yahudi kadınlar eşlerini seçme konusunda giderek daha fazla söz hakkına olmuşlardır. Ketubah, kadınların evlilikteki haklarını koruyan Yahudi düğünlerinin önemli bir parçası olmaya devam etmiştir. Pek çok Yahudi kadın tıp, hukuk, işletme ve akademi dahil olmak üzere çeşitli mesleklerde başarılı olurken aynı zamanda aile hayatına olan bağlılıklarını da korumuştur.

Aydınlanma ve toplumsal normlardaki değişikliklerle birlikte Yahudi kadınlar geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuyarak kamusal hayata daha aktif katılmaya başlamıştır. Modern dönem, Yahudi ailelerde cinsiyet eşitliğine doğru bir değişime ve kadınların sesine ve katkılarına artan bir vurguya tanık olmuştur.

3.1.3. Dinsel Tepkiler

Kadınlar lehine görülen gelişmeler tepkileri de beraberinde getirmiştir. Özellikle dinsel alanda pekçok tepki görülmüştür. Bu tepkilerin önemli bir kısmı olumsuz yönde olmuştur. Bununla birlikte bazı dini yapılanmalar hem kadınlarla ilgili iyileştirmelere olumlu tepki vermişler hem de iyileştirmelerin artması yönünde katkı sunmuşlardır.

3.1.3.1. Reformist Yahudilik'te Gelişmeler

Reformist Yahudiliğin düzenlediği Breslau Konferansı'nda dinin bütün alanlarında kadın eşitliği eğilimi ortaya çıkmıştır. Ancak ortaya konulan bu eğilim reformistler tarafından bile fazla dikkate alınmamıştır. Zaman geçtikçe bazı Yahudi mezhepleri kadınları dini liderlik rolleriyle benimsemeye başlamıştır. Kadın hakları destekçisi olan Amerikalı Yahudi Rabbi Isaac Mayer Wise, Hebrew Union College'i,

---

291 Beit-Halachmi ve R. Rachel Sabath, **The Changing Status of Women in Liberal Judaism**, Der. Rabbi Elyse Goldstein, The New Jewish Feminism Woodstock; Jewish Lights Publishing, 2009, s.298.

Reformcu İlahiyat Fakültesini kurmuştur.[292] Ardından da fakülte yöneticiliğini üstlenerek birçok kadını bu fakülteye katılmaları için desteklemiştir. Böylece, kadınlar haham, hazan ve eğitimci haline gelerek topluluklarının manevi yaşamına katkıda bulunmuşlardır. Bu gelişmeler sonunda 1972 yılında Sally Priesand ilk hahamlığa kabul edilen kadın olmuştur.[293] 1972'de haham okullarının kadınları papaz olarak atamaya başlamasından bu yana, kadın hahamlar dünya çapında Yahudi yaşamını dönüştürmeye devam etmektedirler.[294] 1975 yılında ise ilk kadın ‘‘Kantor’’ seçilmiştir. Bu tarihlerde ibadet sıralarında karma oturma düzenine geçilmiş, kadınlar da minyan'a dahil edilmiştir. Kadınlar kamu alanında ve eğitimde yerlerini alırken, bu değişim Yahudi dini uygulamalarında kadınların rolüne ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Reform Yahudiliğinden Haham Schindler, dini hayatta her zaman cinsiyetlerin eşitliğini onaylamaktaydı. Ancak bu konuda yapmış oldukları eylemleri, vaazları ile birleştirmenin ve böylece Reform Yahudi hareketinin gücünü ve bütünlüğünü artırmanın zamanının gelmiş olduğunu düşünmekteydi. Yahudi kadının yerinin sadece rahibeler topluluğu olduğuna inanmak, onların yerinin sadece mutfak olduğunu düşünmenin küstahça bir durum olduğunu düşünmekteydi.[295]

Reformist sinagogların yüzde 21'inin, kadınları Tevrat'a çağırdığı 1953 yılından, Reform hareketinin Sally Priesand'ı ülkenin ilk kadın hahamı olarak atamış olduğu 1972 yılına kadar liberal Yahudilikte eşitlikçiliğin evrimi izlenmiştir. Bu tarihten 10 yıl sonra ise Ortodoks olmayan tüm cemaatlerin yaklaşık 100 kadın hahamı olmuştur.

Modern çağda dinler ve kültürlerarası evliliklerde bir artış görülmüştür. Bu durum Yahudi topluluklarındaki değişen demografik özellikleri ve değerleri yansıtmaktadır. Modern zamanlara kadar Yahudiliğe geçiş sayısı fazla değildir.

---

292 Isaac Mayer Wise, Amerikalı Reform hahamı, editör ve yazardı. Amerikan Reform Yahudiliğin kurucusudur. Vefat ettiğinde ona Yahudi halkı tarafından ‘‘Amerika'nın en önde gelen hahamı’’ denilmekteydi. Bkz. Dr. Gerhard Falk, ‘‘Isaac Meyer Wise (1819-1900)’’, **Jewish Buffalo on the Web**, http://jbuff.com/c040507.htm.

293 Carmody, s.201.

294 Amy Eilberg, ‘‘Women Rabbis’’, **Jewish Women Archive**, https://jwa.org/rabbis, (Erişim Tarihi 13.03.2023).

295 ‘‘Jewish Woman Power Makes Impact on UAHC; More Women to Be Elected to Board’’, Mart 1971, **Jewish Telepgraphic Agency,** https://www.jta.org/archive/jewish-woman-power-makes-impact-on-uahc-more-women-to-be-elected-to-board?_ga=2.131373071.1430613909.1679517468-1090326071.1679345897, (Erişim Tarihi : 24.05.2022).

Modern çağda, din adamlarının uyarılarına rağmen, din değiştirerek Yahudiliğe geçişler görülmeye başlamıştır. Din değiştirme gerekçelerinin başında evlilikler gösterilmektedir. Din değiştirenlerin kabulüne dair birtakım formüllerin bulunduğu ritüeller geliştirilmiştir.[296] Din değiştirenlerin büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmuştur.

Amerikan İbrani Cemaatleri Birliği tarafından, kadınların haham olarak atanması ve Yahudi dini işlerine geniş çaplı katılımlarını sağlanması amacıyla 44. Genel toplantısında müzakereler gerçekleşmiştir.

UAHC'ye bağlı Ulusal Tapınak Rahibeleri Federasyonu'nun yönetici direktörü Jane Evans, 1000'den fazla kadın delegeye şunları söylemiştir: "Kadınlar mizaç, kurum ve ruhsal duyarlılık açısından 'Haham' olmak için benzersiz bir uygunluğa sahiptir.[297] Kadınlar öğretmenlik yapabiliyorsa, vaizlik de yapabilirler" diyerek, "İncil döneminde manevi liderliğin en yüksek seviyelerine yükselmiş olan 'Kadın' örnekleri yer almakta ve onların örnekleri bugün bile sadece kendi cinsiyetlerine değil, tüm insanlığa ilham kaynağı olarak durmaktadır" diye eklemiştir.[298] Bu durum bize bazı din görevlilerinin bile toplum düzeni için kadınların değerlerinin ve statülerinin yükseltilmesi gerektiğini vurguladığını göstermiştir.

Bu durum karşısında Reformist hahamları temsil eden Amerikan Hahamları Merkez Konferansı'nın eski başkanı olan Cleveland'lı Haham Barnett Brickner, Bayan Evans'ın sözlerine destek vermiştir.[299] Bunun üzerine Haham Brickner birçok kadının Hahamlık mesleğine ilgi duyacağına inandığını ifade ederek Sinagog'da kadın eşitliğine ilk öncülük edecek olan Reform hareketinin bunu gerçekleştirmek için atılacak olan adımların bir an önce gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir.

---

296 David Einhorn, **David Einhorn's Olat Tamid**, Book of Prayers for Jewish Congregations; New Translation After the German Original, Nabu Press, 2010.

297 **National Jewish Organizations**, The American Jewish Year Book, American Jewish Committee, Cilt:67, 1966, ss.483-510.

298 ''Ordination of Women as Rabbis Advocated at Reform Judaism Convention'', **JTA Daily News Bulletin**, New York, Cilt:XXIV, Sayı:82, Nisan,1957.

299 Barnett Robert Brickner, Cleveland, Ohio'da otuz yılı aşkın bir süre hizmet etmiş Amerikalı bir hahamdı. Bkz. ''Brickner, Barnett Robert Brickner'', **Case Western Reserve University**, Encylopedia of Cleveland History, https://case.edu/ech/articles/b/brickner-barnett-robert, (Erişim Tarihi 05.06.2024).

3.1.3.2. Ortodoks Yahudilik'te Çalışmalar

Hahamlar Konseyi'nin 48. yıllık toplantısına sunulan kararlar arasında, kadınların, dua gruplarına ve sinagogların idaresine, Halachic parametreler içerisinde meşru olarak katılabilmeleri, çalışma yapabilmeleri ve kılavuzlar yayınlayabilmeleri gerektiği fikri de yer alır.

Kongrede, sunulmuş olan bu teklifle ilgili herhangi bir işlem yapılmamıştır. Ancak NY, Bayside'daki Windsor Park'taki Genç İsrail'den Haham Louis Bernstein'ın başkanlığını devralan Haham Klaperman, bir sonraki yönetim kurulu toplantısında böyle bir komisyonun kurulmasını önereceğini söylemiştir. Ama Klaperman'ın çabaları da sonuç vermez.

İlerleyen yıllarda Ortodoks haham grubu olan Amerika Hahamlar Konseyi'nin eski başkanı Haham Gilbert Klaperman, kadınların dini ihtiyaçları konusunda kendisinin yapamadığı bir komisyon oluşturulmasını umduğunu söyler.[300] Haham Klaperman, döneminde böyle bir komisyon oluşturamadığını dile getirir. Bunun nedeni olarak ise, zamanında üzerinde hissetmiş olduğu baskıyı gösterir.

Haham Klaperman, neredeyse bütün komisyonların onaylayacağını düşündüğü bu yönergelerin her cemaatte zorunlu olarak uygulanmasının gerekli olmadığını da söylemiştir. Klaperman, kadınların tanınmasını gerektiren yüksek bir bilincin olduğunu ve Yahudi hukuku çerçevesinde kaldığı sürece bunu onlardan esirgemek için hiçbir neden bulunmadığını düşünmüştür.[301] Sinagogdaki kadınlar konusunun, Yahudi halkına ve Tanrıya hizmet etmek isteyen kadınların yeteneklerini ve özverilerini bir araya getirmek niyetiyle dürüst ve adil bir şekilde ele alınması gerektiği öne sürmüştür. Birçok Ortodoks kadının Ortodoks gündüz okullarında eğitim aldığını ve Sinagogdaki görevlerine de aktif olarak katılabildiğini belirtmiştir.

Günümüz Ortodoks sinagoglarında, ayinlerde kadınlar erkeklerden ayrı oturmaktadır. Ortodoks cemaatlerinde, ibadet sırasında kadın ve erkeklerin birlikte oturmasına izin verilmemektedir. Kadın ve erkeğin birbirinden ayrılmasını mechitzah

---

300 ''Orthodox Rabbis Urged to Study Religious Needs of Women''**, JTA Daily News Bulletin**, New York, Cilt:LXII, Sayı:106, Haziran, 1984.

301 Sue Fishkoff, ''Orthodox Rabbis Urged to Study Religious Needs of Women'', **Jewish Telepgraphic Agency**, https://www.jta.org/2011/05/03/lifestyle/jewish-women, 2011, (Erişim Tarihi 06.05.2023).

yardımı ile sağlanmaktadırlar.[302] Mechitzah'ın yüksekliği zaman zaman değişmektedir. Kadınları ve erkekleri ayıran bu cisim, bir perde, paravan, raflar veya bitkiler olabilmektedir. Bazı sinagoglarda kadın ve erkeğin mechitzah ile ayrılması yerine kadınlar bölümü balkonda, erkekler bölümü ise kutsal alanın ana katında yer almaktadır. Sinagog içi hizmetleri yalnızca erkekler yönetmektedir, zaten çoğu cemaatte sadece erkekler görevlidir.

Ayrıca Sinagog kurullarında kadınların görev aldığı yerler tanımlanırken Simchat Tevrat'ta parşömenleri taşıyan kadınları, kadın dua gruplarını, Tevrat çalışmalarını ve Bat Mitzvah'ı da zikredilmiştir.

Reformist yaklaşımlarda kadın erkek arasındaki cinsel eğilimler konusunda bir tolerans söz konusudur. Buna karşın Ortodoks Yahudiler için Yahudi bir erkeğin Yahudi bir kadınla evlenmesi, aynı ruhun iki yarısının yeniden birleşmesi anlamına gelmektedir.[303] Dolayısıyla Ortodoks bir Yahudi erkeğin bir ''Şiksa''[304] veya bir Yahudi kadının bir goy[305] ile herhangi bir ilişkisi olması utanç verici bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle böylesi ilişkiler nefretle karşılanmaktadır.

Reformist yaklaşımlar sonucu Modern çağda görülen kadınların statüsündeki ilerlemelere karşın Muhafazakâr ve Ortodoks Yahudilikte gelişmeler oldukça yavaş gerçekleşmiştir. Bunun sebebi kadınların erkeklerle eşit olduğunun kabul edilmemesidir. Ortodoks Yahudilikte kadına karşı tutum Muhafazakar Yahudiliğe göre daha serttir. Bu mezhepte olaylar tamamen eril bakış açısı ile değerlendirilmiş, kadınlar herhangi bir şekilde dikkate alınmamıştır.

---

302 Norma B. Joseph, ''Mechitzah: Separate Seating in the Synagogue'', **My Jewish Learning**, https://www.myjewishlearning.com/article/mehitzah-separate-seating-in-the-synagogue/, (Erişim Tarihi 24.05.2022).

303 Eliezer Shemtov, ''On Intermarriage Rabbi Eliezer Shemtov'', **chabad.org**, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/148995/jewish/On-Intermarriage.htm, (Erişim Tarihi: 8.10.2023).

304 Yidiş dilinde Yahudi olmayan kadınlara hitaben kullanılan hakaret içeren kelimedir. Şiksa, kirli, tiksinilen, iğrenç, anlamına gelen İbranice שייגעץ sözcüğünden türemiştir. Yahudi olmayan kadınlara yönelik bir lekeleme amacı taşımaktadır. Buna rağmen bugün popüler kültürde nötr bir anlamda kullanılabilmektedir. Bkz. Menachem Kaiser, ''Anti-non-Semitism: An Investigation of the Shiksa'', **Los Angeles Review of Books**, 2013, (Erişim Tarihi 05.06.2024).

305 Günümüzde goy kelimesi ''Yahudi olmayan kimse'' olarak kullanılır. Ama bu kelime gavur kelimesine benzemektedir ve hakaret içeren bir anlam da yüklenmiştir. Bkz. ''Definition of Goy'', **Collins Dictionary Online**, https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/goy, (Erişim Tarihi 05.06.2024).

3.1.3.2.1. Başörtüsü ve Kıyafet

Drisha Yahudi Eğitim Enstitüsü'nü yöneten Ortodoks bir kadın olan Devora Zlochower'a göre, ''alçakgönüllülük'' olarak tercüme edilen İbranice tzniut terimi, insanın ''Tanrı ile alçakgönüllülükle yürümesi'' gerektiğini belirten incildeki bir cümle ile gündeme gelmiştir.[306] Alçakgönüllülük birçok davranış ile ilişkilendirilebilirken, bu kavram Yahudilikte çoğunlukla kadın elbisesiyle ilişkilendirilmektedir. Zlochower'ı en fazla rahatsız eden durum bu olmuştur.[307]

Birçok Ortodoks kadın arasında yaygınlaştığı gibi, Zlochower başını bir şapka ile örtmekteydi. Zlochower, peruk takan veya tüm saçını kaplayan bir şapka takan annesinin aksine, saçlarının bir kısmını açıkta bırakmaktaydı. Aslında bu durum o dönemlerde başka din mensuplarında da görülmekteydi. Örneğin Baruch College Halkla İlişkiler Okulu'nda hocalık yapan Müslüman Sarah Sayeed'de aynı şekilde örtünmekteydi. Sayeed, bazı Müslüman kadınların yaptığı gibi, yüzünü değil tüm saçını örten bir fular takmaktaydı. Bir zamanlar Hıristiyan kadınların da kilisede başlarını örtmeleri yaygın bir uygulamaydı, ancak çoğu Hıristiyan kadın zamanla bu geleneği terk etmiştir. Bunun sebebi kılık kıyafetin önemi olsa da asıl dini yüreğinde taşımaları gerektiği düşüncesi olmuştur. Dolayısıyla kadınları birbirinden ayıran çok şey olsa da Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi kökenli dindar kadınlar o günlerde giyimleriyle ilgili benzer sorunlarla mücadele etmekteydiler.

Ortodoks Yahudi geleneği olarak, Yahudi kadınları evlendikleri zaman saçlarını örtmeye başlamaktaydılar. Zlochower de evlendiğinde saçlarını örtmeye başlamıştır. Sayeed ise ilk çocuğunun doğumunun ardından başörtüsü takmaya karar vermiştir. Artık çocuğunun doğumundan sonra kendisini bir rol model olarak düşünmeye başladığı için bu kararı almıştır.

---

306 ''For Women of Different Faiths, a Dilemma: What's Modest Dress?'', **JTA World Report**, Cilt:82, Sayı:202, Ekim, 2004.

307 Zlochower, Drisha Enstitüsü'nün Akademisyenler Grubu'nun ilk grubundan mezundur, çok yıllı resmi bir programda ileri düzey Talmud ve Halaka eğitimi alan ilk kadınlar arasındadır. Mezun olduktan sonra Devorah, Drisha'nın tam zamanlı programlarında Talmudu öğretti ve böyle bir programda Talmudu öğreten ilk kadın oldu. Drisha'da geçirdiği 15 yıl boyunca Devorah, Talmud ve Halak fakültesinin yanı sıra Rosh Beit Midrash ve Tam Zamanlı Programlar Direktörü olarak görev yaptı. Bkz. V. Wijk-Bos, **The End of the Beginning: Joshua and Judges**, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2019.

Zlochower ve Sayeed, kadınların saçlarını nasıl örtmeleri gerektiği ya da tamamen örtmeleri gerekip gerekmediği konusundaki anlaşmazlıkların farkındaydılar, ancak her ikisi de bu durumun bir kadının seçimi olması gerektiğine inanmaktaydılar.

Ortodoks kadınlar bu şartlar altında, ataerkil bir yaşamda varlıklarını sürdürürken, aynı zamanda çevrelerindeki Yahudi kadınının statüsündeki değişimi de gözlemlemişlerdir. Örneğin Doğu Avrupa'daki Ortodoks kadınların bu dönemlerde peruk taktığını, Doğu'da ise hâlâ tüm saçları kapatan başörtüsü kullanıldığını izlemişlerdir. Bu gözlemler sonucu kadınlar, gelenek ile bireysel tercih arasında kalmışlardır.

3.1.3.3. Muhafazakar Yahudilik'te Denge Arayışları

Ortodoks Yahudilikte bütün bu gelişmeler yaşanırken, önceleri şiddetli karşı duruşlar olsa bile, Muhafazakâr Yahudilikte de değişiklikler başlamıştır. Sonuçta 1973 yılında kadınlar Minyan'a dahil edilmişlerdir. 1983 yılında Amy Eilberg ilk kadın Yahudi haham olarak atanmıştır. Bir taraftan kadınların statüleri yükseltilirken diğer taraftan pek çok muhafazakâr Yahudi lideri kadınlara karşı katı bir tutum sergilemeye devam etmiştir.[308] Buna gerekçe olarak kadınların erkeklerin himayelerinden çıkmalarının toplumun bozulmasına neden olacağı gösterilmiştir.

Muhafazakâr Yahudilikte kadınların mücadelesinin ilk sonucu muhafazakâr cemaate ait bir sinagog'un yönetim kuruluna bir kadın yöneticinin atanmasıdır. New York'taki Cemaat B'nai Jeshurun yönetim kuruluna 1927 yılında bir kadın seçilmiştir.[309] Bu cemaat yönetim kurulunda kadına yer veren ilk Muhafazakâr sinagog olarak tarihe geçmiştir.[310]

---

308 Andrienne Baker, **The Jewish Women in Contemporary Society**, London, Susie Orbach, 1993, s.69.

309 1825'te kurulan Bnai Jeshurun, New York'ta kurulan ikinci sinagog ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üçüncü en eski Aşkenazi sinagoguydu. Bkz. J. Sarna, **American Judaism**, Yale University Press, 2004, s.56.

310 B'nai Jeshurun, ''Conservative Congregation, Elects Women to Board'', **Jewish Telegraphic Agency,** Aralık 2019, https://www.jta.org/archive/bnai-jeshurun-conservative-congregation-elects-women-to-board, (Erişim Tarihi 24.04.2022).

3.1.3.3.1. Kadınların Yönetime Katılması

Feminist Yahudi kadınların önderliğindeki mücadeleye dahil olan kadınların sesini duyan cemaatlerde bulunmaktaydı. En bariz muhafazakâr destekçi olarak B'nai Jeshurun cemaatini söylenilmekteydi. Kadınlar kendilerine destek olan bu tür cemaatleri gördükleri zaman mücadelelerinde daha da ciddi adımlarla ilerlemekteydi. Kadınların mücadelesi her ne kadar bazı cemaatleri ve Yahudi toplumunu düşündürse de yüzlerce sene norm haline gelen alışkanlıklarını değiştirmek için zorlayıcı bir durum olmaktaydı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1927 yılında muhafazakâr bir cemaat olan B'nai Jeshurun, yönetimine kadınları da dahil ederek büyük bir adım atmıştır. B'nai Jeshurun en eski ikinci cemaat olarak bilinmektedir. Bu cemaatin hahamı Dr. İsrail Goldstein'dır.[311] Isidore A. Morrison'ın karısı Dora L. Morrison ve Louis Schlecter, New York B'nai Jeshurun Cemaati Mütevelli Heyeti üyeliğine seçilmişlerdir.[312] Kadınların Muhafazakâr Cemaat Yönetim Kurulu'na seçilmesi ancak Dora L. Morrison'ın seçilmesini sağlamak için getirilen tüzükteki bir değişiklikle mümkün olmuştur. Değişikliğin kabul edilmesinin ardından Rahibeler Birliği başkanı olan Bayan Schlecter de seçilmiştir. Böylece muhafazakâr bir cemaatin yönetim kuruluna ilk kez kadınların seçilmesi gerçekleşmiştir.[313]

Kadınların günlük yaşam dışında yönetimde de yer almaya başlaması, bazı cemaatlerde kabul edilse bile, bazı cemaateler için uygunsuz bulunmaktaydı. Bu nedenle sadece yönetime geçen kadına değil, onu kabul eden cemaate de tavır alınmaktaydı. Her ne kadar, hala kadınların heyetlerde görev alması pek hoş karşılaşılan bir durum olmasa da zamanla bu durum benimsenmeye başlamıştır.

Erkeğin ibadetini yapmasını sağlayacak hizmette bulunması görevi verilen kadın için, kendisinin ibadet hayatında ve dinsel hizmetlerde yer alması yıllardır süre gelen tabuların yıkılması anlamına gelmekteydi. Çünkü Yahudilikte kadınların ibadet

311 ''Dr. Israel Goldstein Dead at 89'', **Jewish Telegraphic Agency**, 1986. https://www.jta.org/archive/dr-israel-goldstein-dead-at-89, (Erişim Tarihi 25.11.2023).

312 B'nai Jeshurun, ''Conservative Congregation, Elects Women to Board'', **Jewish Telegraphic Agency,** Aralık 2019, https://www.jta.org/archive/bnai-jeshurun-conservative-congregation-elects-women-to-board, (Erişim Tarihi 24.04.2022).

313 ''Bnai Jeshurun Conservative Congregation Elects Women to Board'', **Jewish Daily Bulletin**, Vol:IV, Aralık, 1927.

etmesi bir yana, ibadethanelerde bulunması bile hoş karşılanan ve kabul edilen bir durum değildi.[314] Kadının sınırları eviydi. Kadın, Yahudilikte asıl olan her şeyin ve aynı zamanda kendisinin de beslendiği Yahudi evini canlı tutmaktan sorumluydu.[315] Bunun haricinde kadından beklenen herhangi bir görev bulunmamaktaydı.

Yukarıda ele aldığımız Yahudi kadınların statüsünün değişimine etki eden din, kültür, siyaset gibi pek çok faktör sonrası yaşanan dönüşümle Yahudi kadınların farklı alanlarda görev ve sorumluluk almaları, gelenek ve topluluk normları arasında bir etkileşim içermektedir. Yahudi toplulukları gelişmeye devam ettikçe, kadınların çeşitli rollere katılımı için alanlar genişlemekte ve kadınların görev alanları değişmektedir. Kadınların statülerinin bu şekilde değişmesi yorumlanırken onların Yahudi yaşamına getirdiği çeşitli katkıların, erkeklerin hayatını kolaylaştırmış olmasına vurgu yapılmaktadır.

3.2.STATÜNÜN DEĞİŞİMİ SONRASI GELİŞMELER

3.2.1. Kadın Eşitliği Yasası

Kadınların evlerinden çıkarak toplum içinde yer almaları onlara evleri dışında da başarılı olabilecekleri şeyleri gösterebilme imkânı sağlamıştır. B'nai Jeshurun cemaati almış olduğu karar ile sonraki yıllarda kadın statüsünün gelişimi ve değişimine önemli katkıları olmuştur. Yahudi kadınlarının kendi benliklerinin farkına vararak hak, adalet ve eşit yaşama hakkı için başlatmış oldukları mücadelenin 1920 yılından itibaren somut sonuçları görülmeye başlamıştır. Sabır ve emin adımlarla 1920-1930 yılları arasında gösterilen mücadele Yahudi kadınların alışılagelmiş yaşam şeklini değiştirmiştir.

Kadın statüsünün dönüşmeye başlamasından sonra Yahudi kadınlar, bütün karşı çıkışlara rağmen, eğitimleri, aile yaşamları ve çalışma rolleri gibi pek çok alanda değişiklikler yaşamışlardır. Aydınlanma Yahudilerin özgürleşmesine ve toplumsal değişimler Yahudi kadınların resmi eğitime erişmelerine, ufuklarını genişletmelerine,

---

314 ‘‘The Place of Women in First-century Synagogues: They were much more active in religious life than they are today’’, **CBE International**, https://www.cbeinternational.org/resource/place-women-first-century-synagogues/, (Erişim Tarihi 25.11.2023).

315 Hyman E. Goldin, **The Jewish Woman and Her Home**, Hebrew Publshing Company, New York, 1941.

geleneksel cinsiyet rollerine meydan okumalarına ve kamusal hayata aktif olarak katılmalarına olanak tanımıştır. Sonuçta da kadınlar işgücüne katılmışlar, sosyal aktivitelerle meşgul olmuşlar, liderliğe ve girişimciliğe katkıda bulunarak kendi kaderlerinin ve modern dünyadaki Yahudi topluluklarının dönüşümünü şekillendirmişlerdir.

Gelişmelerin ardından İsrail Parlamentosu 19 Temmuz 1951 gecesi acil bir oturumla, Yahudi devletinde kadınlara hukuk işlerinde tam eşitlik sağlayan yasayı kabul etmiştir.[316] Kabul edilen bu yeni yasa aslında İsrail'deki Yahudiler arasındaki mevcut uygulamayı yasallaştırmıştır. Bu yasa o zamana kadar her türlü imkândan kısıtlı bir şekilde yararlanan Arap kadınları için devrim niteliği taşımıştır. Yasayı engellemek için büyük çabalar sergilenmiştir. Hatta dört Müslüman yargıç, İsrail Hükümetinin çok eşliliği yasaklayan maddesini iptal etmenin planını yapmak için Kudüs'te toplanmıştır. Bu dört yargıç, Başbakan David Ben Gurion'a özel bir ziyarette bulunmuşlardır ancak yasanın Meclis'ten geçmesine engel olamamışlardır.[317] Dolayısıyla bu tarz engelleme çabalarına karşın Kadın Eşitliği Yasası kabul edilmiştir. Kadın Eşitliği Yasası'nın kabulünden sonar artık kadınlarla ilgili çalışmalar daha da hızlanmış, kadınlar yaşamlarındaki iyileştirmeler konusunda büyük sıçramalar yapmaya başlamışlardır

3.2.2. Kurumsal Görevler

Kadınların politika oluşturma düzeylerinde de katılımını artırmak için çalışmalar artmıştır. Bu bağlamda Reform Yahudiliği, 180 üyeli mütevelli heyetine daha yüksek kadın katılımcı sağlamak amacıyla harekete geçmiştir. Bu çabaların sonucu 11 Mart 1971 yılında Amerikan İbrani Cemaatleri Birliği'nin mütevelli heyeti yürütme kurulu tarafından UAHC'ye bağlı Ulusal Tapınak Kardeşlikleri Federasyonu başkanı Bayan David Levitt tarafından sunulan bir öneri ile görülmüştür.[318]

316 ''Equality Law for Women Passed in Israel Parliament; Revolutionized Life of Arab Women'', **JTA Daily News Bulletin**, Vol:XVII, 231 West 58 Street, New York, Temmuz, 1951.

317 ''Equality Law for Women Passed in Israel Parliament; Revolutionized Life of Arab Women'', **Jewish Telegraphic Agency**, 1951, https://www.jta.org/archive/equality-law-for-women-passed-in-israel-parliament-revolutionized-life-of-arab-women?_ga=2.194690735. 347146533. 1704655608-1948860558.1704151039, (Erişim Tarihi 06.05.2023).

318 ''Jewish Women Power Makes Impact on UAHC, More Women to be Elected to Board'', **JTA Daily News Bulletin**, New York, No:49, Vol:XXXVIII, 1971.

Bayan Levitt'in teklifi sonrası, UAHC yönetim kurulu, kadınların daha fazla temsilcileri olması gerektiğini vurgulamış, bunu gerçekleştirmek üzere adımlar atmıştır. Arkasından da komitenin uygun gördüğü kadınlar hemen görevlendirilmeye başlamışlardır. Önerinin kabulünden sonar kurulda yer alan kadınlar arasında, UAHC'nin Pennsylvania Konseyi'nin temsilcisi olarak görev yapan Wilkes Barre, Pa.'dan Bayan Clinton yer almıştır.[319]

Bayan Levitt, görev yaptığı dönemde kendisinin dışında sadece iki kadının yönetim kurulunda görev alması gerçeğini kınamaktaydı. O Amerikalı Yahudi kadın gücünü geniş, kullanılmayan bir enerji deposu olarak görmekteydi. Kadınların zannedilenden daha fazla potansiyellerinin olduğunu belirten Bayan Levitt, kadınların yönetimde yer almalarını destekleyerek bu konuda adımlar atmaktaydı.

Lewitt'in de öncülüğü, katkı ve çalışmalarıyla artık kadınların kurumsal görevler almaya başladıkları görülmektedir. Bu sayı ileride giderek artacaktır.

3.2.3. Askeri Birimlere Katılma

İsrail'de kadınların askeri birimlere katılması yönünde çalışmalar olmuştur. Buna karşılık büyük tartışmalar çıkmış tepkiler ortaya konmuştur. Çalışmalar kadınların askere alınması ile sonuçlanmıştır.

İsrail ordusunda yer alan kadınlar Yahudi devletinin ilk yıllarında gündemde bulunan bir konudur. Bunun sebebi kadınların görevdeyken ortaya çıkardığı görüntüydü. Ortodoks liderler 1950'li yıllarda silah taşıyan Yahudi kızların görünüşünü tartışmaktaydı. Bu tartışmalar İsrail hükümetinin dindar kadınlar için zorunlu ulusal hizmet önerisini protesto etmelerine sebep olmaktaydı. Bu protestonun temel nedeni ise kadınların, Yahudiliğin belirlemiş olduğu kurallar çerçevesinden çıkarak sınırları aşmış olmasıydı.

1950'de her ikisi de baş haham olan Yitzhak HaLevi Herzog ve Ben-Zion Meir Hai Uziel, kadınların İsrail Savunma Kuvvetleri'ne katılmasını yasaklayan bir karar

[319] UAHC olarak ta karşımıza çıkan United American Healthcare Corp, bakım kuruluşlarına kapsamlı yönetim ve danışmanlık hizmetleri ile sağlık yardım planlarıyla ilgili diğer idari hizmetleri sağlamak üzere 1985 yılında kurulan Birleşik Amerikan Sağlık Şirketidir.

yayınladı.[320] 1980'lerde aşırı sağcı bir haham olan Meir Kahane, kadınların IDF'de görev yapmasına hararetle karşı çıktı ve bunun yerine alternatif ulusal hizmetini savundu.[321] 2014 yılında İsrail Hahambaşılığı'ndan David Lau ve Yitzhak Yosef, Shmuel Eliyahu gibi kimseler dindar kadınların orduda görev yapmasına karşıydı.[322] Ancak daha sonar Yair Lapid buna karşı çıktı ve Lau ve Yosef'in Hahambaşılıktan alınması için kampanya yürüttü.

Bugün İsrail, askerlik hizmetinin tüm sağlıklı kadın vatandaşlar için zorunlu olduğu az sayıdaki ülkeler arasında yer almaktadır. Yahudi kadınlar zorunlu askerlik yasalarından muaf değildir; ancak askere alınan erkeklere göre biraz daha kısa süre ile görev yapmaktadırlar.[323]

3.2.4. Siyasette Yer Alma

Kadınlar bir yandan sinagoglarda, kurumlarda, askeriyede ve diğer faaliyet alanlarında resmi olarak görev almaya başlarken diğer yandan da bir başka tartışma açılmıştır. Bu tartışmalar kadınların siyasete girip giremeyecekleri ile ilgilidir. Bu konuda da büyük fikir ayrılıkları görülmüştür.

Hapoel Hamizrachi'nin Kadın Örgütü'nün kurucu ortağı ve 1934''e kuruluşundan bu yana başkanı olan Bayan Sanhedrai, 1961'de Dini partinin Knesset milletvekili olarak görev yapmaktaydı.[324] Bayan Sanhedrai bu dini partide başkan

---

320 Elana Maryles Sztokman, ''Gaza: It's a Man's War'', **The Atlantic**, 07.08.2014, https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/08/gaza-a-mans-war-israel-gender/375689/, (Erişim Tarihi 25.11.2023).

321 Meir David HaKohen Kahane, terör eylemlerinden mahkum edilmeden önce İsrail'in Knesset'inde bir dönem görev yapmış, Amerika doğumlu İsrailli bir Ortodoks haham, yazar ve aşırı milliyetçi politikacıydı. İsrail siyasi partisi Kach'ı kurdu. Yahudi Savunma Birliği'nin (JDL) kurucularından biri olarak antisemitizme karşı güçlü görüşlere sahipti. Bkz. ''The New Encyclopedia of Judaism'', New York: New York University Press, 2002.

322 ''Lapid: Fire Chief Rabbis over objection to religious women's service in the army'', **The Jerusalem Post**, 10.01.2014, https://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Lapid-Fire-Chief-Rabbis-over-objection-to-religious-womens-service-in-the-army-337775, (Erişim Tarihi 25.11.2023).

323 Israel Defense Forces, ''Statistics: Women's Service in the IDF for 2010, 25 Aug 2010'', **wordpress.com**, 25.08.2010, https://idfspokesperson.wordpress.com/2010/08/25/statistics-womens-service-in-the-idf-for-2010-25-aug-2010/, (Erişim Tarihi 25.11.2023).

324 Hapoel Mizrahi, İsrail'deki insanların yaşamını Tora ve çalışma temelleri üzerinde şekillendirmeye çalışan, İsrail'deki dindar Siyonist işçilerden oluşan bir örgüt. 1921'de kuruldu. ''Küresel Tora ve Çalışma'' hareketinin bir parçasıdır. Bkz. "HaPoel HaMizrahi, The Israel Democracy Institute'', 1922, https://en.idi.org.il/israeli-elections-and-parties/parties/hapoel-hamizrahi/, (Erişin Tarihi 02.01.2021).

yardımcısı olarak beş üyeli Knesset başkanlığında yer alan iki kadından biri olmuştur. Bir diğer kadın üye ise Mapai'den Bayan Bebe Idelsohn'dır. Ulusal Dini partinin kadın lideri Tova Sanhedrai, 4 Temmuz 1963 yılında İsrail Parlamentosu Başkan Yardımcısı olarak atanmıştır.[325]

Bir zamanlar görev ve yaşam alanları yalnızca evleri ile sınırlandırılmış olan, ev yönetiminde bile yer bulamayan Yahudi kadını statü değişiminde adım adım ilerleyerek nihayet İsrail devlet yönetiminde yer almaya başlamıştır. Kadınların siyasete dahil olmaları ve devlet yönetiminde söz sahibi olmaları 1920 yılından itibaren vermiş oldukları mücadelenin en başarılı sonucu olarak değerlendirilmektedir. Artık Yahudi kadını siyasette daha ileri konumlarda görülmeye başlayacaktır.

3.2.4.1. İsrail'in İlk Kadın Başbakanı Golda Meir

1898 doğumlu olan Golda Meir İsrail'in dördüncü başbakanıdır. İsrail siyasetinde önemli bir yeri olan Meir başbakanlık öncesi Çalışma ve Dışişleri Bakanı olarak da görev yapmıştır. Golda Meir'in Başbakan olarak seçilmiş olduğu 1969 tarihini incelediğimiz zaman onun dünyanın üçüncü kadın başbakanı olduğu görülmektedir. Bu tarihler ön yargıların parçalandığı, kadınların politik olarak öne çıktıkları, her zamankinden daha fazla yönetici pozisyonunda görüldükleri yıllardır.[326] Golda Meir'in böyle bir zamanda siyasette yükseldiği görülmektedir.

Mabowicz ailesinden olan Golda Meir Ukrayna'nın Kiev şehrinde doğmuştur. 1906 yılı çocukluk döneminde ailesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiştir. Golda Meir Milwaukee'de eğitim görmüş ve orada öğretmenlik sertifikası almıştır.[327] 1915 yılında henüz lise yıllarındayken Siyonist grup olan ''Poalei Zion''a (Siyon İşçileri) katılmıştır.

24 Aralık 1917'de Meir Meyerson ile evlenmiştir. Meir'in kocasına evlenme şartı Filistin'e yerleşmektir.[328] Kocası Moris Myerson ile birlikte 1921 yılında İngiliz

---

325 ''Woman Leader of Religious Party Named Deputy Speaker of Knesset'', **JTA Daily News Bulletin**, New York, No:126, Vol:XXIV, 1963.

326 ''Political Psychology'', **JSTOR**, International Society of Political Psychology, Vol:30, No:2, Nisan 2009, ss. 327-329.

327 ''מאיר גולדה הממשלה ראש, אישים של זכרם הנצחת'', הכנסת, **Main Knesset**, https://main.knesset. gov.il/ About/ commemoration/Pages/golda.aspx, (Erişim Tarihi:14.05.2022).

328 ''Golda Meir (1898–1978)'', University of Wisconsin-Milwaukee, 15.11.2014, https://uwm.edu/libraries/about/golda/, (Erişim Tarihi 20.11.2023).

Mandası Filistin'e göç ederek Kibbutz Merhavya'ya yerleşmişlerdir.[329] Daha sonra Golda Meir 1924 yılında Kudüs'e taşınarak Histadrut Sendikası'nın yetkilisi olmuştur. Sendikanın inşaat şirketi Solel Boneh'de yöneticilik yapmıştır. 1932 ve 1934 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde bir temsilci olarak çalışmış, Hechalutz kadın örgütünün sekreteri olarak görev yapmıştır. Ayrıca Histadrut'un Eylem Komitesi'nin ve daha sonra onun politika bölümünün sekreteri olarak da görev almıştır.

1946'da İngiliz Yetkili Makamları tarafından Yahudi cemaatinin üst düzey yöneticilerinin çoğunun hapse atıldığı bir dönemde, Yahudi Ajansı'nın İngilizlerle başlıca Yahudi irtibatı olan Siyasi Departmanın başına geçmiştir. Moshe Sharett'in yerine Yahudi Teşkilatı Başkanlığına seçildiğinde, İsrail Bağımsızlık Savaşı'nın maliyetlerinin karşılanmasına yardımcı olmak için Amerika Birleşik Devletleri'nde bağış toplama konusunda aktif olarak çalışmış, devletin en etkili sözcülerinden birisi olmuştur.

David Ben Gurion 1948 yılında Golda Meir'i geçici hükümet üyesi olarak atamıştır. Bağımsızlık Bildirgesi'nden birkaç gün önce Ben Gurion, Ürdün Kralı Abdullah'ı İsrail'e saldırmamaya ikna etmek için onu Arap kılığında tehlikeli bir göreve göndermiştir.[330] Ancak Kral, İngilizlerin ayrılmasının ardından ordusunun Yahudi devletini işgal edeceğine çoktan karar vermiştir.

Haziran 1948'de Meir, İsrail'in Sovyetler Birliği Büyükelçisi olarak atanmıştır. 14 Şubat 1949'da Mapai listesine seçildiği Birinci Knesset seçimlerinden sonra Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olarak atanmıştır.[331] Çalışma ve Ulusal Sigorta Bakanı olarak 1956'ya, 1956'da atandığı Dışişleri Bakanlığında da Ocak 1966'ya kadar görevde kalmıştır.

Dışişleri Bakanı olarak Meir, İsrail'in Ulus inşasında pratik İsrail deneyimine dayanan bir yardım programı aracılığıyla Afrika'nın gelişmekte olan bağımsız ülkelerine köprüler kurmaya çalışmıştır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri güçlendirmeye çalışmış, Latin Amerika ülkeleriyle kapsamlı ikili ilişkiler kurmada başarılı olmuştur.

---

329 ''Golda Meir'', **Jewish Virtual Library a Project of Aice**, https://www.jewishvirtuallibrary.org/golda-meir, (Erişim Tarihi: 14.05.2022).

330 ''Golda Meir'', **Jewish Virtual Library a Project of Aice**, https://www.jewishvirtuallibrary.org/golda-meir, (Erişim Tarihi: 14.05.2022).

331 '' הנצחת זכרם של אישים, ראש הממשלה הגולד מאיר'' הכנסת, https://main.knesset.gov.il/ About/ commemoration/Pages/golda.aspx, (Erişim Tarihi: 14.05.2022).

Şubat 1969'da Başbakan Levy Eşkol hayatını kaybetmiştir.[332] Knesset seçimlerinde Başbakan seçilmiştir. Bu görevde, 1969-1970 yıllarında İsrail ve Mısır arasında Süveyş Kanalı boyunca gerçekleşen yıpratma savaşıyla uğraşmıştır. Ağustos 1970'de ABD Dışişleri Bakanı Rogers liderliğindeki planı İsrail hükümeti kabul etmiş Süveyş Kanalı boyunca ateşkes sağlanmıştır. 1974 yılında 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan hemen sonra başbakanlıktan istifa etmiştir.

Meir 1975 yılında devlete ve topluma hizmetleri nedeniyle Ödül almıştır. Kişiliği ve liderliği dolayısıyla İsrail halkından büyük saygı görmüş, 8 Aralık 1978'de hayatını kaybetmiştir. Vefatından önce hazırlattığı vasiyetinde, cenazesinde herhangi bir anma töreni yapılmamasını ve hiçbir yere adının verilmemesini istemiştir. Ancak ölümünden bir yıl sonra New York Belediye Meclisi Broadway'de bir meydana onun adını vermiştir.

Golda Meir'in başbakanlık konumuna kadar yükselmesi Yahudi kadınları için mücadele edenlere büyük bir motivasyon kaynağı olmuştur. Dünya genelinde ses getiren bu gelişmenin yankıları pek çok alanda görülmüştür. Artık bundan sonra yakın çağın modern dönem kadınının faaliyetleri ve etkisi giderek artacaktır.

3.2.5. Günümüzde Durum

Çağdaş topluma uyum çabaları ile birlikte ortaya çıkan Yahudi kadınların yeni statüsü gelenek ve modernizm ile bütünleşmektedir. Kadınlar, topluma uyum sağlamak isterken aynı zamanda dini sorumluluklarından da mümkün olduğu kadar uzaklaşmamaya çalışmaktadırlar. Yahudi kadınların bugünkü statüsü, gelenek, modernite ve yaşamın çeşitli alanlarındaki farklı rollere ilişkin etkileşimlerle tanımlanmaktadır. Zengin bir kültürel ve dini mirasa sahip olan Yahudi kadınlar, günümüzde bir yandan dünya çapındaki Yahudi topluluklarının canlılığına katkıda bulunmakta diğer yandan da karşılarına çıkan fırsatlarla ilgilenmektedir.

Bugün Yahudi kadınlar çağdaş bölümler ve Yahudi çalışmaları da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda yüksek öğrenim görmektedirler. Akademik alanlara aktif olarak

---

332 ''Gal Perl Finkel, ''Wars are won by preparation and not by courage alone'', **The Jerusalem Post**, 08.04.2017, https://www.jpost.com/Opinion/Wars-are-won-by-preparation-and-not-by-courage-alone-486511, (Erişim Tarihi: 27.11.2023).

katılarak entelektüel söylemlere ve topluluk liderliğine katkıda bulunmaktadırlar.[333] Mesleki alanlarda da hukuk, tıp, bilim, teknoloji, akademi ve sanat gibi alanlarda ilerleyerek önemli gelişmeler kaydetmektedirler. Bütün bunları yaparken aile içindeki sorumluluklarını eğitim ve meslek hayatları ile dengelemeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla günümüz Yahudi kadınları dinsel görevlerinden ve geleneklerinden kopmayarak, modern hayata uyum sağlama çabasındadırlar. Bu uyum ile birlikte kadının pek çok alanda statüsü yükselmekte özgürlük alanları genişlemektedir. Bu durum günümüz Yahudi mezheplerinde de karşılık bulmaktadır.

3.2.5.1. Ortodoks Yahudilik'te Zincirlerin Kırılması

Özellikle Modern Ortodoks Yahudilikte kadınların rolleri ve statüleri, hem geleneksel halaka (Yahudi hukuku) bakış açısından hem de kadınların toplumsal ve dini yaşamın çeşitli yönlerine daha fazla katılımına yönelik arzularından etkilenerek gelişmektedir.

Feminizmin ortaya çıkışıyla, kadın sorunları Ortodoks Yahudilikte de fazlasıyla gündeme gelmeye başlamıştır.[334] Bunun sonucunda pek çok Modern Ortodoks Yahudi kadın ve Modern Ortodoks haham, kadınlara daha gelişmiş Yahudi eğitimi sağlamaya başlamışlardır. Ortodoks yapılanmanın içindeki gelişmelerden sonra Modern Ortodoks Yahudilikte kadınların eğitimine verilen önem artmıştır.[335] Bu nedenle Modern Ortodoks kadınların çoğu üniversiteye gitmektedir.[336] Bu kadınların birçoğu farklı eğitim dallarında ileri derecelere sahip olmaktadırlar. Kadınlar ileri düzeyde Yahudi çalışmaları yapmaya ve Tevrat öğrenimine katılmaya da teşvik edilmektedirler. Bununla birlikte aile yaşamı bağlamında radikal cinsiyet rolleri sıklıkla vurgulanmaktadır. Kadınlar evin ve çocukların birincil bakıcıları olarak kabul edilmektedir. Aile odaklı mitzvotların (emirlerin) yerine getirilmesine son derece önem verilmektedir.

---

333 John Bowker, **World Religions: The Great Faiths Explored & Explained**, London, 1997, ss.121-131.

334 ‘‘Feminism and Judaism’’, **The Pluralism Project**, Harvard University, https://pluralism.org/feminism-and-judaism, (Erişim Tarihi: 05.01.2024).

335 Bkz. W. Wolfe Fine, Modern Orthodox Judaism As An Option for Professional Women, **Winter - Spring, 1995**, Ed., Impact, a Publication of the Hornstein Program in Jewish Communal Service, West Newton, 1995, ss.158-161.

336 Bkz. Charles S. Liebman, **Modern Orthodoxy in Israel Judaism**, 1998.

Modern Ortodoks Yahudiliğin temellerine yerleşmiş olan Cemaat kavramı, kadınların birbirine bağlı kuvvetli sosyal çevre oluşturmasına neden olmaktadır. Bu çevreler, özellikle zor zamanlarda duygusal destek, çocuk bakımı yardımı ve arkadaşlık sağlamaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte Modern Ortodoks Yahudilikte kadınlar da çevrimiçi platformlar aracılığıyla sosyal hayata dahil olabilmektedir. Sosyal medya, forumlar ve ağ grupları kadınların bağlantı kurmasına, görüşlerini paylaşmasına, dini ve laik yaşamlarıyla ilgili çeşitli konuları tartışmasına olanak tanımaktadır.

Modern Ortodoks topluluklarındaki kadınlar, mesleki uğraşlara ve gönüllü çalışmalara aktif olarak katılmaktadırlar. Eğitim, sağlık, hukuk ve toplumsal hizmet gibi çeşitli alanlara katkıda bulunarak hem Yahudi hem de daha geniş toplumlara katkı sağlamaktadırlar. Günümüzde Ortodoks kadınların sosyal yaşamı oldukça hareketlidir.[337] Dini bağlılıkları ve çağdaş toplumda yer alma istekleri arasında dengeyi sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu dinamiklerin gelişen doğası, Ortodoks ve Modern Ortodoks Yahudi toplulukları içindeki kadınların deneyimlerini şekillendirmeye devam etmektedir.

Tarih boyunca oluşan Yahudi kadını üzerindeki baskını son dönemlerdeki temsilciliğini üstlenen Ortodoks yapılanmanın kadınlar üzerindeki kurduğu hakimiyetin zincirleri artık kırılmış durumdadır. Gerek Ortodoks Yahudilikteki gerekse Modern Ortodoks Yahudilikteki kadın eski kadın değildir. Reformist çalışmaların sonucundaki gelişmelerden onlar da nasibini almışlar, bir zamanlar hayal edemeyecekleri dönüşümleri yaşamışlardır.

3.2.5.2. Reformist Yahudilik'te Yeni Roller

Reformist Yahudilik, çağa ayak uymak ve yeniliklere açık olmak konusundaki duruşuyla Modern Çağda kadınların daha fazla kapsayıcı ve genişletilmiş roller almalarını teşvik etmektedir. Reformcu Yahudi kadınlar, geleneksel normların dışına çıkarak, Yahudi toplumu içinde cinsiyet eşitliği savunuculuğunda her zaman ön saflarda yer almaya devam etmektedirler.

337 Julie Weiner, ''Yeshiva U. confronts fault lines of modern Orthodoxy'', **Jewish Telegraphic Agency**, https://www.jta.org/2001/03/20/lifestyle/y-u-confronts-fault-lines-of-modern-orthodoxy, 2001, (Erişim Tarihi: 05.01.2024).

Reform Yahudiliği, kadınların dini alandaki liderlik rolleri konusunda da öncülük etmektedir.[338] Buna bağlı olarak birçok Reformcu sinagog kadın hahamlar ve hazanlar görevlendirmektedir. Onlara verilen görevler arasında, kadınların ayinleri yönetmesi, Tevrat okunması ve ritüel uygulamalarına aktif olarak katılması gibi cemaat yaşamının tüm yönlerine uzanan uygulamalar bulunmaktadır.[339] Reformcu Yahudi kadınlar, geleneksel ayinlerin daha kapsayıcı hale getirilmesi için yapılan değişikliklerin savunulmasında etkili olmaktadırlar. Bu durum, tarihsel olarak kadınları dışlayan veya ötekileştiren dua ve ritüellerde yapılan güncellemeleri de kapsamaktadır. Buradaki amaç, daha eşitlikçi bir ibadet deneyimi olarak vurgulanmaktadır.

Günümüz Reform Yahudiliği, cinsiyete bakılmaksızın tüm kişilerin eğitimine önem vermektedir. Reformcu Yahudi kadınlar hem laik hem de dini çalışmalarda oldukça kapsamlı eğitim fırsatlarına erişim imkanına sahiptir. Yüksek öğrenimlerine devam ederek, eğitim kurumlarında liderlik pozisyonlara gelmektedirler.

Reformcu Yahudi kadınlar eşitlikçi aile ilişkilerini savunmakta ve deneyimlemektedirler. Yahudi geleneklerine saygı duyulurken, aile içinde gelenek dışında gelişen roller de tanınmaktadır. Bu roller dini uygulamalarda, aile içinde verilen kararlarda ve çocuk bakımına ilişkin ortak sorumluluklarda kendini göstermektedir. Modern çağdaki reformcu Yahudi kadınlar, Yahudiliğin daha kapsayıcı ve eşitlikçi yaşamını deneyimlemekte, deneyimledikleri bu eşit düzeni diğer tüm Yahudi kadınlara da aktarmayı amaçlamaktadırlar.

3.2.5.3. Muhafazakar Yahudilik'te Gelenek ile Modernite Buluşması

Muhafazakâr Yahudilikte kadınların rolleri modern dönem ile, önemli ölçüde örtüşür şekilde, benzer olarak gelişmiştir. Bu ince çizgide bir yandan çağdaş değerlere uyum sağlanırken diğer yandan da geleneğe bağlılık sağlanmıştır.[340] Muhafazakâr Yahudilik, Yahudi hukukunu (Halaka) sürdürerek toplumsal değişikliklere ayak uydurmaya çalışmıştır. Bu yapıya mensup kadınlar, kapsamlı eğitim olanaklarına

338 Mary Kate Birge ve diğerleri (Ed.), **Horizons**, Cilt:11, Sayı:1, Spring, 1984, ss.28-41.

339 Bkz. ''Reform Judaism'', **Jewish Virtual Library A Project of Aice**, https://www. jewishvirtuallibrary.org/ reform-judaism-2, (Erişim Tarihi 05.01.2024).

340 Bkz. Elliot N. Dorff, **Modern Conservative Judaism**, Evolving Thought and Practice, University of Nebraska Press, 2018.

sahip olmuşlardır. Aldıkları eğitime hem laik hem de dini çalışmalar dahildir. Bu eğitimlerden geçen birçok kadın Yahudi araştırmalarında ileri derecelere ulaşmaktadır.

Muhafazakâr sinagoglarda da, kadınların sinagog yaşamına katılımlarında değişiklikler görülmektedir. Belirli uygulamalar farklılık gösterse de birçok Muhafazakar sinagog kadınların ibadetlerin belirli bölümlerini yönetmelerine, Tevrat okumalarına ve sinagog yönetim kurulu üyesi olarak hizmet etmelerine izin vermektedir. Ayrıca dua hizmetlerinde de aktif rol üstlenmelerine imkân sağlamaktadır. Kızlara yönelik Bat Mitzvah törenleri de yapılmaktadır. Bat Mitzvah töreninin başlatılması ve yaygın olarak kabul edilmesi, Muhafazakâr Yahudilikte önemli bir değişime işaret etmektedir.

Muhafazakâr Yahudilik aile içinde gerçekleşen rol değişikliklerini kabul etmektedir. Geleneksel değerleri korurken hem erkeklerin hem de kadınların haneye katkılarını onaylamaktadır. Buna bağlı olarak aile içindeki ortak sorumluluklara sıklıkla vurgu yapmaktadır. Böylece muhafazakâr Yahudilikte de ailede eşit hak ve sorumluluklar sağlanmaktadır.[341]

Buraya kadar yaptığımız incelemeler tarih boyunca kadın statüsünün pek çok değişim gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu değişim başta coğrafi, iktisadi, sosyal, kültürel, dinsel yapılar olmak üzere pek çok etken altında şekillenmiştir. Yahudilik açısından da benzer bir durum söz konusudur. Yahudi kadını da erken dönemden günümüze doğru değişim ve dönüşümler yaşayarak gelmiştir. Bunun sebebi Yahudi toplumlarının tarih boyunca farklı coğrafyalarda, değişik kültürler, dinler ve ırklar ile komşuluk yapmış, birlikte yaşamış olmalarıdır.

İlk çağda çevre kültürlerin de etkisiyle oluşan Yahudi kadının geleneksel statüsü orta çağdan itibaren değişmeye başlamıştır. Yahudiliğin geçirmiş olduğu tarihsel dönüm noktaları sebebiyle farklı ülkelerde bulunan Yahudi cemaatlerinde kadın statüsü, coğrafya ve siyaset gibi bölgeden bölgeye değişen yapılar arasında farklı hızda değişim göstermiştir. Yahudi kadınlar, farklı ülkelerde yaşayan diğer kadınların elde ettikleri sosyal, siyasi, iş ve aile yaşamı gibi alanlardaki benzer hakları talep ve mücadele etmeye başlamışlardır.

---

341 Dvora E. Weisberg, "Every Other Day: Reflections on Twenty Years as a Conservative Jewish Feminist'', **Reflectiıons on Twentuy Years as Conservative Jewish Feminist**, Cilt:16, Sayı:4, 1998, ss.51-61.

Modern çağa gelindiğinde ise büyük bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Özellikle feminizm kavramının akademik literatüre giriş yapmasıyla birlikte dünya genelinde kadın hakları, kadının sosyal yaşamdaki yeri gibi birçok konu sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulama Yahudi dinine mensup kadınlar arasında da yapılmış, din ve toplum eksenindeki statülerin geliştirilmesine yönelik birçok adım atılmıştır.

Modern dönemdeki konjonktürel değişimin kadın statüsü üzerinde yaptığı etkinin en belirgin kanıtı, kadının sosyal ve siyasal haklar açısından kaydettiği ilerlemedir. Bu ilerlemede kadın milletvekillerinin görülmeye başlaması ile önemli bir aşamaya geçilmiştir. İbadet, eğitim, miras, çalışma, boşanma ve din hizmetlerinde görev yapma gibi daha pekçok alanda da haklar elde edilmiştir.

SONUÇ

Kadın konusu Yahudilikte önemli bir tartışma konusudur. Erken dönem kaynaklarında Yahudi kadını ile ilgi farklı söylemler bulunmaktadır. Bazen olumlu yaklaşımlar görülse de genelde kadınlarla ilgili metinler olumsuz bir tablo ortaya koymaktadır. İlk çağ toplumlarında aile içi düzendeki rolü sebebi ile kadınların saygın olduğu, yerleşik hayata geçişin ardından ise erkek egemenliğinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu süreçten sonra kadınlar ikinci plana atılarak ataerkil bir toplum ortaya çıkmıştır. Benzer durum Yahudilikte de karşımıza çıkmaktadır. Yahudilikteki kadının değersizleştirilmesinde dinsel metinlerin büyük etkisi olmuştur. Bu etki asırlarca devam etmiştir.

Yahudi kadının temel görevi kocasını memnun etmek, çocuk doğurmak şeklinde belirlenmiştir. Dolayısıyla onun yeri evi, ailesi ve çocukları olmuştur. Yahudilikte kadına nispi olarak verilen değerin arkasındaki sebep ise Yahudiliğin yalnızca anneden geçmesindeki ve Yahudiliğin devamını sağlamasındaki rolündendir.

Erken dönemlerde olduğu gibi, orta çağ döneminde de Yahudi kadınların iyi bir eş ve anne olması beklenmekteydi. Bu dönemde bekarlık hoş karşılanan bir durum olmamasına rağmen, bazı kadınların evlenmedikleri de görülmektedir. Kadınlar orta çağda genellikle erken çocukluk döneminde ebeveynleri tarafından sözlendirilmekteydi. Ardından da reşit olma yaşı olan on iki yaşına geldiğinde evlilik gerçekleştirilmekteydi. Bu dönemde kadınların ebeveynleri tarafından seçilen erkekle evlenmeyi reddetme hakkı bulunmaktaydı. Orta çağda evlilikle ilgili uygulamalarda değişiklikler yapılmıştır. Birden fazla eşlilik yasaklanmıştır. Ancak kadının kısır olması gibi istisnai durumlarda birden fazla eşliliğe izin verilmiştir. Boşamada erkeğin keyfi tasarrufu engellenmeye çalışılmış kadının rızası aranmıştır. Kocası kayıp olan kadınların durumunda iyileştirme çabaları görülmüştür.

Modern dönemde Yahudi kadınına pek çok sosyal ve siyasi haklar verilmiştir. Bu kırılma bir anda gerçekleşmemiştir. Yahudi kadınlar özellikle içinde yaşadıkları Avrupa ülkelerinde, Avrupa vatandaşı olan kadınların elde ettikleri hakları inceleme fırsatı bulmuşlardır. Bu döneme kadar Tanah ve Talmud başta olmak üzere dinsel literatürde ortaya konulan kuralları benimseyen Yahudi halkı, modern batı yaşantısından etkilenerek değişime uğramaya başlamıştır. Kadınlar da bu değişimden

nasiplerini almışlardır. Amerikalı Yahudi Rabbi Isaac Mayer Wise tarafından kurulan ilahiyat fakültesine birçok kadın öğrenci kabul edilmiştir.

Modern çağdaki Yahudi kadın statüsündeki değişiminin başlangıcını ve sonraki gelişmeleri Yahudi arşivlerinden, dönemin gazete kupürlerinden takip etmek mümkün olmaktadır. Bütün bu malzemeden kronolojik sıra ile kadın statüsündeki değişim ve bu değişimlerin sebepleri tespit edilebilmektedir.

Bu dönemde feminist Yahudi kadınların desteği ile verilen hak mücadelesine karşı çıkışlar görülmüş, bazı cemaatlerin, mezheplerin, grupların yıllardır süren geleneklerini değiştirmeleri kolay olmamıştır. Kadınların statüsündeki değişim Muhafazakâr ve Ortodoks Yahudilikte önceleri dirençle karşılaşmış ve hızlı bir gelişim gerçekleşmemiştir. Ama sonuçta baskılara daha fazla dayanamayan, örneğin Muhafazakâr Yahudilikte değişim başlamış ve sinagoglarda kadın hahamlar görev başına getirilmiştir. 1927 yılında muhafazakâr bir cemaat olan ve New York'ta bulunan B'nai Jeshurun Cemaati, mütevelli heyeti üyeliğine bir çok kadın seçerek tarihsel zincirleri kırmıştır. Dolayısıyla değişikliklere karşı olumlu düşüncelere sahip olan bazı cemaatler bu harekete öncülük ederek cemaat yönetimine kadınları dahil etmişlerdir.

Amerikalı kadınların eğitim hakları için verdikleri çabalar, Kanada'da Yahudi kadınların tek bir güç olarak eşit haklar elde etme faaliyetleri, Yahudi Kadınlar Ulusal Konseyi'nde verilen "Vatandaşlık ve Ailenin Yeniden İnşası" adlı konferans gibi gerçekleştirilen birçok girişim kadınlar lehine sonuçların görülmesini sağlamıştır. Yine bu dönemde kadın aleyhtarı söylem ve eylemlere karşı yapılan protestoların da kadınların eşit haklara sahip olabilmesini gerçekleştirmede önemli katkısı olmuştur. Mücadele ile geçen yılların ardından yeni bir gelişme yaşanmış ve İsrail Devleti ilk kadın devlet başkanı Golda Meir'i yönetime getirmiştir. Golda Meir'in başkanlığı Yahudi kadın tarihindeki en büyük kırılma olmuş, böylece kadının ikincilliği tabuları yıkılmıştır.

Golda Meir'in devlet başkanı seçilmesinin ardından kadınların kendilerine güveni artmış, güçlerinin farkına varan kadınlar yönetimde daha çok yer almak ve daha fazla seçilmek talebini dillendirmişlerdir. Kırılan zincirlerin ardından kadın statüsü hiç düşünülemeyen bir seviyede değişim göstermiş ve sonuçta kadınlar her alanda

yerlerini almışlardır. Ortodoksların ağırlıklı olarak bulunduğu bugünkü İsrail'de bile Yahudi kadınlar dini ve sosyal alanda pek çok haklara sahip olmuş durumdadırlar.

Günümüzde dünyanın birçok yerinde Yahudi kadınlar, Yahudi erkeklerle aynı düzeyde eğitime erişebilmektedirler. Okullara, üniversitelere ve dini kurumlara giderek çeşitli alanlarda kariyer yapabilmektedirler. Yahudi kadınlar Yahudi kutsal metinlerini incelemek ve Yahudi topluluklarında liderlik rolleri üstlenmek de dahil olmak üzere dini hayata aktif olarak katılmaktadırlar. Bununla birlikte, az sayıda da olsa, gelenekselliğini dini metinlere karşı çıkmama ilkesini merkeze alarak devam ettiren cemaatlerde kadınlar açısından olumsuz durum hala sürdürülmektedir.

Bugün Yahudi dünyasındaki kadınların çoğunluğu kutsal metinlerde karşımıza çıkan kadın değildir. Artık aklı eksik, eğitilemeyen, evlere kapatılan, fitne kaynağı, günahkâr kadından askerlik de dahil hayatın her alanında yer alan, erkeklerle eşit haklara sahip bulunan bir kadın olgusuna geçilmiş bulunmaktadır. Bu durum geleneksel inanç ve değerleri savunan yapılanmalar açısından tam bir dinsel ve kültürel sapmayı ifade ederken, feminist ve reformist yaklaşımlar tarafından ise tarihsel bir kırılma ve başarı olarak değerlendirilmektedir.

Yahudi tarihindeki kadınının statüsündeki değişen görünümleri incelediğimiz bu çalışmada, değişim ve dönüşümlerin çok sancılı ve çok zor gerçekleştiğini tespit etmiş olduk. Geleneksel yapılanmaların engelleme çabaları ve ayak direyişleri, toplumsal talepleri engellemeye yetmemiş, tabandan tavana doğru yükselen hareketliliğin önü kesilememiştir. Yahudi kadınları asırlarca süren mağduriyet, mahrumiyet ve mahkumiyetten sonra kendilerini bu duruma düşüren kutsal metinler, din, kültür ve gelenek başta olmak üzere daha pek çok şeyi sorgulamaya başlamış, sonuçta da bunları ellerinin tersiyle iterek modern çağın kadınlara kazandırdığı hakları elde etme çabasına girmişlerdir. Böylece değişim ve dönüşüm için gösterdikleri sebepleri arkalarında bırakarak modern dünyaya doğru yelken açmışlardır. Bugün Yahudi kadınların büyük çoğunluğu Batı'nın değerleri ile şekillenerek üzerlerindeki çarşafları atmış, kıyafetlerinden fikirlerine kadar değişmiş, geleneksel Yahudi kadınından uzaklaşmış farklı ve yeni bir kadın olarak varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Activities of the American Jewish Woman, National Council of Jewish Women, **Jewish Telegraphic Agency**, Ekim, 1933, https://www.jta.org/archive/activities-of-the-american-jewish-woman, (03.05.2022).

Adelman, Howard. ‘‘Italian Jewish Women at Prayer’’, **Judaism in Practice: From the Middle Ages through the Early Modern Period**, Ed. Lawrence Fine, Princeton University Press, 2001.

Afşar, Bilge ve Süleyman Öğrekçi. ‘‘Tarihsel Süreçte Kadının Gelişimi ve Ekonomideki Rolü**,** Toplayıcı Kadından Günümüz Kadınına Dönüşüm’’, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, Konya, 2015**.**

Ahmed, Qanta A. ‘‘Peace goes by the name Hadassah’’, **The Times of Israel**, 05.05.2014, https://blogs.timesofisrael.com/peace-goes-by-the-name-hadassah/, (25.11.2023).

Altuntek, Serpil. ‘‘Anaerkillik ve Babaerkillik’’, **Tubitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları**, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/anaerkillik_ve_babaerkillik, (04.03.2023).

Araz, Ömer Faruk. ‘‘Rabbani Yahudiliğin Teşekkülü: Rabbi Yişmael ve Rabbi Akiva Ekolleri’’, **Kocaeli İlahiyat Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1.

Ateş, Ali Osman. **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam**, Beyan Yayınları, Cilt:2, İstanbul, 2007.

Azertürk, Semine İmge ve Tuğçe Akman, ‘‘Konfuçyüs’ün Kadın Görüşü Üzerine’’, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Eskişehir, Haziran, 2018.

Azulai, Chaim Yosef David. **Maagal Tov: The diaries of Rabbi Chaim Yosef David Azulai**, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016.

B'nai Jeshurun, Conservative Congregation, Elects Women to Board, **Jewish Telegraphic Agency**, https://www.jta.org/archive/bnai-jeshurun-conservative-congregation-elects-women-to-board, Aralık 2019, (24.04.2022).

Babila, Muhsin Haji Azeez, ''Eski Mısır'da Kadın'', **KSU Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2016.

Baker, Andrienne. **The Jewish Women in Contemporary Society**, London, Susie Orbach, 1993.

Bakhos, Carol and Gerhard Langer (Ed.). **The Bible and Women**, SBL Press, Mart, 2023.

Barkai, Ron. **A History of Jewish Gynaecological Texts in the Middle Ages, Brill's Series in Jewish Studies**, Leiden Brill, 1998.

Baskin, Judith R. (Ed.). **Jewish Women in Historical Perspective**, Wayne State University Press, 1999.

Baskin, Judith R. **Some Parallels in the Education of Medieval Jewish and Christian Women**, Springer, Cilt:5, Sayı:1, 1991.

Baskin, Judith. ''Jewish Women in Medieval Christendom'', **My Jewish Learning**, https://www.myjewishlearning.com/article/jewish-women-in-medieval-christendom/, (02.11.2023).

Baumgarten, Elisheva. ‘‘Medieval Ashkenaz (1096-1348)’’, **jwa.org**, https://jwa.org/encyclopedia/article/medieval-ashkenaz-1096-1348, Haziran, 2021, (16.03.2023).

Baumgarten, Elisheva. **Practicing Piety in Medieval Ashkenaz: Men, Women, and Everyday Religious Observance**, Medieval Ashkenaz (1096-1348), University of Pennsylvania Press, 2014.

Beit-Halachmi, R. Rachel Sabath. **The Changing Status of Women in Liberal Judaism**, Der. Rabbi Elyse Goldstein, The New Jewish Feminism Woodstock; Jewish Lights Publishing, 2009.

Ben-Sasson, Haim Hillel (Ed.). **A History of the Jewish People**, Harvard University Press, 1976.

Biale, David (Ed.). **Culture of the Jewish: A New History**, New York, 2002.

Borisovich, Lerner Konstantin (Ed.). **The Wellspring of Georgian Historiography**, The Early Medieval Historical Chronicle, The Conversion of K’art’li and The Life of St. Nino, Bennett and Bloom, London, 2004.

Bowker, John. **World Religions, The Great Faiths Explored & Explained**, Dorling Kindersley Limited, London, 1997.

Brickner, Barnett Robert. ‘‘Case Western Reserve University’’, **Encylopedia of Cleveland History**, https://case.edu/ech/articles/b/brickner-barnett-robert, (05.06.2024).

Broyde, Michael J. **Jewish Law During a Pandemic: The 35 Responsa of Rabbi Hershel Schachter Issued Due to COVID-19**, Nisan, 2020.

Brundage, James A. **Intermarriage between Christians and Jews in Medieval Canon Law**, Springer, 1988.

Carmody, Denise L. **Women in World Religions**, State University of New York Press, 1988.

Cohen, Rabbi Alfred S. **Journal of Halacha and Contemporary Society**, The Obligation of Married Women to Cover Their Hair, Rabbi Jacob Joseph School, 1995.

Coogan, Michael A. **Oxford History of the Biblical World**, Oxford University Press, 2001.

Dağlı, Ayşenur ve Aslı Akıllı. ‘‘Hayvansal Üretim Faaliyetlerinde Kadın İşgücünün Rolü: Eskil İlçesi Örneği’’, **Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, Kırşehir, 2022.

Definition of Goy, **Collins Dictionary Online**, https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/goy, (05.06.2024).

Dekel, Mikhal. ‘‘When Iran Welcomed Jewish Refugees’’, **ForeignPolicy.com**, https://foreignpolicy.com/2019/10/19/when-iran-welcomed-jewish-refugees/, (21.11.2023).

Dembitz, Lewis N. ‘‘Executive Committee of the Editorial Board’’, **Jewish Encyclopedia**, Cilt:12, https://jewishencyclopedia.com/articles/15006-woman-rights-of, (10.11.2023).

Diakov, Viladimir ve Sergey Kovalev, **İlkçağ Tarihi**, çev. Özdemir İnce, İstanbul, 2010.

Dorff, Elliot N. **Modern Conservative Judaism: Evolving Thought and Practice**, University of Nebraska Press, 2018.

Dr. Israel Goldstein Dead at 89, **Jewish Telegraphic Agency**, 14.04.1986, https://www.jta.org/archive/dr-israel-goldstein-dead-at-89, (25.11.2023).

Dr. Maxwell S. Rady and Rose (Bronfman) Rady, **Jewish Foundation**, https://bookoflife.jewishfoundation.org/ebol-donors/dr-maxwell-s-rady-and-rose-bronfman-rady, (05.01.2024).

Durakcan, Yusuf Cem. ‘‘Neolitik Dönem Kadın Çiftçilerin Kolları, Modern Kürekçi Kadınlarınkinden Daha Güçlüydü’’, **Bilim Fili**, https://bilimfili.com/neolitik-donem-kadin-ciftcilerin-kollari-modern-kurekci-kadinlarinkinden-daha-gucluydu, 06.12.2017, (04.06.2021).

Durmuş, Aylin. **Eski Doğu ve Batı Toplumlarında Karşılaştırmalı Kadın Profili** (Yüksek Lisans Tezi, 2014), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Eilberg, Amy. ‘‘Women Rabbis’’, **Jewish Women Archive**, https://jwa.org/rabbis, (13.03.2023).

Einhorn, David. **David Einhorn's Olat Tamid**, Book of Prayers for Jewish Congregations; New Translation After the German Original, Nabu Press, 2010.

Englar, Mary. **The Iroquois**, The Six Nations Confederacy, Capstone Pr Inc, 2016.

Equality Law for Women Passed in Israel Parliament; Revolutionized Life of Arab Women, **JTA Daily News Bulletin**, 231 West 58th Street, New York 19, Cilt:XVII, Temmuz, 1951.

Erbil, Pervin. **Kibele’den Pandora’ya Kadının Tarihsel Yenilgisi**, 2007.

Erdem, Burcu Kaya ve Özge Baydaş Sayılgan, ‘‘Aterkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının ‘Avatar’ Filmi Bağlamında İncelenmesi’’, **İletişim Çalışmaları Dergisi**, Sayı:1, 2012.

Erdoğan, Halide Nur Özüdoğru. **Kırsal Yaşamda Kadın ve Din**, Konya Örneği, Çizgi Kitabevi, Aralık 2010.

Eytan, Yonatan Glazer. ‘‘Mixed marriage, conversion, and the family: norms and realities in pre-modern Iberia and the wider Mediterranean’’, **tandfonline.com**, Haziran, 2020, https://www.tandfonline.com/doi/full/ 10.1080/09518967.2020.1741231, (10.11.2023).

Falk, Gerhard. ‘‘Isaac Meyer Wise (1819-1900)’’, **Jewish Buffalo on the Web**, http://jbuff.com/c040507.htm., (02.01.2024).

Feminism and Judaism, **The Pluralism Project**, Harvard University, https://pluralism.org/feminism-and-judaism, (05.01.2024).

Fine, W. Wolfe. ‘‘Modern Orthodox Judaism As An Option for Professional Women’’, **Winter - Spring, 1995**, Ed., Impact, a Publication of the Hornstein Program in Jewish Communal Service, West Newton, 1995.

Finkel, Gal Perl. ‘‘Wars are won by preparation and not by courage alone’’, **The Jerusalem Post**, 08.04.2017, https://www.jpost.com/Opinion/Wars-are-won-by-preparation-and-not-by-courage-alone-486511, (27.11.2023).

Fishkoff Sue. Jewish Woman: A Chronicle of Chenges, **Jewish Telegraphic Agency**, https://www.jta.org/2011/05/03/lifestyle/jewish-women Mayıs 2011, (24.04.2022).

For Women of Different Faiths, a Dilemma: What’s Modest Dress?, **JTA World Report**, Cilt:82, Sayı:202, Ekim, 2004.

Forces, Israel Defense. ‘‘Statistics: Women’s Service in the IDF for 2010, 25 Aug 2010’’, **wordpress.com**, 25.08.2010, https://idfspokesperson.wordpress.com/2010/08/25/statistics-womens-service-in-the-idf-for-2010-25-aug-2010/, (25.11.2023).

Fredericks, Bronwyn. ‘‘Reempowering Ourselves: Australian Aboriginal Women’’, **Signs**, Cilt:35, Sayı:3, The University of Chicago Press, 2010.

Freeman, Charles, **Mısır, Yunan ve Roma – Antik Akdeniz Uygurlukları**, çev. Suat Kemal Angı, Dost Yayınları, Ankara, 2003.

Golda Meir (1898–1978), **University of Wisconsin-Milwaukee**, 15.11.2014, https://uwm.edu/libraries/about/golda/, (20.11.2023).

Golda Meir Square, Amerika Birleşik Devletleri, Golda Meir, **Jewish Virtual Library a Project of Aice**, https://www.jewishvirtuallibrary.org/golda-meir, (14.05.2022).

Golda Meir, **Jewish Virtual Library a Project of Aice**, https://www.jewishvirtuallibrary.org/golda-meir, (14.05.2022).

Goldin, Hyman E. **The Jewish Woman and Her Home**, Hebrew Publshing Company, New York, 1941.

Golinkin, David. **Proceedings Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement 1927-1970**, Congratulations to Mixed Marriage Families, Institute of Applied Halakhah, Cilt:1.

Goodman, Lawrence. ‘‘A Feminist Guide to Jewish Divorce’’, **Brandeis Now**, https://www.brandeis.edu/now/2018/december/divorce-judaism-fishbayn%20.html, Aralık, 2018, (13.03.2023).

Grossman, Avraham. ‘‘The Status of Jewish Women in Germany (Tenth–Twelfth Century)’’, **In Zur Geschichte der jüdischen Frau in Deutschland**, ed. Julius Carlebach, Berlin, 1993.

Grossman, Avraham. **Pious and Rebellious: Jewish Women in Europe in the Middle Ages**, çev. Jonathan Chipman, Brandeis University Press, 2004.

Gunkel, Hermann. **The Legends of Genesis: The Biblical Saga and History**, Schocken Books, 1987.

Gürkan, Salime Leyla. **Yahudilik**, İSAM Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2018.

Halevi, Rabbi Aharon. **Sefer ha-Chinuch al taryag Mitzvot**, Eshkol /Ahavat Hakadmonim, Jerusalem, 1958.

Halton, Charles. **Women's Writing of Ancient Mesopotamia**, Cambridge University Press, 2017.

Hampson, Daphne. **Theology and Feminism**, Cowley Road, Basil Blackwell, Oxford, 1990.

Harper, Judit E. ‘‘Cherokee Women in Crisis: Trail of Tears, Civil War, and Allotment, 1838-1907’’, **Civil War Book Review**, Cilt:6, Sayı:4, 2004.

Haut Irwin H. **Divorce in Jewish Law and Life**, Sepher-Hermon Press, New York, 1983.

Hollander, William den. **Josephus, the Emperors, and the City of Rome: From Hostage to Historian**, 2014.

Husband and Wife, **Jewish Virtual Library A Project of Aice**, https://www.jewishvirtuallibrary.org/husband-and-wife, (16.11.2023).

Isaac, Rabbi Moses ben. **Sefer Sheelot u-teshuvot Maharam Al Ashkar**, 2007.

Issues in Jewish Ethics: Divorce, Jewish Feminism in the ’90s: New Rituals Created by and for Women Enhance Women’s Connection to Judaism, **Jewish Telepgraphic Agency,** https://www.jta.org/archive/jewish-feminism-in-the-90s-new-rituals-created-by-and-for-women-enhance-womens-connection-to-juda, (24.05.2022).

Jaffe-Gill, Ellen. ‘‘Bella Abzug, No One Could Have Stopped Me’’, **The Jewish Woman's Book of Wisdom**, Citadel Press, 1998.

James, Helen ve Eduardo Simantob. ‘‘Veiled in history: how women have been covered up’’, **swissinfo.ch**, https://www.swissinfo.ch/eng/culture/veiled-in-history--how-women-have-been-covered-up/46373584, 2011, (05.01.2024).

Jeshurun, B’nai, Conservative Congregation, Elects Women to Board, **Jewish Telegraphic Agency,** Aralık, 2019, https://www.jta.org/archive/bnai-jeshurun-conservative-congregation-elects-women-to-board, (24.04.2022).

Jewish Feminism in the ’90s: New Rituals Created by and for Women Enhance Women’s Connection to Judaism ,Part Four, **Jewish Telepgraphic Agency**, https://www.jta.org/article/1994/12/08/2880364/jewish-feminism-in-the-90s-new-rituals-created-by-and-for-women-enhance-womens-connection-to-judaism-part-4-of-5?_ga=2.194859821.1430613909.1679517468-1090326071.1679345897, (24.05.2022).

Jewish Telepgraphic Agency, 1560 Broadway N.Y.C., Cilt:V, Sayı:142, Mayıs, 1939.

Jewish Woman Power Makes Impact on UAHC; More Women to Be Elected to Board, Mart 1971, **Jewish Telepgraphic Agency,** https://www.jta.org/archive/jewish-woman-power-makes-impact-on-uahc-more-women-to-be-elected-to-board?_ga=2.131373071.1430613909.1679517468-1090326071.1679345897, (24.05.2022).

Jobbitt, Steven. ‘‘Another Hungary: The Nineteenth-Century Provinces in Eight Lives’’, **Hungarian Studies Review**, Cilt:44, Sayı:1-2, 2017.

Joseph, Norma B. ‘‘Mechitzah: Separate Seating in the Synagogue’’, **My Jewish Learning,** https://www.myjewishlearning.com/article/mehitzah-separate-seating-in-the-synagogue/, (24.05.2022).

JSRI Director Is Moderator for International Caritas Assembly, **Loyola University New Orleans**, https://www.loyno.edu/jsri/news/jsri-director-moderator-international-caritas-assembly, (10.09.2023).

Kaiser, Menachem. ‘‘Anti-non-Semitism: An Investigation of the Shiksa’’, **Los Angeles Review of Books**, https://lareviewofbooks.org/article/anti-non-semitism-an-investigation-of-the-shiksa/, 2013, (05.06.2024).

Kamen, Henry. **The Spanish Inquisition: A Historical Revision**, Yale University Press, 2014.

Kapanoğlu, Sedef. **Çin’de Kadın İmgesi, (**Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

Kaplan, Rabbi Aryeh. **Made in Heaven, A Jewish Wedding Guide**, New York / Jerusalem: Moznaim Publishers, Bölüm:18, 1983.

Karaca, Rüştü. ‘‘Kadının Çağlar Boyunca Toplumdaki Yeri’’, **Informadika**, Temmuz 2015, https://informadik.blogspot.com/search?q=kad%C4%B1n, (04.06.2021).

Karpeles, Gustav. **Jewish Literature and Other Essays**, General Books, 2009.

Kay, Jazmin. ‘‘The Roles of Iroquois Women in The Iroquois Tribe’’, **feminist.com**, https://www.feminist.com/resources/artspeech/genwom/iroquoisinfluence.html, (Erişim Tarihi 19.03.2023).

Kingston, Eric S. ‘‘Why Marry?’’, **WayBack Machine**, 27.07.2007, https://web.archive.org/web/20071224153323/https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/448425/jewish/Why-Marry.htm, (10.11.2023).

Klein, Isaac. **A Guide to Jewish Religious Practice**, The Jewish Theological Seminary of America, New York, 1979.

Korkmaz, Ayla (Der.) ve Mürüvet Başer (Der.). **Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Ataerkillik ve İktidar İlişkiler**, Cilt:28, Sayı:1, Tokat, 2019.

Kornfeld, Eberhard W. **Mariage dans I’Ancien Testament, Dictionnaire de la Bible, Supplement**, Paris, 1957.

Kraemer, David C. **Jewish Eating and Identity Through the Ages**, Routledge, 2008.

Lamm, Maurice. ‘‘The Purposes of Marriage in Judaism’’, **Chabad.org**, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/465161/jewish/The-Purposes-of-Marriage-in-Judaism.htm, (10.11.2023).

Lamm, Maurice. **The Jewish Way in Death and Mourning**, Middle Village, N.Y.: Jonathan David Publishers, 1969.

Lamm, Maurice. **The Jewish Way in Love and Marriage**, Jonathan David Publishers, 1991.

Lapid: Fire Chief Rabbis over objection to religious women's service in the army, **The Jerusalem Post**, 10.01.2014, https://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Lapid-Fire-Chief-Rabbis-over-objection-to-religious-womens-service-in-the-army-337775, (25.11.2023).

Lawrence Goodman A Feminist Guide to Jewish Divorce, **Brandeis Now**, Aralık 2018, https://www.brandeis.edu/now/2018/december/divorce-judaismfishbayn%20.html, (13.03.2023).

Liebman, Charles S. **Modern Orthodoxy in Israel Judaism**, Fall, 1998.

Loribeth, Weinstein. **Economic Crisis Boosts Need to Focus on Domestic Violence**, 2008.

Margalit Fox, Betty Friedan, Who Ignited Cause in ‘‘Feminine Mystique, Dies at 85’’, **The New York Times**, 2006.

Mckinney, Pearson**.** ‘‘Before European Christians Forced Gender Roles, Native Americans Acknowledged 5 Genders’’, Church and State, 19.06.2016, https://churchandstate.org.uk/ 2016/07/ before-european-christians-forced-gender-roles-native-americans-acknowledged-5-genders/, (26.11.2021).

Mekler, L. Pilegesh ba-giv‘ah: ṭragedyah hisṭorit be-arba‘ ma‘arakhot, **University of Michigan Library, 1898.**

Melammed, Renée Levine. **Women in Medieval Jewish Societies**, Ed. Frederick E. Greenspahn, New York University Press, 2009.

Mix, Katherine Lyon. **Max and the Americans**, S. Greene Press, 1974.

Moore, Megan Bishop ve Brad E. Kelle. **Biblical History and Israel's Past: The Changing Study of the Bible and History**, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2011.

Nelson, W. David. **The Reconstruction of the "Mekhilta of Rabbi Shimon b. Yoḥai": A Reexamination**, Hebrew Union College Annual, Cilt:70-71.

Nirenberg, David. **Conversion, Sex, and Segregation: Jews and Christians in Medieval Spain**, The American Historical Review, Cilt:107, Sayı:4, 2002.

Novick, Laurie. ''Head-Covering II: Rationale and Meaning'', **Deracheha**, https://www.deracheha.org/head-covering-2-rationale-and-meaning/, (04.01.2024).

Ordination of Women as Rabbis Advocated at Reform Judaism Convention, **JTA Daily News Bulletin**, New York, No 82, Vol. XXIV, Nisan, 1957.

Orthodox Rabbis Urged to Study Religious Needs of Women, **JTA Daily News Bulletin**, New York, No:106, Vol:LXXII, Haziran, 1984.

Özek, Ali ve diğerleri. **Hz. Peygamber ve Aile Hayatı**, İlmi Neşriyat İç ve Dış Ticaret A.Ş., İstanbul.

Paysach R., J. Krohn ve Rabbi Nosson Scherman. **Bris Milah**, Circumcision: The Covenant of Abraham Art Scroll, Mesorah Publications Ltd, 1986.

Perdue, Theda. **Cherokee Women, Gender and Culture Change, 1700-1835**, Bison Books, 1999.

Pockrass, Ally. ‘‘Why These Secular Jewish Women Are Covering Their Hair’’, **Heyalma**, https://www.heyalma.com/secular-jewish-women-covering-hair/, 2018, (03.01.2024).

Political Psychology, **JSTOR**, International Society of Political Psychology, Cilt:30, Sayı:2, Nisan, 2009.

Pratt, Norma Fain. ‘‘Transitions in Judaism: The Jewish American Woman Through The 1930s’’, **American Quarterly**, Cilt:30, Sayı:5.

Radford, Mary F. **The Inheritance Rights of Women Under Jewish and Islamic Law**, Georgia State University, 2000.

Ravi, Geetha ve L. N. Sheshagiri. ‘‘Agony of Women in Song of Solomon’’, **International Journal of Science and Research (IJSR)**, Cilt:8 Sayı:11, 2019.

Razovsky (Davidson), Cecilia, **Jewish Virtual Library A Project of Aice**, 2007, https://www.jewishvirtuallibrary.org/razovsky-davidson-cecilia, (05.01.2024).

Rosmarin, Trude Weiss. **Judaism and Christianity the Differences**, Hassell Street Press, 2021.

Salihoğlu, Mahmut. ‘‘Yahudi Hukukunda Mamzer’’, **EKEV Akademi Dergisi**, 2011.

Sarna, Jonathan. **American Judaism**, Yale University Press, 2004.

Schauss, Hayyim. ‘‘Ancient Jewish Marriage’’, **My Jewish Learning**, https://www.myjewishlearning. com/article/ancient-j ewish-marriage/, (10.11.2023).

Shemtov, Eliezer. ‘‘On Intermarriage, The Basis for the Jewish Opposition to Intermarriage’’, **Chabad.org**,https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/148995/jewish/On-Intermarriage.htm, (10.11.2023).

Silman, Janet. **Enough is Enough: Aboriginal Women Speak Out**, Women's Press (CA), 1988.

Singer, Isidore. ‘‘J. F. McLaughlin, Solomon Schechter, Julius H. Greenstone ve Joseph Jacobs‘‘, **Jewish Encyclopedia**, Marriage, https://www.jewishencyclopedia.com/articles/10432-marriage, (10.11.2023).

Steinberg, Theodore L. ‘‘Praeger Series on the Middle Ages’’, **Jews and Judaism in the Middle Ages**, Praeger, 2007.

Sultana, Abeda. ‘‘Ataerkillik ve Kadının İkincilliği: Kuramsal Bir Analiz’’, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, çev. Saadet Altay, Cilt:11, Sayı:1, Nisan, 2019.

Sztokman, Elana Maryles. ‘‘Gaza: It's a Man's War’’, **The Atlantic**, 07.08.2014, https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/08/gaza-a-mans-war-israel-gender/375689/, (25.11.2023).

Şimşek, Leyla. ‘‘Tarih, Toplum, Siyaset ve Kadın Olmak’’, **Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi**, Sayı:4, İstanbul, 2004.

Tanah, Çev. D. Mandell, Jewish Life & Davka Corparation’s Judaic Classic Library, New York, 1991.

Taitz, Emily. ‘‘Sondra Henry ve Cheryl Tallan’’, **JPS Guide to Jewish Women: 600 BCE-1900 CE (A JPS Guide)**, 2003.

The Babylonian Talmud, Ed. Isidora. Epstein, The Soncino Press, London, 1938.

The Mishnah, Giriş ve Kısa Açıklama Notlarıyla İbranice'den İngilizce'ye Çev. Herbert Danby, Oxford University Press, London, 1972.

The New Encyclopedia of Judaism, New York: New York University Press, 2002.

The Place of Women in First-century Synagogues: They were much more active in religious life than they are today, **CBE International**, https://www.cbeinternational.org/resource/place-women-first-century-synagogues/, (25.11.2023).

Topcan, Özlem. **Yahudilik ve Hıristiyanlık Din Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet: Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara, 2010.

Tuskan, Aydeniz Alisbah. Toplumda Kadına Biçilen Roller ve Çözümleri, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi,** Cilt:25, Sayı:99.

Utku, Nihal Şahin. **Kadın Olmak, İslam, Gelenek Modernite ve Ötesi**, Ed. H. Şule Albayrak, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Vana, Liliana. **Yahudilik'de Kadın, Epitropos'luk-Kadın Dua Grupları-Evlenme**, çev. Mehmet Aydın, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Ocak, 2013.

Watterson, Barbara. **The Egyptians**, Wiley-Blackwell, Oxford, 1997.

Weeks, Marcus. **Religion in Minutes,** Quercus, 2017.

Weiner, Julie. ‘‘Yeshiva U. confronts fault lines of modern Orthodoxy’’, **Jewish Telegraphic Agency**, 2014.

Weisberg, Dvora E. ‘‘Every Other Day: Reflections on Twenty Years as a Conservative Jewish Feminist’’, **Reflectıons on Twentuy Years as Conservative Jewish Feminist**, Cilt:16, Sayı:4, 1998.

Weiss, Avraham. ‘‘A Halakhic Analysis of Women's Prayer Groups’’, **Women at Prayer**, Ktav Pub & Distributors Inc, 2001.

Westphalen, Linda. **An Anthropological and Literary Study of Two Aboriginal Women's Life Histories: The Impacts of Enforced Child Removal and Policies of Assimilation**, Edwin Mellen Press, 2011.

What's a Mitzvah, **The Mitzvah Project**, https://themitzvahproject.org/whats-a-mitzvah/, (10.01.2024).

Wijk-Bos, Van. **The End of the Beginning: Joshua and Judges**, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2019.

Wodziński, Marcin. **Historical Atlas of Hasidism**, Princeton University Press, 2018.

Woman Leader of Religious Party Named Deputy Speaker of Knesset, **JTA Daily News Bulletin**, New York 16. M.Y., No:126, Vol:XXIV, Temmuz, 1963.

Yahudilikte Kadın, https://www.yeniasya.com.tr/enstitu/yahudilikte-kadin_478349, **Yeniasya**, Kasım 2018, (11.01.2022).

Yasdıman, Hakkı Şah. ‘‘Yahudi Dininde Ailenin Yeri’’, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:XIII-XIV, İzmir, 2001.

Yasdıman, Hakkı Şah. ‘‘Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler’’, **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:XV, İzmir, 2002.

Yasdıman, Hakkı Şah. **Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri**, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000.

Yemenlioğlu, Mazhar Murat. **Dünya Dinleri Yahudilik,** Gelenek Yayıncılık, İstanbul, Ekim, 2020.

Yuval, Israel Jacob. ‘‘**Monetary Arrangements and Marriage in Medieval Ashkenaz**’’ In Religion and Economy: Connections and Interactions, der. Menahem Ben-Sasson, Jerusalem, 1995.

גרוסמן, אברהם. **חסידות ומורדות**, נשים יהודיות באירופה בימי־הביניים, 2003, (Avraham, Grossman. **Hasidler ve İsyancılar**, Orta Çağ'da Avrupa'da Yahudi Kadınlar, kitaptan sayfalar, 2003. – Avraham, Groman. **Xasidot Vemurdot**, Naşim Yahudiyot Beeyrofa Biyemey-Habeynaym, 2003).

אליצור, יואל. **האישה במחשבת המקרא**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 2001, (Elitzur, Yoel. **İncil Düşüncesinde Kadın**, Tel-Aviv, Kibbutz Ha’Echad, 2001. – Elitsur, Yoel. **Haişa Bamaxşevet Hamikra**, Hakibuts Meuxad, Tel-Aviv, 2001).

אריאל, יואל דוד ve Yoram Mazor. **ברוך שעשני אשה**, ידיעות ספרים, 1999, (Ariel, Yoel David Yoram Mazor. **İyi ki kadınım**, Yedioth Books – Ariel, Yoal David ve Yoram Mazor. **Barux Şoşanay İşa**, Yediot Sfraim).

בן־שחר, רבקה נריה. **אסטרטגיות של נשים ביצירת ריטואלים דתיים ובחידושם**, עיונים בתקומת ישראל, 1994, (Ben-Shahar, Revka Naria. **İsrail'in Yeniden Dirilişi Üzerine Denemeler, Dini Ritüellerin Yaratılmasında ve Yenilenmesinde Kadınların Stratejileri**, 1994. - Ben-Shahar, Revka Naria. **İyunim Bitkumat Yisrael, Esteregyot Şel Naşim Biyetsirat Ritualim Datim Uvexiduşim**).

ברוך, שמואל. **אנציקלופדיה כללית כרטא,** ירושלים, (Baruch, Samuel. Genel Carta Ansiklopedisi, Kudüs. – Barux, Samuel. **Antsiklopedio Klalit Karta**, Yeruşalaym).

ולר, שולמית. **האישה במדרש ובהלכה**, ed. בתוך אילה לוי-פלדבלום שולמית ולר ve אברהם מלמד, ישראל, 1995, (Weller, Shulamit. **Midraş ve Halaka'daki Kadın**, ed. Ayala Levy-Feldblum, Shulamit Weller ve Avraham Melamed, İsrail, 1995. – Veler, Şulamit. **Haişa Bemidraş Uvehalaka**, Betox İla Levi – Peldablom, Veler Şulamit ve Abraham Melamed, Yisrael, 1995).

רוזן, טובה. **ציד הצביה: קריאה מגדרית בספרות העברית מימי הביניים**, תל–אביב, 2006, (Tova, Rosen. **Geyiği Avlamak: Ortaçağ İbrani Edebiyatında Cinsiyet Okuması**, Tel-Aviv, 2006 – Tova, Rosen. **Tsid Hatsivia: Kria Migdarit Besifrut Haivrit Meyimey Habeynaym**, Tel Aviv, 2006).

עצמון, יעל. **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות**, California University, 1995, (Yael, Atzmon. **Yahudi Toplumlarındaki Kadınların Yaşamlarına Açılan Kapı**, California Üniversitesi, 1995 – Yael, Atsmon. **Eşnav Lxayeyhen Şel Naşim Bexavarot Yehudiyot**, Yisrael, 1995).

הנצחת זכרם של אישים, ראש הממשלה גולדה מאיר, (Meir Golda Başbakan, anısını andığınız şahsiyetler, Knesset. – Meir Golda Hamemşela Roş, İşim Şel Zixram Hantaxat) הכנסת, **Main Knesset**, https://main.knesset.gov.il/About/commemoration/Pages/golda.aspx, (14.05.2022).

מאיר גולדה ממשלה ראש ,אישים של זכרם הנצחת ,הכנסת, **Main Knesset**, https://main.knesset.gov.il/About/commemoration/Pages/golda.aspx, (14.05.2022).

מאיר גולדה ממשלה ראש ,אישים של זכרם הנצחת ,הכנסת, **Main Knesset**, https://main.knesset.gov.il/About/commemoration/Pages/golda.aspx, (14.05.2022).

נוחי ,שיינר. **השתתפות נשים בדיון התלמודי, בתוך הגות – מחקרים בהגות החינוך היהודי**, עור:7, ירושלים, (Nochi, Sheiner. **Kadınların Talmud tartışmasına katılımı, düşünce dahilinde - Yahudi eğitimi düşüncesi üzerine çalışmalar**, Cilt 7, Kudüs. – Noxi, Şiner. **Hiştatfut Naşim Bediyun Hatalmudey, Betox Hagut, Mexkarim Bahagut Haxinux Hayehudey**, Or 7, Yeruşalaym).

עמירה ,ערן ,רמון עינת. **הצלע השלישית – היחס אל האישה במשנה, בהגות ימי הביניים ובשירת נשים**, מוכן מפ"ת, Tel Aviv, 2000, (Amira, Eran, Einat Ramon, **Üçüncü Taraf - Mişna'da Kadınlara Yönelik Tutum, Ortaçağ Düşünceleri ve Çağdaş Kadın Şiiri**, P.T. tarafından hazırlanan, Tel Aviv, 2000. – Amira, Eran, Einat Ramon, **Hetsela Haşilişit – Hayaxas Al Haişa Bemişna**, Behagut Yimey Habeynaym Uveşirat Naşim Bet-Zmenenu,, Muxan Mpetax Tikva, Tel Aviv, 2000).

קהת ,חנה. **פמיניזם ויהדות – מהתנגשות להתחדשות**, 2008, (Kehat, Hanna. **Feminizm ve Yahudilik - Çatışmadan Yenilenmeye**, 2008. – Pehat, Xana. **Feminizm Veyahadut – Mehitnagşut Lehitxadşut**, 2008).

ולר ,שולמית. **נשים ונשיות בסיפורי התלמוד**, 2001, (Shulamit, Weller. **Talmud hikayelerinde kadın ve kadınlık**, 2001. – Şulamit, Veler. **Naşim ve Naşiyot Besipurey Hatalmud**, 2001).

רחצ – תרחא, **Morfix**, https://www.morfix.co.il/%D7%A8%D7%97%D7%A6, (10.01.2024).